

В.Г. Петрук

ЕКОГЕОГРАФІЯ ТА ЕКОТУРИЗМ

*Курс лекцій для студентів напряму підготовки
“Екологія, охорона навколишнього середовища
та збалансоване природокористування”*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Вінницький національний технічний університет

Кафедра екології та екологічної безпеки

В.Г. Петрук

ЕКОГЕОГРАФІЯ ТА ЕКОТУРИЗМ

Затверджено Вченою радою Вінницького національного технічного університету як курс лекцій для студентів напряму підготовки 6.040106 “Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування” денної, заочної та дистанційної форм навчання.
Протокол №__ від __.__.2010 р.

Вінниця
2010

УДК 911 + 379.85

П 91

Рецензенти:

Г.І. Денисик, доктор географічних наук, професор

В.Б. Мокін, доктор технічних наук, професор

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України, протокол №__ від __. __.2010 р.

Петрук В.Г.

П91 Екогеографія та екотуризм. Курс лекцій для студентів напряму підготовки 6.040106 “Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування”. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2010. – 136с.

У курсі лекцій подана загальна інформація, основні означення, перспективи та історії розвитку екогеографії та екотуризму, організація та концептуальні основи, програмно-правові та організаційні засади розвитку екотуризму в Україні і світі, а також практичні питання, пов’язані з майбутньою екологічною діяльністю фахівців цієї спеціальності.

Розрахована на студентів-екологів ВНЗ денної, заочної та дистанційної форм навчання.

УДК 911 + 379.85

© Петрук В.Г., 2010

ЗМІСТ

Розділ 1. Вступ. Основні означення дисципліни «Екогеографія та екотуризм».....	6
Розділ 2. Екогеографія туристичних ресурсів світу.....	10
Розділ 3. Екогеографія України.....	16
Розділ 4. Основи краєзнавства: Поділля – екотуристична перлина України.....	28
Розділ 5. Інноваційний розвиток екотуризму як національний пріоритет України.....	37
Розділ 6. Історія розвитку екотуризму.....	47
Розділ 7. Організація та концептуальні основи туристичної діяльності...56	
Розділ 8. Екотуризм в контексті сталого розвитку.....	65
Розділ 9. Сільський зелений туризм. Агротуризм.....	74
Розділ 10. Перспективи розвитку екотуризму.....	82
Розділ 11. Програмно-правові та організаційні основи розвитку екотуризму в Україні.....	89
Розділ 12. Знакування туристичних маршрутів.....	96
Розділ 13. Сервіс в екотуризмі.....	113
Розділ 14. Міжнародні та вітчизняні туристичні організації.....	118
Перелік підсумкових питань з дисципліни «Екогеографія та екотуризм».....	125
Література.....	127
Додатки. Додаток А. Обласна програма розвитку туризму в області на 2002-2010 роки.....	130
Додаток Б. Структура та керівництво управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації.....	134
Додаток В. Сайти з екотуризму.....	137

ВСТУП. ОСНОВНІ ОЗНАЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ «ЕКОГЕОГРАФІЯ ТА ЕКОТУРИЗМ»

Екологічний туризм (екотуризм) – це ті варіанти, види та способи пізнавальних подорожей різної складності (у т.ч., наприклад, пізнавальна подорож), для яких головним ресурсом, а також мотивацією є природна природне середовище або її окремі елементи: пейзажі, пам'ятники природи, певні види рослин або тварин, або їх поєднання (природні комплекси, наприклад – кенійська савана або Галапагосси, або навіть заказники в міській межі тощо).

Термін «*Екотуризм*» на Заході був офіційно використаний на одній з конференцій мексиканським екологом *Гектором Цебаллосом Ласкурією* в першій половині 80-х років ХХ ст. У Росії приблизно в цей же час він увійшов в обіг у ході розробки та експлуатації пішохідного маршруту «Навколобайкальська залізниця» Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» Іркутського краю (еволюція терміна: «екологічний маршрут» – «Екотур по КБЖД» і, нарешті, «екотуризм на Байкалі»). У професійній (а також в академічній) середовищі існує кілька ідеалістичних визначень екотуризму, схожих за змістом:

«Екологічний туризм або екотуризм – подорож з відповідальністю перед довкіллям по відношенню до непорушеному природним територіям з метою вивчення та насолоди природою і культурними визначними пам'ятками, що сприяє охороні природи, надає "м'який" вплив на навколишнє середовище, забезпечує активну соціально-економічний участь місцевих жителів та отримання ними переваг від цієї діяльності».

Міжнародний Союз охорони природи дає таке визначення:

- *«Екотуризм – це відповідальна подорож у природні території, яке сприяє охороні природи і покращує добробут місцевого населення».* Товариство екотуризму (The Ecotourism Society):
- *«Екотуризм – туризм, що включає подорожі в місця з відносно незайманою природою, з метою отримати уявлення про природні і культурно-етнографічних особливості даної місцевості, який не порушує при цьому цілісності екосистем і створює такі економічні умови, за яких охорона природи і природних ресурсів стає вигідною для місцевого населення ».*

Всесвітній фонд дикої природи

На підставі визначень виділяються відмітні особливості екотуризму, сформульованих як набір принципів: *«Відмінні риси екотуризму полягають у тому, що він може запобігати негативний вплив на природу і спонукати туроператорів і туристів сприяти охороні природи і соціально-економічного розвитку».*

За чверть століття фахівці так і не прийшли до єдиної думки – що таке екологічний туризм, називаючи одне й те саме явище то екотуризм, то природним, то зеленим, то м'яким, то сільським і т.д., і навіть відносячи його

часом до одного з проявів пізнавальної подорожі (adventure travel). Але очевидно те, що «екологічним» його роблять не помисли і побажання туроператорів, і навіть самих туристів, а те, що використовуючи у своїх цілях природу, вони так чи інакше впливають на неї, на екологічний стан тих місць, де і реалізується даний турпродукт.

Екотуризм – це єдиний напрямок в індустрії туризму, кровно зацікавлений у збереженні свого головного ресурсу – природного середовища або його окремих компонентів (пам'яток природи, певних видів тварин чи рослин і т.д.). Коли в процес екотуризму залучено місцеве населення, воно також стає зацікавленим у використанні цих ресурсів на основі господарювання, а не вилучення. При цьому:

- Подорожі в природу, причому головний зміст таких подорожей – знайомство з живою природою, з місцевими звичаями і культурою.
- Зведення до мінімуму негативних наслідків екологічного та соціально-культурного характеру, підтримання екологічної стійкості середовища.
- Сприяння охороні природи і місцевої соціокультурного середовища.
- Екологічна освіта та просвіта.
- Участь місцевих жителів і отримання ними доходів від туристичної діяльності, що створює для них економічні стимули до охорони природи.
- Економічна ефективність та внесок у стійкий розвиток відвідуваних регіонів.

Сучасна **індустрія туризму** є однією з **найбільших високоприбуткових і найбільш динамічних** галузей світового господарства. Головні причини цього – **постійно зростаючий попит на подорожі** і **відносно високий рівень рентабельності галузі**.

Екотуризм є одним з **найбільш швидкозростаючих секторів індустрії туризму**. Згідно з визначенням Товариства екотуризму (США), **"екотуризм – це будь-які види туризму та рекреації в природі, які не завдають шкоди природним комплексам, сприяють охороні природи і поліпшення добробуту місцевого населення"**. Іншими словами, **"екотуризм – це стійкий і природно-орієнтований туризм та рекреація"** (Lindberg et al., 1998). Стійкість ж в туризмі на увазі позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних та економічних впливів туризму, а також позитивний вплив відвідувачів один на одного. Отже, **відмінні риси екотуризму** полягають у тому, що **він створює і задовольняє бажання людини спілкуватися з природою, запобігає негативний вплив на екологію, культуру й естетику, і змушує туристичний потенціал служити на благо природи і соціально-економічного розвитку**. Крім цього, **розвиток екотуризму сприяє підвищенню еколого-освітнього і загальнокультурного рівня як відвідувачів, так і місцевих жителів**.

За умови відповідної організації до екотуризм можна віднести досить широкий **спектр діяльності**:

- наукові та пізнавальні тури (орнітологічні, ботанічні, ландшафтно-географічні, археологічні, етнографічні та ін.);
- пригодницькі тури (піші, водні, кінні, гірські),

- літні студентські практики,
- літні табори та програми для школярів,
- поїздки вихідного дня,
- туризм, пов'язаний з відвідуванням конференцій, друзів і родичів, відрядженнями та ін.

Міжнародні принципи екологічно сталого туризму:

- Стале використання природних ресурсів.
- Забезпечення збереження природного, соціального та культурного розмаїття.
- Підвищення рівня екологічної освіти відвідувачів.
- Ретельне планування, комплексний підхід, інтеграція екотуризму в плани регіонального розвитку.
- Скорочення надмірного споживання і витрат.
- Підтримка місцевої економіки.
- Участь місцевого населення у розвитку туризму та отримання їм фінансових і інших переваг від цієї діяльності.
- Тісна співпраця організацій різного профілю.
- Навчання персоналу.

За кордоном відома ***Інтернет-мережа GEN (Всесвітня мережа екопоселень)***, яка забезпечує інформацією всіх бажаючих зайнятися екотуризмом.

Крім того, ***екотуризм – це види, напрямки та способи туризму, метою яких є формування екологічного світогляду та отримання економічної вигоди.***

Види екотуризму:

1. Пригодницький туризм

Завдання: Створити глибинне емоційно-психологічний вплив, що активізує образно-метафоричне мислення, що зачіпає якості людини, не проявлені в звичайному житті.

Основна форма: тур-пригода. Тур-пригода створюється на основі міфологічного, історичного або романтичного дії – сюжету з моделюванням, характерним для його часу форм і засобів, а також екстремальних ситуацій, можливих у даних умовах. Всі екстремальні ситуації є такими тільки для учасників туру, вони моделюються і точно контролюються організаторами.

2. Пізнавальний, освітній екотуризм

Завдання: Передача загальних екологічних знань та навчання практичним навичкам.

Основна форма: тур-урок.

3. Науковий екотуризм

Завдання: Надання можливості отримання професійних, наукових знань, обміну та пошуку нової інформації у сфері приватних і глобальних екологічних проблем.

Основні форми: тур-експедиція, тур-конференція.

4. Подієвий екотуризм

Завдання: Створення умов для участі в локальному місцевому подію – дії, пов'язані з природними явищами, культурної чи релігійної життям людей.

Основні форми: тур-свято, тур-феномен.

5. Спортивний ігровий екотуризм

Завдання: Створення умов для участі в спортивних іграх або змаганнях, побудованих на принципах екологічної відповідальності, співробітництва та доброзичливості.

Основні форми: тур-гра, тур-змагання.

6. Духовний екотуризм

Завдання: Створення умов для відвідування місць та об'єктів, пов'язаних з духовною культурою і практикою різних релігійних течій.

Основна форма: тур-паломництво.

7. Побутовий екотуризм

Завдання: Створення умов для відпочинку (сімейного, колективного, індивідуального) у мальовничих природних місцях з використанням у процесі життєзабезпечення екологічно безпечних технологій.

Основні форми: кемпінг, індивідуальний будинок-хижа, будинок фермера, пансіон і т.д.

8. Творчий екотуризм

Завдання: Створення умов для успішного творчого процесу художників, письменників, майстрів і т.д.

9. Інші можливі види

Необхідно відзначити, що поділ екотуризму на різні види або форми досить умовно, воно залежить від пріоритету тих чи інших аспектів у загальному комплексі екотуризму. У кожному з видів екотуризму присутні форми і методи, які застосовуються і в інших видах.

Аспекти екотуризму, пов'язані з людиною:

- Духовно-моральний аспект
- Емоційно-психологічний аспект
- Освітній аспект
- Оздоровчий аспект

Аспекти, пов'язані з навколишнім середовищем:

- Аспект екологічної відповідальності
- Інформаційний аспект

Аспекти, пов'язані з суспільством:

- Соціальний аспект
- Економічний аспект
- Організаційний аспект

Ресурси екотуризму:

Для успішного розвитку екологічного туризму необхідна наявність:

- екологічних ресурсів території (або умов)
- ефективних форм і механізмів реалізації

Екологічні ресурси території:

- Природне середовище
- Штучне середовище соціальних центрів і промислових зон

- Історико-культурне середовище території

Форми екологічного туризму:

З визначення екологічного туризму випливає, що форми його можуть бути найрізноманітнішими: як традиційними, так і абсолютно новими.

Формування екологічного світогляду може здійснюватися:

- на прикладах історії, матеріальної і духовної культури народів
- на прикладах відповідального або руйнівного природокористування
- на прикладах марнотратних або ресурсозберігаючих технологій життєзабезпечення
- на досвіді особистого переживання конкретних ситуацій і подій.

Недопустимі ті методи і форми туризму, які суперечать основам екологічного світогляду.

Мета і засоби її досягнення – це два взаємозалежних елемента єдиного процесу.

Екотуризм НЕ можуть супроводжувати людські пороки, насильство і вбивство живого! При досягненні економічної ефективності екотуризму необхідно знаходити рішення, що дозволяють досягти компромісу з вимогами Глобальної екології.

Розділ 2.

ЕКОГЕОГРАФІЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ СВІТУ

До туристичних ресурсів можна віднести все, що потрібно для задоволення фізіологічних і соціальних потреб туристів. Це можуть бути як матеріальні об'єкти, так і явища та події природного й антропогенного походження.

Туристичні ресурси – сукупність природних і соціально-культурних об'єктів, явищ і подій природного та суспільного походження, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини у відновленні її працездатності і які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва туристичного продукту.

У структурі туристичних ресурсів виділяють кілька *складових: природну, соціально-культурну або суспільну і подієву*, які, в свою чергу, розділяються на ряд компонентів, що мають свою будову. *Природні та суспільні ресурси формують групу "матеріальні туристичні ресурси", подієві та інформаційні об'єднуються у групу "нематеріальні туристичні ресурси".*

При залученні природних і соціально-культурних ресурсів до використання у туристично-рекреаційній діяльності спрацьовує закон "найвищого гатунку" або "абсолютних переваг", згідно якого першими до використання залучаються найкращі за якістю або найближчі до споживача ресурси.

У географії рекреації і туризму склалися кілька *основних підходів до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів: медико-біологічний,*

психолого-естетичний, технологічний, рентний або грошовий, кадастровий.

Серед природних туристичних ресурсів найбільше значення для індустрії туризму та рекреаційної діяльності мають *погодно-кліматичні (кліматотерапевтичні), водні, ландшафтні та бальнеологічні (геологічні) складові.*

Клімат безпосередньо впливає на *потужність і сезонність туристичних потоків*, стає природним регулятором цінової політики в межах головних туристичних районів світу та окремих країн. Кліматичні особливості призвели до проблеми пікового завантаження засобів розміщення туристів і сезонності робочих місць у туристичній індустрії. *"Мертвий сезон" (зимовий чи дощовий період)* примушує одну частину інфраструктурних закладів тимчасово припинити свою роботу, а іншу – у кілька разів зменшувати вартість більшості послуг. *У виграші опиняються ті країни або їх частини, територія яких знаходиться в комфортних кліматичних і погодних умовах*, де сезонні коливання головних метеорологічних характеристик мінімальні і дозволяють обслуговувати туристів *протягом року.*

Головною складовою частиною водних рекреаційно-туристичних ресурсів нині стали морські й океанічні узбережжя із м'яким кліматом і зручними пляжами, що перетворило їх на територіальні рекреаційно-туристичні мегаструктури планетарного масштабу – *"узбережжя теплих морів"*, у межах яких концентрується *до 80 % загального обсягу туристичних потоків світу.* У багатьох випадках при наявності споживчого попиту озера і річки стають природною основою формування рекреаційних систем і туристичних районів.

Ландшафтні ресурси двояко впливають на розвиток туризму. З одного боку, ландшафт є середовищем, в якому відбуваються рекреаційно-туристичні процеси, а з іншого – унікальним об'єктом споглядання, тобто перетворюється на туристичну атракцію.

Ландшафт як природне оточення рекреаційно-туристичної діяльності, формує рівень сприятливості для відпочинку й естетичності відчуттів, які його супроводжують. *Перевагу отримують ті країни та регіони, які володіють ландшафтною мозаїчністю і поєднанням на обмежених територіях пляжних прибережних і прируслових, але й гірських, лісових, приозерних місцевостей у різних комбінаціях.*

Ландшафт і як середовище, в якому відбуваються рекреаційно-туристичні процеси, і як об'єкт споглядання – різновид культурного ландшафту. Навіть у випадку, коли ландшафт "дикий" і незайманий людиною, але включений до туристичної діяльності для спостереження і споглядання, він стає культурним. Через систему причинно-наслідкових зв'язків такий ландшафт впливає на людину, її свідомість, сприйняття довкілля та подальшу суспільно-корисну діяльність, а сама людина, лише споглядаючи, залучає неторкану геосистему до власного культурного кола.

Флоро-фауністичні та лісові туристичні ресурси мають значний вплив на розвиток як масового, так і альтернативного, особливо екологічного та наукового туризму. Особлива роль у розвитку та еволюції рекреаційно-

туристичної діяльності належить лісовим ресурсам помірною, тропічного та субекваторіального поясів.

Суспільні туристичні ресурси – матеріальні об'єкти, що несуть семантичну та естетичну інформацію і можуть використовуватися в екскурсійно-туристичній діяльності для задоволення специфічних соціальних і рекреаційних потреб особистості. Ці ресурси мають різну пізнавальну та естетичну цінність, а тому поділяються на кілька рівнів: місцевий, національний або державний і міжнаціональний або світовий.

Подієві ресурси належать до динамічних чинників формування туристичних потоків і комплексів, оскільки включають мотиваційні передумови подорожі до місця, де відбувається подія чи явище. Вони включають найбільш суттєві прояви сучасного суспільного буття з його модою на глобалізацію, екологію, активний і здоровий спосіб життя, переконання й уявлення про стиль і стереотип поведінки людини у соціумі.

Наша країна володіє значними природними туристичними ресурсами: сприятливими кліматотерапевтичними умовами, привабливими рівнинними, гірськими й аквальними (морськими та річковими) ландшафтами, багатоманітною флорою і фауною. Геологічні лікувально-оздоровчі природні ресурси країни – мінеральні і радонові води, лікувальні грязі, бішофіт, озокерит, ропа лиманів – належать до унікальних у світовому масштабі.

Україна належить до країн із потужними суспільними туристичними ресурсами. **Численні унікальні пам'ятки архітектури, археології, мистецтва** формують неповторну ауру історичної і культурної значимості нашої держави, що є додатковим позитивним чинником розвитку туризму в країні.

Європа – безперечний світовий лідер за рівнем розвитку туризму. На неї припадає 53 % від загальної кількості міжнародних туристичних прибуттів. Цьому сприяє спряжена дія кількох головних чинників:

– **по-перше**, потужний і багатоманітний туристичний природний і культурно-історичний потенціал: **тисячі кілометрів морських пляжів, освоєні гірські системи, мозаїчність і різноманітність ландшафтів, рясна річкова й озерна мережа, багаті бальнеологічні ресурси, багатство різноманітних історичних, архітектурних і археологічних пам'яток, значна кількість культурних, сакральних і техногенних атракцій (мегаліти, монастирі, церкви, музеї, тематичні парки, аквапарки, розважальні заклади тощо), численні події, які використовуються в туристичній індустрії і формують значні туристичні потоки.**

– **по-друге**, сприятливі соціально-економічні та суспільно-географічні чинники: **високий рівень економічного розвитку** більшості країн регіону, **якісна транспортна і соціальна інфраструктура**, тісне сусідство держав, давні та багаті культурні традиції, у тому числі напрацьована культура відпочинку і подорожі, **релігійна й етнічна толерантність**, яка притаманна населенню більшості країн Європи, **відносно низький рівень злочинності і**

висока безпека життя, якісні трудові ресурси, традиційно високий рівень розвитку туристичної індустрії та **якості обслуговування**.

– **по-третє, сприятливий політичний клімат**: давні демократичні традиції суспільно-політичних устроїв, стабільність політичної ситуації в більшості європейських країн, функціонування Європейського Союзу, формування єдиної Єврозони і спрощення процедур в'їзду – виїзду туристів, що дозволяє безперешкодно відвідувати ряд країн.

Перспективи розвитку туризму в Європейському регіоні пов'язані із ширшим залученням ресурсів східноєвропейських, особливо пострадянських країн, їх інтеграцією до єдиного туристичного простору і створенням сучасної туристичної інфраструктури.

Європейське Середземномор'я – один із найбільш популярних і відвідуваних туристичних районів світу. Тривалий часовий період із **м'якими, комфортними для відпочинку погодно-кліматичними характеристиками, тепле море** зі зручними пляжами, ландшафтне і природне біологічне різноманіття, розвинута транспортна і туристична інфраструктура та давні традиції **гостинності**, надзвичайно багата культурна спадщина **перетворили Південну Європу на "мекку" міжнародного туризму**. Провідними туристичними державами району є **Іспанія й Італія**, які щороку обслуговують до **60 і 50 млн** туристів відповідно.

Туристичний район **Північна Європа** включає країни, які крім географічної близькості і розташування на півночі Європи мають і ряд інших загальних рис: культурно-історичну спільність, високий рівень економічного розвитку і добробуту, порівняно невелику чисельність населення, за винятком Великої Британії.

Західна Європа – традиційний туристичний район світового рівня, індустрія туризму якого пропонує високоякісний і різнохарактерний туристичний продукт – від пляжно-купального відпочинку і гірськолижного туризму до паломництва й екологічних турів.

Висока матеріальна і духовна культура, яка проявляється у вмінні оптимально організувати життєвий простір, розмаїття природи і "старого каміння", узвичаєна століттями система гостинності, високі гарантії особистої безпеки, політична стабільність, міжособистісна, міжетнічна і міжконфесійна толерантність, **можливість вільного перетину державних кордонів перетворили Західну Європу на взірцевий туристичний простір**. Безперечне лідерство за **багатством туристичних ресурсів**, їх різноманітністю і залученням до використання належить **Франції та Німеччині**.

Центрально-Східноєвропейський туристичний район складається з країн із різними рівнями соціально-економічного розвитку і несхожими культурами, які заселені народами з розбіжними ментальностями.

На одному полюсі знаходяться **Чехія, Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія, країни Прибалтики** й ін. – держави, які з різною мірою успішності здійснили перехід **від командно-адміністративної до регульованої ринкової економіки і стали членами ЄС**.

На іншому боці – Туркменістан, Узбекистан, Киргизстан – типові азійські держави з сировинноорієнтованими економіками й авторитарними політичними системами.

Особливе місце і в районі, і в усьому світі посідає *Російська Федерація* з її *претензіями на геополітичну винятковість й економічну роль у Європі та світі*. Специфічне культурне й економічне середовище формують республіки *Закавказзя*. Така ж строкатість характерна і для ресурсної забезпеченості індустрії туризму та специфіки її розвитку в окремих державах.

Азійсько-Тихоокеанський туристичний регіон включає полярні типи країн. З одного боку – *Японія, Австралія і Нова Зеландія*, які належать до світових економічних лідерів та найбагатших країн із високим рівнем розвитку, а з іншого – *Афганістан, Непал, Шрі-Ланка, М'янма, Бангладеш, Папуа, Нова Гвінея*, які належать до *найбідніших* держав світу. До регіону також належать *Китай та Індія* – країни з більш ніж мільярдом населенням кожна, із потужним сировинним і промисловим потенціалом, але *із низькими прибутками на одного жителя*.

Туристичні ресурси регіону виділяються надзвичайним багатством і різноманіттям. Це стосується як природних, так і *суспільних та подієвих ресурсів*. Їх залучення до інтенсивного використання у туристичній індустрії залежить від економічного розвитку і демократичних перетворень у багатьох країнах регіону.

Міжнародний туризм в Азійсько-Тихоокеанському регіоні – відносно молоде явище, оскільки індустрія туризму в окремих країнах почала розвиватися у 1980-ті роки.

Просторова структура в'їзного туризму в цьому регіоні значною мірою залежить від політики *Китаю* в галузі міжнародного туризму, його відкритості і демократичності. На географію виїзних потоків визначальний вплив має *Японія*, де один з *найвищих у світі показників величини внутрішнього валового продукту у розрахунку на одну особу*. *Високий соціально-економічний рівень життя зробив японців подорожуючою нацією, які "відкривають" для себе Європу, Америку, Росію, але у першу чергу, відвідують сусідні країни*. *Китай у цьому списку – на одному з перших місць*. Саме ці особливості пояснюють високу питому вагу Китаю і Японії у структурі в'їзних та виїзних потоків на регіональному ринку міжнародних туристичних послуг. За рахунок цих двох держав Північно-Східна Азія утримує лідерство у загальному обсязі міжнародних туристичних прибуттів до Азійсько-Тихоокеанського регіону – її частка складає майже 60 %.

Стрімко завойовують міжнародний туристичний ринок країни Південно-Східної Азії. *Таїланд, Індонезія, В'єтнам*, поряд із традиційним для західного споживача відпочинком на чистих пляжах, якісним дайвінгом, численними *розвагами на кшталт мавпячих чи слонячих театрів, фестивалів трансвеститів, тайського боксу* тощо, пропонують широкі можливості для екологічного туризму і пізнання біологічного різноманіття, для релігійного туризму і знайомства *із буддизмом* та специфічною для європейців і американців східною культурою, для *дешевого шопінгу*.

У кінці першого десятиліття ХХІ ст. країни Південно-Східної Азії децю втратили свої позиції на ринку туристичних послуг у порівнянні з 1990 р. Це пояснюється низкою причин: фінансова криза у країнах Південно-Східної Азії у 1997-98 роках; спалахи небезпечних захворювань протягом 2002-03 років; катастрофічне *цунамі* у 2005 р., яке практично повністю знищило туристичну інфраструктуру окремих районів *Таїланду та Індонезії*, протести місцевого населення проти *інтенсивного розвитку туризму і навіть терористичні акти*.

Значна кількість острівних країн в *Океанії* існує за рахунок міжнародного туризму. Федеративні Штати *Мікронезії, Палау, Фіджі вже тривалий час асоціюються у західного споживача із туристичним "раєм" – блакитні лагуни з чистою водою і теплим піском пляжів, коралові рифи, екзотична флора і фауна манять до себе тисячі мандрівників*. Але відсутність на багатьох островах в Океанії постійного населення через *нестачу питної води і ресурсів першої необхідності ускладнює розвиток туристичної індустрії. Десятки і сотні кілометрів ідеальних пляжів чекають свого часу*.

На заваді інтенсифікації використання потужного природного потенціалу Австралії і Нової Зеландії стоїть їх віддаленість від головних споживчих туристичних ринків. Але розвиток круїзного туризму, авіаційного транспорту і цінова політика провідних авіаперевізників з кожним роком все більше нівелюють цей негативний чинник.

Для Африканського туристичного регіону притаманна перевага природних туристичних ресурсів над суспільними. Особливо значними серед них є *флоро-фауністичні і ландшафтні складові ресурсного потенціалу*. Для порізаних країн і територій регіону характерні комфортні погодно-кліматичні умови – основа розвитку масового туризму. Інтенсивному використанню океанічних узбереж для пляжно-купального відпочинку у багатьох випадках заважають холодні течії і сильний прибій.

На ринку міжнародних туристичних послуг окремі африканські держави посіли чільні місця і пропонують високоякісний туристичний продукт: *Маврикій – весільний туризм і пляжно-купальний відпочинок; Туніс і Марокко – пляжно-купальний, лікувально-оздоровчий і пізнавальний туризм; Зімбабве, Танзанія та Кенія – сафари й екологічний туризм; ПАР – пляжно-купальний відпочинок, гастрономічний і екологічний туризм; Кабо-Верде спеціалізується на дайвінгу та серфінгу*. Стосовно більшості інших держав, особливо центральноафриканських, то актуальність розвитку міжнародного туризму для них не стоїть на порядку денному: *несприятливі для відпочинку європейців і американців погодно-кліматичні умови, міжетнічні конфлікти, бідність, висока захворюваність на СНІД та інші недуги, відсутність елементарних побутових умов роблять ці країни мало привабливими з точки зору рекреаційно-туристичної діяльності*.

На африканському континенті протягом останніх десятиліть відбулися суттєві зміни у структурі міжнародного туризму. Протягом 1980-х років частка міжрегіональних туристичних потоків в Африці перевищувала внутрішні

регіональні. Ситуація змінилася у 1990-х роках, які пройшли під знаком поступового переважання внутрішніх регіональних подорожей над зовнішніми.

Американський регіон посідає третє місце у світі за кількістю міжнародних туристичних прибуттів. У межах регіону домінує **Північна Америка** – майже **70 % туристів приїждить до США, Мексики та Канади.** Протягом останніх років кількість прибулих туристів до США стабілізувалася на рівні **55-58** млн осіб. Туристів приваблюють унікальні природні об'єкти, національні і тематичні парки, міста, музеї та інші атракції. Канада та Мексика щороку приймають близько **17 і 22** млн туристів відповідно.

У межах Карибського басейну розташована переважна більшість "країн-готелів", які існують за рахунок міжнародного туризму. Головним видом ресурсу, який став основою розвитку туризму в районі є **узбережжя теплих морів.**

Центральна і Південна Америка нині позиціонуються як райони з потужними природними ресурсами, насамперед біотичними і ландшафтними, які сприяють інтенсивному використанню екотуристичних технологій. **Екологічний туризм в обох районах перетворився на реальну альтернативу сільському господарству і лісозаготівлі.** До країн, які реалізують грандіозні екотуристичні проекти належать **Бразилія, Перу, Венесуела, Беліз, Гватемала, Чилі.**

Латинська Америка у цілому багата на культурно-історичні ресурси. Особливий інтерес у туристів викликають **пам'ятки доколумбових епох** на території **Перу, Мексики, Коста-Рики, Белізу** та інших країн регіону.

Розділ 3.

ЕКОГЕОГРАФІЯ УКРАЇНИ

Загальний огляд. Рельєф України досить різноманітний. На рівнинній території України, що є частиною великої Східноєвропейської рівнини, чергуються низовини і височини. На її заході підносяться гірські пасма Українських Карпат, на крайньому півдні височать пасма Кримських гір.

Поверхня території України формувалася протягом багатьох геологічних епох. На її розвиток вплинули новітні (сучасні) тектонічні рухи, давні зледеніння і відкладання **лесів** (жовтувата пориста порода, що утворилась в льодовиковий період), коливання рівня моря, ерозійна робота річок і вітру, господарська діяльність людини.

70 % сучасної поверхні України займають низовини, 25 % – це височини і тільки 5 % – гори.

Низовини, височини і гори неоднакові за висотою і формами рельєфу.

Піднятість рівнинної частини території України над рівнем моря становить у середньому **175 м.** На Азово-Чорноморському узбережжі абсолютні висоти коливаються в межах **10-15 м,** на височинах – **300-400 м.**

Гірські хребти досягають 1700-2000 м, і найвищою точкою всієї України є гора Говерла (**2061 м**) в Українських Карпатах.

Тектонічна і геологічна будова. Низовини, височини і гори України приурочені до різних тектонічних структур, що впливали на розвиток сучасного рельєфу, поверхню окремих частин території.

Територія України має складну тектонічну будову, яка сформувалася протягом тривалої геологічної історії. Більша частина території України належить до Східноєвропейської платформи, яка має давній кристалічний фундамент. Крім неї, тут є Західноєвропейська і Скіфська платформи, складчасті структури Середземноморського рухливого поясу.

- **Східноєвропейська платформа**

У межах Східноєвропейської платформи виділяють такі тектонічні структури: **Український щит, Волино-Подільську плиту, Галицько-Волинську і Дніпровсько-Донецьку западини, Донецьку складчасту область, Воронежський кристалічний масив, Причорноморську западину.**

- **Український щит** є піднятою ділянкою платформи. Кристалічні породи, що його складають, можна побачити в долинах річок, де вони часто виходять на поверхню. У сучасному рельєфі Український щит представлений **Придніпровською та Приазовською височинами**. Щит складений найдавнішими гірськими породами. Їх вік становить 3,5-4 млрд. років. **Це граніти, гнейси, кварцити, пісковики та ін.** Докембрійська поверхня щита є нерівною, її перекриває потужна товща палеозойських, мезозойських і кайнозойських осадових гірських порід. Український щит розбитий густою мережею глибинних розломів на окремі, зміщені один відносно одного, блоки. З розломами пов'язана більшість річкових долин. Такими ж розломами щит відокремлюється від Дніпровсько-донецької западини, Причорноморської западини та Волино-Подільської плити. У місцях, де осадових порід мало, кристалічні виходять на поверхню.
- **Волино-Подільська плита.** На захід від Українського щита розташована Волино-Подільська плита. В її межах докембрійський фундамент залягає на глибинах 2000-2500 м. На північ від неї знаходиться Галицько-Волинська западина, де докембрійський фундамент опущений на глибину 3000-7000 м. На його поверхні залягають потужні товщі палеозойських, мезозойських та кайнозойських відкладів.
- **Дніпровська-Донецька западина.** На схід від Українського щита розташована Дніпровська-Донецька западина. У рельєфі на поверхні їй відповідає Придніпровська низовина. Дніпровсько-донецька западина знаходиться під осадовими породами на глибині до 12 км, що є однією з найбільших западин Східноєвропейської платформи. Вона виповнена

осадовими відкладами палеозойського, мезозойського і кайнозойського періодів. З породами девонського і кам'яновугільного періодів пов'язані родовища нафти і газу, а також солі, що поховані під іншими осадовими породами.

- **Донецька складчаста область.** На південний схід від Дніпровсько-Донецької западини розташована Донецька складчаста область, виражена в сучасному рельєфі Донецькою височиною – кряжем. Там на поверхню виходять девонські і карбонові (кам'яновугільні) породи. Це структура герцинського горотворення. З товщею карбонових відкладів, потужність яких досягає 12 км, пов'язані поклади кам'яного вугілля.
- **Воронезький кристалічний масив.** На північний схід від Дніпровсько-донецької западини знаходиться схил Воронезького кристалічного масиву. Докембрійські породи, якими він складений, залягають на глибині від 150 до 900 м. У сучасному рельєфі – це західні схили Середньоросійської височини.
- **Причорноморська западина.** На південь від Українського щита розташована Причорноморська западина. У рельєфі їй відповідає **Причорноморська низовина**. Западина знаходиться на південній окраїні Східноєвропейської платформи. Докембрійський фундамент залягає тут на глибинах 600-3200 м, вище нагромадились палеозойські, мезозойські і кайнозойські відклади.
- **Скіфська платформа.** На південь від Східноєвропейської платформи розташовується Скіфська платформа, що утворилась під час герцинського горотворення. Більша її частина знаходиться під водами **Чорного і Азовського морів**. У сучасному рельєфі – це рівнинний Крим. Фундамент Скіфської платформи залягає на глибинах від 500 м на півдні до 6000 м на півночі.

Складчасті структури Українських Карпат. Складчасті структури Українських Карпат – це гірські споруди альпійського горотворення. До них належать **Передкарпатський прогин**, складчасті гори і **Закарпатська западина**. Вони складені переважно крейдовими, палеогеновими та неогеновими відкладами. В сучасному рельєфі складчастим структурам відповідають пасма гірських хребтів та улоговини між ними. Передгірний прогин у рельєфі виражений Передкарпатською височиною, Закарпатська западина – однойменною низовиною.

Складчасті структури Кримських гір. Складчасті структури Кримських гір – це велике підняття, частина якого занурена в **Чорне море**. Гори складені переважно мезозойськими і кайнозойськими відкладами, вулканічними породами. В межах Головного пасма поширені відклади тріасового і юрського періодів.

Геоморфологічна будова і основні форми рельєфу. Основними типами ендегенного рельєфу є тектонічний і вулканічний. До першого можна віднести всі великі форми рельєфу території України, а до другого – куполи та інтрузивні тіла (утворені магмою, що підійшла до поверхні, але не вилилася, а

остигла в надрах землі) Вулканічного хребта Карпат та Кримських гір. До тектонічного піднятого рельєфу можна віднести не тільки гірські хребти Карпат та Криму, але й усі височини (Волинську, Подільську, Придніпровську, Приазовську, Середньоросійську, Донецьку), в основі яких залягають відповідно Волино-Подільська плита, Український кристалічний щит, Воронезький масив та Донецька складчаста споруда. В свою чергу, до тектонічного опущеного ендегенного рельєфу належать гірські долини, низовини (Придніпровська, Причорноморська), що розміщені в межах тектонічних западин (Дніпровсько-Донецької та Причорноморської).

Найпоширенішими *екзогенними* типами рельєфу є *схилувий, водний, гористий та озерний, льодовиковий, карстовий, еоловий, біогенний та техногенний*.

Самі форми поверхні кожного з цих типів бувають або денудаційними (виробленими), або акумулятивними (накопичувальними). Переважно під впливом денудаційних процесів сформувалися комплекси форм рельєфу у Карпатах, Кримських горах, на Донецькій, Волинській та Приазовській височинах.

Схилувий тип формується під впливом таких гравітаційних процесів як зсуви, осипи, обвали, селеві явища, лавини. Три останні спостерігаються на території України тільки у гірських районах Криму та Карпат. Зсуви характерні для вододільних поверхонь не тільки гірських областей, але й Волинської, Подільської, Придніпровської, Приазовської та Донецької височин.

Текучі води своєю діяльністю формують водний (флювіальний) тип рельєфу. Яри і балки найхарактерніші в Україні для Волинської, Подільської та північної і центральної частин Придніпровської височин, відрогів Середньоросійської височини.

Води морів та озер зумовлюють руйнування берегів, утворення пляжів (узбережжя Чорного та Азовського морів), а також, у багатьох випадках, заболочення прилеглих територій, замулювання самих водойм. Інколи на поверхні є форми, утворені на дні давніх морських басейнів (пасмо Товтр на Подільській височині).

Льодовикові та водно-льодовикові форми рельєфу пов'язані з діяльністю материкових та гірських льодовиків у періоди розвитку четвертинних зледенінь, талих льодовикових вод. Наприклад, моренні горби, долини стоку талих вод, зандрові рівнини найхарактерніші для Поліської низовини, а карі та залишки зруйнованих сучасними потоками моренних гряд — для найвищої частини Українських Карпат.

Дюни і гряди еолового походження сформувалися, в основному, на зандрових рівнинах Полісся, а також піщаних заплавах середнього Дніпра, пересипах та косах Азовського і Чорного морів.

Карстовий тип рельєфу (лійки, печери, провалля) поширений в окремих районах **Подільської височини** та **Кримських гір**. На півдні Тернопільщини є понад сто карстових печер. Перлиною цих підземних витворів є печера **Озерна**. Десятки залів прикрашені надзвичайними гіпсовими утвореннями, що нагадують букети казкових квітів. Недалеко знаходиться і **печера Оптимістична, яка є найдовшою в Європі і другою за довжиною в світі**.

До форм біогенного походження відносяться болота, купини, які найпоширеніші на Поліській низовині.

Серед антропогенних форм рельєфу є кар'єри, терикони шахт, дамби тощо.

Рівнини є переважającym типом рельєфу України, вони охоплюють близько 70 % її території.

Низовини. На півночі України розташована **Поліська низовина**, що має похил до річок Прип'яті і Дніпра. Висоти її не перевищують 200 м, тільки Словечансько-Овруцький кряж, що є припіднятим блоком Українського щита, піднімається до 316 м. На Поліській низовині є густа річкова сітка. Ділянки між річками мають плоскохвилясту поверхню, на якій є горби і зниження. В основі Поліської низовини лежать різні тектонічні структури: на заході – **Волино-Подільська плита**, у центральній частині – **Український кристалічний щит**, а на сході – **Дніпровсько-Донецька западина**. Західна частина Полісся складена, в основному, мергелями, крейдою та пісковиками, які утворюють горбисті підвищення. Більшість території низовини формувалася під впливом материкових зледенінь і тому складена пісками воднольодовикового та річкового походження. Поверхня її неглибоко порізана, рівнинна, але ускладнена моренними горбами та дюнами.

Придніпровська низовина розміщена між Дніпром на заході, Середньоросійською височиною на сході, пониззям Десни на півночі і гирлом Самари на півдні. Територія, прилегла до Дніпра, має майже ідеально плоску поверхню з середніми висотами 100-150 м. На північний і південний схід низовина поступово підіймається (найвища точка – 245 м) і стає хвилястою з високими вододілами і крутими схилами річкових долин. Відповідає низовині Дніпровсько-донецька тектонічна западина, кристалічний фундамент якої лежить на глибині 3-8 тис. м. Поверхневі шари утворені на заході переважно піщаними, а на сході лесовими відкладами. Це сприяє широкому розвитку яроутворення на території Придніпровської низовини. На сході долина Дніпра поступово переходить у Полтавську рівнину, яка має плоску і горбисту поверхню з долинами та балками.

З південного заходу до Українських Карпат прилягає частина Середньодунайської низовини – Закарпатська низовина. Вона слабо похилена на південний захід і має абсолютні висоти 120-105 м. Поверхню Закарпатської низовини утворює плоска терасована долина річки Тиси з її притоками.

Причорноморська низовина охоплює широку смугу на півдні України вздовж Чорного та Азовського морів, а також рівнинний **Крим**. В основі низовини залягає Причорноморська западина та Скіфська плита. Абсолютні висоти змінюються тут від 210-240 м на заході до 50-80 м на сході. Окремі ділянки поверхні лежать нижче рівня моря. Так, Хаджибейський лиман має 13 м, Куяльницький – 5 м. Складена поверхня Причорноморської низовини осадовими породами морського походження, а тому дуже розчленована глибокими (до 100 м) долинами річок та балками. Складовою частиною Причорноморської низовини є Північнокримська рівнина, поверхня якої поступово знижується до Сиваша. Абсолютні висоти її не перевищують 40 м над рівнем моря. У межах країни вони утворюють майже суцільну смугу, яка простяглася через всю територію з північного заходу на південний схід. Різняться вони тектонічними структурами, формами поверхні, абсолютними висотами.

Рівнинні простори України є сприятливими для господарської діяльності. Ускладнюють її розвиток яри на височинах та Причорноморській низовині, заболоченість Поліської низовини тощо.

Височини. У центральній частині України розташована найбільша з височин – **Придніпровська**, вони лежать в межиріччі Дніпра і Південного Бугу. В її східній частині виділяється своєрідний район – Канівські гори з висотами 230 м. Тут знаходиться могила генія українського народу Тараса Шевченка.

Формування височини пов'язано із виступами Українського кристалічного щита, що перекриті зверху незначними площами лесових порід. На півночі і півдні Придніпровська височина поступово переходить у низовини.

Придніпровська височина має слабогорбисту поверхню з середніми висотами 220-240 м. Найвища точка має позначку 321 м. Глибоко розчленована лише східна окраїна височини, що прилягає до Дніпра. Вздовж річкових долин на Придніпровській височині часто відбуваються зсуви, місцями виходять на поверхню давні кристалічні породи.

На південному сході країни розташована **Приазовська височина** з висотами 150-300 м. Тут на поверхню виходять кристалічні породи, що утворюють підвищення, які в народі називають «могилами» (г. Бельмак-Могила, 324 м). У тектонічному відношенні вона відповідає лівобережній частині кристалічного щита. В долинах річок, інколи, відслонюються граніти, а на вершинах залягають леси.

У західній частині України розташовані **Подільська** та **Волинська височини**, поверхні їх дуже розчленовані. Вони розділені рівниною Малого Полісся. Абсолютні висоти становлять 320-350 м (г. **Камула**, 471 м). На Волинській височині виділяється **Мізоцький кряж**, на Подільській – окремі

масиви-гори: *Кременецькі гори, Гологори, Розточчя, Опілля, Товтри (Медобори)*.

Подільська височина є однією з найвищих частин всієї Східноєвропейської рівнини. Абсолютні висоти її перевищують 400 м. Рельєф Поділля дуже розчленований численними річковими долинами, ярами, балками, глибина яких сягає інколи 150 м. Виділяються в його межах окремі кряжі, пасма горбів. На більшій частині території характерними є карстові явища (розчинення гірських порід поверхневими і підземними водами та утворення пустот, печер, карстових лійок).

Волинська височина підіймається над рівниною Малого Полісся в середньому на 30-50 м. Абсолютні позначки на ній змінюються від 200 до 300 м.

На межиріччі річок Пруту і Дністра розміщене хвилясте горбисте пасмо, що утворює *Хотинську височину*. З південного заходу на північний схід височина тягнеться на 50 км, з середніми висотами 350-400 м; тут знаходиться найвища точка рівнинної частини України – г. *Берда* (515 м). Височина складена вапняками, глинами, гіпсами, поверхня її розчленована притоками річок Пруту і Дністра, які мають глибокі долини з крутими схилами. Більша частина височини вкрита буковими і дубово-грабовими лісами.

На сході України знаходиться *Донецька височина*, її середні висоти становлять 75-300 м (найвища точка – г. *Могила Мечетна*, 367 м). Її найвищу вододільну частину на південному сході називають Донецьким кряжем. Вона є залишком гір герцинського етапу горотворення. Тепер це горбиста височина, утворена декількома пасмами, складеними крейдяними породами. Вона прилягає до північного краю *Приазовської височини*.

На північний схід території України заходить південно-західними відрогами *Середньоросійська височина*. Висота її в межах нашої країни не перевищує 236 м. Тут дуже багато ярів, балок. В тектонічній її основі залягає Воронезький масив, в межах якого піднятий кристалічний фундамент платформи, перекритий незначною товщею пухких осадових відкладів (знизу – крейдою, а зверху – лесами). Хвилясте плато поступово знижується від 240 до 150 м у південному та південно-західному напрямках.

Гори. Українські Карпати – це північна частина Східних Карпат, що є частиною великої Карпатської системи. Це – молоді середньовисотні гори, що утворилися під час альпійської складчастості. Їх середні висоти коливаються в межах 1200-1600 м. Гори складаються з кількох паралельних пасом, що простягаються з північного заходу на південний схід в межах України на **270 км**. Гірські пасма мають простягання, близьке до субмеридіонального і називаються Зовнішніми Карпатами (Бескиди, Горгани та Покутсько-

Буковинські Карпати), Вододільно-верховинські Карпати, Полонинсько-Чорногірський хребет, Рахівські і Чивчинські гори. Найвищою частиною Українських Карпат є масив *Чорногора*, де окрім *Говерли* (2061 м) є ще п'ять двохтисячників – *Гутин-Томнатик* (2016), *Піп-Іван* (2022), *Бребенескул* (2032), *Ребра* (2010), *Петрос* (2020). Зручними перевалами в Українських Карпатах є: Ужоцький, Борецький, Вишківський, Яблуницький.

Структурно *Українські Карпати* відповідають Карпатській складчастій області, яка належить до Альпійсько-Гімалайського складчастого поясу. В їхній геологічній будові беруть участь різновікові відклади від докембрійських до антропогенових, але найпоширенішими є крейдові і палеогенові. Переважно, це пісковики, сланці, мергелі. З льодовикового періоду тут збереглися такі форми рельєфу, як кари і цирки.

Зовнішній край Карпатської складчастої системи відділяє від Східноєвропейської платформи *Передкарпатський крайовий прогин*, заповнений потужною товщею осадових порід, в рельєфі йому відповідає ускладнена котловинами і долинами річок височина Передкарпаття, що поступово підвищується у напрямку до гір.

Власне Карпати простягаються паралельними хребтами з північного заходу на південний схід. У їхніх межах виділяють п'ягь відмінних областей, що пов'язано, перш за все, із складною тектонічною будовою.

Над рівниною *Передкарпаття* крутим уступом підіймаються Зовнішні або Скибові Карпати. Їх назва пов'язана з тим, що складки тут насунуті на рівнину, а тому нахилені у північно-східному напрямку. Через це схили хребтів, обернені до Передкарпаття, круті, а південно-західні – пологі. Поперечні розломи розділяють у Зовнішніх Карпатах масиви Бескидів, Горган, Покутсько-Буковинських Карпат. Найвища точка – гора *Сивуля* (1836м).

Вододільна-Верховинська область охоплює центральну знижену частину Українських Карпат з низькогірним рельєфом (абсолютні висоти – 600-700 м). Тут проходить основний вододіл, що розділяє басейни Дністра і Тиси.

Полонинсько-Чорногірські Карпати охоплюють внутрішню найпіднятішу частину гір. Плоскі безлісі вершини хребтів тут називають полонинами. Розділені долинами річок вони утворюють окремі масиви. Найвищі серед них Свидовець і Чорногора, у яких виражені сліди діяльності гірських льодовиків, що лежали тут в епохи зледеніння. На масиві Чорногора є шість вершин, що мають висоту понад 2000 м.

На південь від Білої Тиси і *Черемошу* розміщена область *Рахівських і Чивчинських гір* з гострими скелястими гребенями і слідами четвертинного зледеніння. Це залишки давнього гірського масиву, який сформувався ще в герцинську епоху горотворення.

Паралельно до Полонинсько-Чорногірських Карпат простягається **Вигорлат-Гутинський вулканічний хребет**, утворений куполами згаслих вулканів.

Закарпатському крайовому прогину відповідає **Закарпатська низовина**, що знижується в напрямку до басейну Тиси від 133 до 105 м.

Кримські гори. Схили Карадагу. Кримські гори займають крайній південь Кримського півострова. Вони простягаються з заходу на схід на 180 км. Виділяються три гірські пасма: Головне з висотами 1200-1500 м, Внутрішнє з висотами 400-600 м та Зовнішнє з висотами 250-350 м. Схили пасом асиметричні: південні – круті і урвисті, північні – пологі. Це пов'язано з розмиванням м'яких порід в гірських нашаруваннях, що складаються з пластів різної твердості. Довгі і похилі схили Зовнішнього і Внутрішнього пасом збігаються з напрямом залягання стійких гірських порід – вапняків, круті схили – наслідок руйнування м'яких порід – мергелів і глин. Такі асиметричні форми рельєфу називають куестами. Між куестовими пасмами в результаті ерозії утворилися зниження.

Головне пасмо Кримських гір найвище. Воно становить суцільний ланцюг плоских **безлісих масивів, що називаються яйлами** («яйла» тюркською – літнє пасовище): Байдарська яйла, Ай-Петринська, Ялтинська, Нікітська, Гурзуфська, Бабуган, Чатирдаг, Демерджі, Довгоруківська, Карабі-яйла. На Бабуган-яйлі знаходиться найвища точка Кримських гір – г. **Роман-Кош** (1545 м). В Криму є ще чотири вершини з відмітками понад 1500 м – **Демір-Капу, Зейтін-Кош, Кемаль-Егерек, Еклізі-Бурун**. Характерною рисою Кримських гір, особливо Головного пасма, де поширені вапнякові породи, є наявність різноманітних карстових форм рельєфу. Зустрічаються дуже глибокі провалля, печери. На дні багатьох із них зустрічаються підземні потоки і озера, які є важливим джерелом живлення для річок Криму.

Всі пасма глибоко розчленовані поздовжніми і поперечними річковими долинами, які місцями мають каньйоноподібну форму. Найбільше приваблює численних туристів **Великий Кримський каньйон**.

Узбережні схили Головного пасма закінчуються Південним берегом Криму, де поширені ерозійні, зсувні та вулканічні форми рельєфу. Сучасного вигляду Кримські гори набули в епоху альпійської складчастості.

У геологічній будові гір беруть участь породи різного віку, складу та походження. Адже горотворчі процеси тут започатковані ще в кіммерійську епоху, а в альпійську відбулося омолодження гір.

Екогеографія України – це частина регіональної географії, яка вивчає природне середовище і територіальну організацію суспільства в межах

України. Основними її розділами є фізична і соціально-економічна географія України.

Географічне положення. *Україна* – це найбільша країна Європи. Україна розташована у центрі Східної Європи, маючи Чорне і Азовське моря на півдні, кордони з Польщею, Словаччиною та Угорщиною на заході, Білоруссю на півночі, Молдовою і Румунією на південному заході і з Росією на північному й південному сході країни. Більшість території країни – рівнина, однак на заході і в *Криму* є значні гірські масиви. Найвища точка – гора *Говерла* (2061 м.). Степ розкинувся на північ та північний схід від *Чорного моря*.

Рельєф. Більша частина території України має рівнинний характер (середня висота над рівнем моря по Україні становить *175 метрів*), *гори* знаходяться тільки на заході та на крайньому півдні. Рівнинні простори країни, що становлять південно-західну частину *Руської рівнини*, за своїм рельєфом неоднорідні. Тут можна виділити височини та низовини, утворення яких обумовлене переважно нерівностями кристалічного фундаменту *Руської платформи*, яка залягає в фундаменті Руської рівнини. Височини пов'язані головним чином з *Українським кристалічним щитом*.

В межах України розташовані такі височини: в західній частині *Волино-Подільська, Придніпровська*, в східній частині *Приазовська, Донецький кряж* та південно-західні відроги *Середньо-Руської височини*. На заході України здійснюються *Українські Карпати*, на крайньому півдні – *Кримські гори*.

Найбільші низовини: *Поліська* низовина на півночі, *Причорноморська* на півдні та Придніпровська, що простягається в середній частині лівобережжя Дніпра.

Найвища точка України – гора *Говерла* (2061 м) в Карпатах, найбільш низинні ділянки – на узбережжі Чорного та Азовського морів.

Корисні копалини. Україна – унікальна мінерально-сировинна держава, багатства надр якої зумовлені особливостями геологічної будови її території. В межах країни розповсюджені всі основні геоструктурні зони земної кори: платформні, геосинклінальні і перехідні між ними області – крайові прогини.

Різноманітність різних геолого-структурних умов і величезний діапазон часу (*більш 2,5 млрд. років*) протягом багатьох епох визначили формування практично всіх видів корисних копалин, в тому числі цілого ряду великих і дуже великих по запасам родовищ *вуглеводневої* сировини і твердих корисних копалин.

З унікальною (в металогенічному відношенні) структурою – *Українським щитом*, зв'язана більшість родовищ металевих корисних копалин і, в першу

чергу, найбільший **Криворізький залізорудний басейн**, комплексні корінні родовища **ільменіт-анатитових** руд, родовища інших **кольорових, благородних і рідкісних металів**.

В платформному чохлі, що перебиває кристалічний фундамент, розміщені великі поклади **марганцевих** руд **Нікопольського** басейну, комплексні **ільменіт-рутил-цирконієвих** руд Середнього Придніпров'я, а також родовища **урану**, унікальні за якістю і запасам родовища **каолінів, бентонітових**, вогнетривких і тугоплавких **глин**, бурого вугілля і багатьох інших видів корисних копалин.

В Дніпровсько-Донецькій металогенічній провінції залягають родовища **газу, нафти, газоконденсату, кам'яної солі, гіпсу**. В південній частині провінції знаходиться Донецька складчаста споруда з найбільшим однойменним кам'яновугільним басейном, а також родовища **ртуті, кам'яної солі**, вогнетривких і тугоплавких глин. В вугіллях **Донбасу** зосереджені трильйони кубічних метрів **метану**.

На шельфі Азовського і Чорного морів розвідані родовища **вуглеводневої** сировини і ведеться активний пошук нових їх покладів.

В межах Українського щита, Донецької складчастої споруди і Карпатської складчастої області виявлені 6 золоторудних районів з ресурсним потенціалом в декілька тисяч тонн **золота** при середньому вмісті **6-8 г/т**.

Клімат. Кліматичні умови в Україні визначаються у першу чергу її географічним розташуванням. Вони також формуються внаслідок взаємодії таких факторів, як сонячна **радіація, циркуляційні процеси в атмосфері**, підстильною земною поверхнею. Завдяки взаємодії всіх цих факторів, формуються загальні риси клімату України.

Вся територія розташована в помірному кліматичному поясі. В цілому **клімат** України **помірно-континентальний**, лише на Південному березі **Криму – субтропічний**. Загальна закономірність кліматичних умов полягає в зростанні континентальності з заходу на схід та близької до широтної зональності розподілу **температур, вологості та опадів**.

Зими на заході України помітно м'якші, аніж на сході. Влітку, натомість, на сході спостерігаються більш високі середні температури, аніж на заході.

Середньорічна температура коливається від +5,5 °С – +7 °С на півночі до +11 °С – +13 °С на півдні. Середня температура в січні, найхолоднішому місяці, становить від –3 °С на південному заході (в Криму – від –1 °С до +4 °С) до –8 °С на північному сході. Середня температура в липні, найтеплішому місяці, коливається від +23 °С на південному сході до +18 °С на північному заході.

Кількість опадів в теплий сезон в середньому в два-три рази вища, ніж в холодний. Максимум спостерігається в липні та червні, а мінімум припадає на лютий. Сніг випадає найчастіше пізно в листопаді або рано в грудні.

Максимальна абсолютна кількість опадів приходиться на *Карпати*, де може досягати 1200 міліметрів на рік. *Мінімальна* – на узбережжі *Чорного* та *Азовського морів*, а також степах *Криму*, де випадає менше 400 мм опадів на рік.

Гідрографія

Моря. Територію України омивають *Чорне* та *Азовське моря*. До басейнів цих морів належать більшість (*біля 90 %*) річок країни.

Річки. Річкова сітка України належить до басейнів *Чорного* та *Азовського морів* і частково (*4 %*) – до басейну *Балтійського моря*. Вона складається з річкових систем *Дніпра, Дуная, Дністра, Південного Буга, Західного Буга, Сіверського Донця* та річок чорноморського та азовського узбереж.

На території України нараховується близько 23 тис. водотоків, з них 2938 водотоків довжиною від 10 км та більше, а також 116 – довжиною понад 100 км.

За величиною басейну, довжині, водності та гідроенергетичному потенціалу, всі річки України поділяються на великі, середні та малі. До великих відносять *Дніпро, Дунай, Дністер, Сіверський Донець, Південний Буг, Прип'ять, Десну*. Всі інші відносяться до середніх або малих.

Розвиток річкової мережі на території України та її щільність різняться в різних частинах у зв'язку з неоднорідністю кліматичних, геологічних та інших факторів. Найбільша річкова мережа – в *Карпатах* (до 1,10 км/км²) та на *Донецькому кряжі* (до 0,5 км/км²). В деяких районах південної частини наближається до нуля.

Озера

На території України більше *3 тисяч* природних озер. Переважно це невеликі озера (0,01 – 0,1 кв. км), 30 озер мають площу до 10 кв. км і більше, 13 – понад 50 кв. км.

Ґрунти. На території України виділяють Поліську, Лісостепову і Степову ґрунтові зони, а також Карпатську і Кримську гірські області.

На *Поліссі* найбільш поширені *дерново-підзолисті* і *болотні ґрунти*, серед яких переважають торфо-болотні. Ці ґрунти здебільшого бідні на *перегній*.

У *Лісостепу* України поширені різні типи чорноземних ґрунтів. Крім цих ґрунтів, значні площі займають *лучно-чорноземні* та *сірі лісові ґрунти*.

Ґрунтові ресурси *Стену* України досить однорідні та представлені, головним чином, *чорноземами*. *Ці ґрунти мають найвищу природну родючість*.

У *Карпатах* ґрунтовий покрив змінюється як у широтному, так і в вертикальному напрямках.

Для Закарпатської низовини характерні, головним чином, дерново-опідзолені та дерново-глеєві ґрунти. Ґрунти Передкарпаття в основному дерново-середньопідзолені і поверхневооглеєні. У гірській зоні переважають бурі лісові ґрунти.

Ґрунтовий покрив *Криму* має добре виявлену вертикальну зональність. У передгірській степовій зоні поширені чорноземи. Лісостепова зона вкрита *дерново-карбонатними ґрунтами*. У гірській лісовій зоні поширені *буроземи*, у найнижчому поясі – *коричневі ґрунти*.

Розділ 4.

ОСНОВИ КРАЄЗНАВСТВА: ПОДІЛЛЯ – ЕКОТУРИСТИЧНА ПЕРЛИНА УКРАЇНИ

Туристичний потенціал

Об'єкти історико-культурної спадщини, санаторно-курортна та рекреаційна база (при відповідній модернізації), природнокліматичні умови, достатньо розгалужена мережа автодоріг, в тому числі міждержавного значення, дають змогу позитивно оцінювати перспективи в'їзного та внутрішнього туризму в області.

Наявна база туризму в області

Санаторно-курортні (оздоровчі) заклади – 25

В тому числі:

Санаторії – 16

Санаторії-профілакторії – 6

Пансіонати з лікуванням – 1

Бази відпочинку – 2 (не враховуючи бази окремих підприємств та індустрії)

Готелі – 30

Дороги державного та місцевого рівня – 7

Музеї: державні – 25, народні – 27

Пам'ятки історії та культури – 3 433

Ліси – близько 12% від загальної площі області

З метою розвитку туризму в області 2 липня 2002 року обласна рада рішенням №51 затвердила *Програму розвитку туризму у Вінницькій області на 2002 – 2010 роки*.

Функції координації розвитку туристичної та екскурсійної діяльності на території області виконує **управління культури і туризму облдержадміністрації**. Міністр культури і туризму Михайло Кулиняк, начальник – Скрипник Марія Василівна.

На 1 листопада 2006 року в області налічується 48 підприємства (приватних підприємств), які отримали ліцензії в Державній службі туризму і курортів України на провадження туроператорської та турагентської діяльності (**6-туроператорів, 42-турагента**). Найбільш потужними серед них є Вінницьке обласне закрите акціонерне товариство по туризму та екскурсіях **«Вінницятурист»**, приватне підприємство туристична агенція **«Укрвіза»**, товариство з обмеженою відповідальністю **«Вінницьке бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник»**, приватне мале підприємство **«Спадщина»**, приватне підприємство **«Вінтур-плюс»**.

Власну матеріальну базу, тобто власні підприємства розміщення туристів (готель, санаторій) та власні підприємства харчування має лише – **ЗАТ «Вінницятурист»**.

Для обслуговування приїжджих в області працює близько 30 підприємств готельного господарства на **967** номерів, одноразова місткість яких становила 1985 місць. Готельне господарство області має **47** структурних підрозділів сфери сервісу, в тому числі 14 автостоянок, 15 підприємств харчування (ресторани, кафе, бари тощо), 5 саун (басейнів) та інші.

З метою розвитку та популяризації внутрішнього туризму управління культури і туризму облдержадміністрації постійно співпрацює з управліннями, відділами облдержадміністрації, громадськими організаціями та туристичними організаціями області.

Так, управління культури і туризму, разом з іншими підрозділами облдержадміністрації взяло участь у розробці проекту **«Державної програми розвитку м. Хмільника як загальнодержавного бальнеологічного курорту радонової терапії та рекреації і туризму на 2005 – 2010 роки»**.

13 вересня 2005 року при обласній раді створена постійно діюча робоча група з сприяння розвитку сільського зеленого туризму на Вінниччині з представників управлінь, відділів облдержадміністрації обласної Ради та громадських організацій зацікавлених у розвитку даного виду туризму в області.

У 2003 році створено обласний осередок Співки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні, у 2005 **представництво Федерації сільського зеленого туризму** у Вінницькій області.

Туристичні можливості області щороку представляються на загальноукраїнських та міжнародних туристичних виставках, висвітлюються у засобах масової інформації. При обласній науковій бібліотеці ім. Тімірязєва створено веб-сайт з інформацією про розвиток культури і туризму області, об'єкти культурної спадщини, історію міст і районів. Розроблено план розвитку державного історико-культурного заповідника **«Буша»**, вживаються заходи з реставрації деяких пам'яток історії та культури. Реалізуються плани комплексного обслуговування дітей, підлітків та молоді. Подальшого розвитку

набуває оздоровчий та спортивний туризм, яким активно займається більш ніж 15 тисяч громадян області. Доречно сказати, що туристи-спортсмени області постійно займають призові місця у Всеукраїнських та міжнародних змаганнях.

Продовжуються роботи з влаштування штучної водно-слаломної траси у с. Сокілець Немирівського району.

Вінницьким обласним центром дитячого і юнацького туризму та екскурсій щорічно розробляються та реалізуються заходи туристсько-екскурсійного обслуговування учнівської і студентської молоді з урахуванням вікових особливостей та рівня знань. Підготовлено та розповсюджено 18 методичних матеріалів для організаторів туристсько-краєзнавчої роботи.

В районах області розроблено нові туристичні маршрути: “Життя та творчість Марко Вовчок у Немирові”, “Життя та творчість О.Ф. Можайського”, “Козацькими шляхами”, колишня ставка Гітлера “Вервольф” смт Стрижака та інші.

Крім того, в області стрімко розвивається активний туризм. З метою популяризації та підтримки цього виду туризму Вінницьким туристично-спортивним союзом розроблено 37 нових маршрутів – 10 водних, 6 пішохідних, 6 велосипедних, 8 маршрутів вихідного дня та 1 лижний.

Вирішуються питання щодо розроблення підземних ходів під м.Вінниця, як туристичного продукту та об’єкту показу.

На даний час, спільно з товариством «Коло-Ра», опрацьовується питання щодо включення Вінницької області до туристичного маршруту «*Трипільська Україна*».

В області під охорону держави взято біля **3,5 тис** пам’яток. Це унікальні археологічні пам’ятки трипільської культури, що існувала на теренах краю 5 тис. років тому.

Визначною духовною пам’яткою раннього середньовіччя (**1 тис. нашої ери**) є **скельний монастир**, що в с. Буша Ямпільського району;

Музей-садиба та єдиний в Україні мавзолей Миколи Івановича Пирогова (м.Вінниця, 1886 р.)

Пріоритетними напрямками інвестування туристичної галузі Вінницької області є: розширення туристичних маршрутів для внутрішніх та зовнішніх туристів, розширення готельного бізнесу та сфери послуг, широка популяризація та розвиток “зеленого” й “екологічного” туризму.

Визначні місця Вінниччини

Вінниччина багата на визначні місця. На її території є чимало прекрасних куточків природи, історичних місць, пов’язаних із героїчним минулим нашого народу, музеїв, пам’ятників і бюстів, які увічнюють імена видатних людей нашої Батьківщини за трудові і ратні подвиги. Багато на Вінниччині місць, пов’язаних із перебуванням тут видатних діячів, письменників, композиторів, художників. У багатьох місцях збереглися архітектурні пам’ятки давніх часів.

Найбільше історичних пам’яток і пам’ятних місць у м. Вінниці. Тут у краєзнавчому музеї зібрано цікаві матеріали з історії міста й Поділля. Однією з

найдавніших архітектурних пам'яток Вінниці є **«Мури»** – комплекс захисних споруд, що були споруджені в XVII ст. для єзуїтського колегіуму. Будинки були обнесені великим муром із баштами та бійницями. У приміщеннях «Мурів» тепер знаходиться обласний краєзнавчий музей і обласний архів.

Про боротьбу українського народу проти польської шляхти нагадує обеліск, встановлений біля 3-ї школи на місці розгрому польсько–шляхетських військ козацькими загонами під керівництвом полковника **І. Богуна в 1651 р.**

У дні святкування 20-річчя з дня **Великої Перемоги** на могилах героїв Вітчизняної війни на меморіалі, що по вул. Козицького, було запалено вогонь вічної слави.

У Вінниці є пам'ятні місця, зв'язані з боротьбою трудящих міста проти німецько-фашистських окупантів. По вулиці Островського, в будинку № 29 знаходився штаб підпільної організації міста. В будинку по вулиці Ленінградській, № 17 містилась підпільна друкарня.

По вулиці Бевза, у будинку, де народився **М. М. Коцюбинський**, відкрито літературно-меморіальний музей письменника.

Багато визначних місць є в околицях Вінниці.

На мальовничому березі Південного Бугу, біля Сабарова є великий камінь, який називають **«Склею Коцюбинського»**. Тут, за переказами, видатний український письменник писав свої ранні твори.

На околиці Вінниці, в с. Пироговому (колишня **Шереметка**), знаходиться Музей-садиба великого вченого-хірурга М. І. Пирогова, який прожив тут свої останні двадцять п'ять років. На відстані кілометра від садиби, в центрі села, під дзвіницею міститься склеп, де зберігається тіло М. І. Пирогова, забальзамоване його учнем професором Д. І. Виводцевим.

У селищі міського типу Вороновиці у великому парку стоїть будинок, в якому в 1869-1870 рр. **жив винахідник першого у світі літака – російський морський офіцер О. Ф. Можайський.**

На південний схід від Вінниці розташоване місто Немирів. Тут зберігся будинок, де жила видатна українська письменниця **Марко Вовчок** (Марія Олександрівна Вілінська). Тепер у цьому приміщенні створено меморіальний музей письменниці. У великому парку міститься Немирівський будинок відпочинку, відомий далеко за межами області. Будинок, в якому він знаходиться, є архітектурною пам'яткою XIX ст. В цьому парку у свій час бував видатний російський полководець О. В. Суворов, письменник **Оноре де Бальзак**, композитор **Людвіг ван Бетховен**.

У Немирові в 1821 р. народився великий російський поет **М. О. Некрасов**.

На околицях **Немирова** є **рештки скіфського городища VII ст. до н. е.** – одного з найбільших на Україні.

У Брацлаві, старовинному українському місті збереглися рештки наземних земляних укріплень періоду визвольної війни українського народу **1648–1654 рр.**

Багато визначних місць є в Тульчині та його околицях. У місті в 1796-1797 рр. знаходилась штаб-квартира О. В. Суворова. Біля Тульчина, коло сіл Тиманівки, Нестерварки, Кинашева і Дранки, збереглися рештки земляних

будов, де О. В. Суворов навчав російських солдатів, як штурмувати ворожі укріплення. У центрі с. Тиманівки стоїть кам'яний будинок, в якому жив О. В. Суворов. Тепер тут відкрито музей. За селом, у лісі, збереглися «Суворовські криниці». У 1954 р. в Тульчині споруджено пам'ятник О. В. Суворову. Перебуваючи в Тульчині і Тиманівці, **О. В. Суворов написав книгу «Наука перемогати»**.

Тульчин у 1816-1826рр. був одним із центрів **декабристського руху** на Україні. У будинку № 20 по вулиці Пестеля у той час жив П. І. Пестель – організатор декабристів на Півдні Росії. Тут же він зустрічався з О. С. Пушкіним. По вулиці Леніна, у будинку № 1, де тепер міститься краєзнавчий музей, також часто збиралися декабристи.

У цьому ж місті довгий час жив і працював видатний український композитор М. Д. Леонтович. Тут бував і польський поет Юліуш Словацький.

У місті збереглися архітектурні пам'ятки XVIII ст.: **колишній палац Потоцького** і казарми суворовських чудо-богатирів.

Недалеко від Тульчина розташоване м. Ладижин. Тут збереглися рештки наземних і підземних укріплень часів XIV–XVII ст. На околиці Ладижина, над Південним Бугом, є урочище, яке за свою красу і особливу привабливість носить назву «Ладижинська Швейцарія». Територія між Ладижиним і с. Четвертинівкою звалася в минулому **урочищем Батіг**. **Тут у травні 1652 р. відбулась битва між козацькими загонами і польсько-шляхетськими військами**, відома в історії, як битва під **Батогом**. У цій битві Богдан Хмельницький розгромив польсько-шляхетські війська. На місці, де колись відбулась ця історична битва, встановлено обеліск.

У с. Чоботарці (нині с. Заболотне Крижопільського району) в 1886 р. народився видатний український учений-мікробіолог **Д. К. Заболотний**. Тут його і поховано в 1929 р. У 1928 р. Д. К. Заболотного було обрано президентом Академії наук Української РСР. У хаті, де народився і жив Д. К. Заболотний, влаштовано музей.

У с. Неменці (Іллінецький район) 9 (21) вересня 1832 р. народився видатний український **композитор і письменник П. І. Ніщинський** – основоположник української театральної музики. Він **вперше переклав на українську мову «Ілліаду» і «Одіссею»**. Особливою популярністю серед широких народних мас користується його пісня **«Закувала та сива зозуленька»**.

У с. Ворошиловці (Тиврівський район) у період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. проти польсько-шляхетського гноблення стояв із своїм загоном **сотник Шпаченко**. В цьому селі знаходиться могила відомого українського композитора і письменника **П. І. Ніщинського**. Зберігається будинок, в якому жив композитор.

У бою під с. Красним (Тиврівський район) загинув народний герой і улюблений **козацький командир Д. Нечай**. Високий курган і пам'ятник на полі колгоспу «Червона зірка» (між селами Красним і Черемошним) і є могила брацлавського полковника Д. Нечая.

Село Ометинці (Немирівський район) – батьківщина легендарного героя першої оборони Севастополя (1854–1855 рр.) **П. М. Кішки**. Шануючи пам'ять про славного захисника Севастополя, моряки Чорноморського флоту в дні святкування сторіччя першої оборони Севастополя спорудили на батьківщині героя бронзовий пам'ятник.

Село Кальник (Іллінецький район) було у свій час резиденцією **калмицького і вінницького полковника І. Богуна**. У селі збереглися земляні укріплення **XVII ст.**

У мальовничій місцевості на березі р. Русави розташоване с. Стіна (Крижопільський район). У центрі його, на так званій Замковій горі, збереглися рештки укріплення XVII ст. В 1651 р. ці укріплення штурмували польсько-шляхетські війська, але взяти їх так і не змогли. На околицях села збереглися рештки слов'янського городища IX–XI ст.

У с. **Хомутинях** (Калинівський район) народився і деякий час жив відомий український **письменник С. В. Руданський**.

У села Браїлів та Сьомаки (Жмеринський район) 5 разів приїжджав великий композитор **П. І. Чайковський**. Тут він написав ряд своїх чудових творів. Вперше П. І. Чайковський приїжджав у **Браїлів** в 1878 р., останній раз – у 1880 р. В Сьомаках композитор майже повністю закінчив роботу над оперою **«Орлеанська діва»**. У навколишніх селах П. І. Чайковський збирав і вивчав народні пісні та мелодії. Будинок, в якому жив композитор, зруйнували фашисти. На околиці Браїлова, у мальовничій місцевості, є скеля, де любив відпочивати і писати свої твори П. І. Чайковський. У народі вона відома під назвою **«Скеля Чайковського»**.

У Жмеринському районі в с. **Кармалюкове (колишні Головчинці)** в 1787 р. народився **Устим Кармалюк** – ватажок селянського руху на Поділлі.

Найбільшим населеним пунктом придністровської частини області є Могилів–Подільський. Тут є краєзнавчий музей, в якому показана природа, історія та економіка Придністров'я.

Недалеко від **Могилів-Подільського**, в с. Озаринцях, є рештки фортеці часів визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. За 3 км від с. Григорівки, в лісі, знаходяться рештки одного з великих городищ скіфського періоду. **В с. Нагорянах у прямовисній скелі в два яруси розташовані 7 печер**, які у давні часи були житлом первісних людей.

На одній із скель рукою хорошого майстра-патріота висічено барельєф Т. Г. Шевченка. Під барельєфом дата – «1920 рік». Під час тимчасової фашистської окупації барельєф було пошкоджено.

За 3 км від с. Нагорян над **р. Лядовою** розкинулось село з тією ж назвою. У вапнякових скелях біля цього села є печери і рештки великого монастиря – архітектурної пам'ятки XI–XIV ст. Крім монастиря, у скелях були висічені келії, які тепер зруйновані.

Униз по Дністру від Могилева-Подільського розташоване мальовниче с. Бронниця, де збереглися одні з найбільших у Придністров'ї печери, в яких переховувалося населення під час татарсько–турецьких нападів.

У с. **Кукавці** (Могилів-Подільський район) жив видатний російський художник, майстер живопису першої половини ХІХ ст. **В. А. Тропінін**. Тут він написав чимало відомих портретів і картин, зокрема портрети селянина-кріпака Р. Барабоша та вїта Кукавської гміни (волості) Тодосія Бабчала, картини «Молодий український селянин», «Селянин з сокирою», «Праля», «Золотошвейка», «Весілля в Кукавці» та ін. Одним з найцінніших творів, що його залишив російський художник українському народові, є портрет легендарного народного **ватажка Устима Кармалюка**. У Кукавці збереглась церква, збудована за проектом і під наглядом В. А. Тропініна, який був кріпаком графа Морікова. Ця церква є цінним і єдиним архітектурним твором Тропініна.

В Ямпільському районі є с. **Буша**, де відбувалися великі події під час визвольної боротьби українського народу проти польсько-шляхетських загарбників у 1648-1654 рр. Значна частина цих подій висвітлена в художньому творі українського письменника М. П. Старицького «Оборона Буші». В центрі села ще збереглися рештки фортеці, погребі, підземні ходи.

За 3 км від Буші знаходиться так званий **Гайдамацький яр**, по якому тече р. Вушанка. Яр досить красивий, мальовничий. На правому березі Вушанки, в кам'яній скелі, є **печера, відома в народі під назвою «Гайдамацька печера»**. Гайдамацький яр і печера, за переказами, були місцями перебування народних месників ХVІІІ ст. – гайдамаків.

У с. Гонтівці (колишні Сербі) в 1768 р. польською шляхтою було страчено одного з керівників селянського повстання на Поділлі **Івана Гонту**.

Рекреаційні зони Вінниччини

Вінниччина – одна із областей, в якій вдало поєднуються **багаті природні ресурси, що можуть використовуватись для збереження і покращання здоров'я населення. Це сприятливий клімат, наявність природних мінеральних вод.**

Санаторно-курортне лікування, з використанням цілющих властивостей природних чинників, є важливою складовою процесу лікування хворих особливо підвищується значення курортного лікування, в зв'язку з потребою лікування та оздоровлення чисельного контингенту населення, яке постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.

Наявність природних чинників обумовлює значну кількість різновидів лікувально-оздоровчих методик. Найбільш відомі джерела мінеральної води **знаходиться в м.Хмільнику**. За мінеральним і газовим складом воду віднесено до радонової, вуглекислої, гідрокарбонатної, хлоридно-кальцієво-натрієвої мінеральної води з високим вмістом марганцю, що являло собою бальнеологічну цінність. Серед неповторних подільських краєвидів функціонують ряд санаторно-курортних закладів, серед них клінічний санаторій **“Хмільник”** – дочірнє підприємство ЗАТ **“Укрпрофоздоровниця”**, санаторії **“Поділля”**, **“Березовий гай”**, ряд відомчих санаторіїв та реабілітаційних центрів.

Санаторії надають допомогу пацієнтам з захворюваннями опорно-рухового апарату, нервової, серцево-судинної, бронхо-легеневої, ендокринної системи, гінекологічних захворювань та захворювань шкіри. Крім того санаторій “Хмільник” проводить реабілітацію після інфаркту, інсульту, ускладнень цукрового діабету.

Санаторій “Авангард” ЗАТ “Укрпрофоздоровниця”, який розташований в м. **Немирів** здійснює медичну практику з лікування захворювань серцево-судинної, бронхо-легеневої системи, патології вагітних, відновного лікування опікової хвороби.

Лікування дітей проводять дитячі санаторії “Гірський” /с.Бронниця Могилів Подільського району/ та “Сокілець” /с.Сокілець Немирівського району.

Реалізацію державної політики у галузі курортів покладено на управління охорони здоров’я та курортів облдержадміністрації.

Санаторії Вінницької області

«Авангард»санаторій	серцево-судинна система,опорно-руховий апарат, опіковийматері і дитини, загальний
Вінницький дитячий санаторій	кардіологічний дитячий
«Залізничників»санаторій	опорно-руховий апарат, кардіологія, гінекологія, шкірні, ендокриннізагальний
«Ім. Коцюбинського» пансіонат із лікуванням	серцево-судинна система загальний
«Ластівка»пансіонат	загальний
«Поділля»санаторій	опорно-руховий апарат, нервова система,шкіра, серцево-судинна системазагальний
«Поділля»туркомплекс	відпочинокзагальний
«Радон»санаторій	опорно-руховий апарат, серцево-судинна система, шкірні захворювання, гінекологіязагальний
«Радон»санаторій	опорно-руховий апарат, серцево-судинні захворювання, ендокринологія, матері і дитинизагальний
«Хмільник»військовий санаторій	нервові хвороби, цукровий діабет,хвороби опорно-рухового апарата, судинзагальний
«Хмільник»санаторій	опорно-руховий апарат, нервова система,інфаркт міокарда, інсультзагальний
«Південий Буг»санаторій	захворювання опорно-рухового апарата,нервової системи, органів кровообігу,

	гінекологія, загальний, крім дітей до 14 років

Дитячі табори на Вінниччині

1. Санаторій ім. Коцюбинського – м. Вінниця, вул. Маяковського.
2. Спортивно-оздоровча база „Колос” – м. Вінниця, вул. Нагірна.
3. Оздоровчий табір ім. Медведського – Барський район, с. Митки.
4. Дитячий оздоровчий комплекс ім. Рябчинської – Вінницький район, смт Стрижавка.
5. Міжгосподарський дитячий табір „Ювілейний” – Гайсинський район, с. Степашки.
6. Дитячий оздоровчий табір „Дубки” – Жмеринський район.
7. Оздоровчий табір „Пролісок” – Козятинський район, с. Йосипівка.
8. Профільний оздоровчий заклад „Мрія” – Крижопільський район.
9. Профільний дитячий заклад „Казкова долина” – Літинський район, с. Сосни.
10. Дитячий спортивно-оздоровчий комплекс „Наддністрянський” – м. Могилів-Подільський.
11. Оздоровчий табір „Орбіта” – Чернівецький район.
12. Навчально-оздоровчий заклад „Дружба” – Немирівський район, с. Вовчок.
13. Оздоровчий заклад „Ровесник” – Теплицький район.
14. Лікувально-оздоровчий спортивний комплекс Маяк – Тиврівський район, с. Селище.
15. Дитячий оздоровчий заклад „Колос”, Тростянецький район, с. Ободівка.
16. Табір відпочинку та оздоровлення дітей „Сосновий бір” – Тростянецький район, с. Ободівка.
17. Дитячий санаторій „Подільський Артек” – Тульчинський район, с. Заозерне.
18. Навчально-оздоровчий заклад ім. Желюка – Тульчинський район, с. Журавлівка.
19. Міжгосподарський оздоровчий табір „Салют” – смт Чернівці.
20. Оздоровчий табір ім. Загурного – Шаргородський район, с. Клекотина.
21. Оздоровчий табір „Світанок” – Ямпільський район, с. Петрашівка.

Туристичні об’єкти Вінниці:

1. **Вінницький Державний драматичний театр**
2. **Музей ветеранів Великої вітчизняної війни та парк на Козицького.** Це прекрасний парк, що знаходиться в самому центрі Вінниці, присвячений солдатам, що загинули під час Другої світової. Музей воїнів-афганців знаходиться у вежі з червоної цегли. Виставкові експонати включають фото, листи та інші предмети, які дають нам уявлення про солдатів міста Вінниці, що приймали участь у війні в Афганістані. Меморіальний парк має великий постамент, що представляє солдат трьох різних видів військ. Вічний вогонь супроводжує пам’ятник. Відвідайте меморіал на вихідні,

щоб побачити, як місцеві наречені в білих сукнях кладуть квіти тим, хто загинув під час другої світової.

3. **Католицька церква.** Найбільший католицький собор Вінниці, в якому служби проходять українською та польською мовами під звуки органу. Іноді тут проходять концерти класичної музики, в яких приймають участь музиканти з усієї Європи, включаючи Німеччину, Польщу та Росію.
4. **Вінницька картинна галерея.** Вінницька картинна галерея пропонує гарну колекцію творів мистецтва. Колекція картин є найбільшою і включає багато робіт талановитих українських художників.

Недалеко від центру міста:

1. **Прогулянка на катері та парк на Сабарові.** Влітку прогулянка на катері – гарна можливість охолонути та побачити Вінницю з іншого боку. Прогулянка триває 35 хвилин вверх по течії. Можна зійти на Сабарові, де побачите крутий обрив та декілька стежок, щоб залізти на гору – це для тих, хто любить фізичні вправи. Тут також можна насолодитися невеликим пікніком.
2. **Музей-некрополь ім. Пирогова.** Цікавим відкривається можливість побачити на власні очі дещо унікальне. По смерті Микола Пирогов залишив рецепт збереження його тіла від розпаду. На сьогодні тіло Пирогова є одним з трьох найстаріших збережених тіл в світі, два інших – тіла Леніна та Мао Цзедуна. Тіло лежить в сімейній каплиці Пирогових. Інші члени сім'ї поховані поблизу, але у більш традиційний спосіб.
3. **Православна церква Святого Миколая (Подільська церква побудована в 1746 році).** Місцезнаходження: на горі, через Староміський міст. Побудована на пагорбі з видом на Буг, ця церква є одним з останніх прикладів подільської архітектури з дерева 18-го століття. Церква варта того, щоб пройтись пішки декілька хвилин.

Розділ 5.

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЕКОТУРИЗМУ ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРІОРИТЕТ УКРАЇНИ

Інноваційна система України переживає не найкращі часи свого становлення та розвитку, що пов'язано перш за все з політичними подіями й постійними процесами перерозподілу влади на рівні Кабінету Міністрів України. Постійний перерозподіл сфер впливу як міністерствами, відомствами, так і їх керівними особами не дозволяє створити дану систему як систему організаційно-економічного та інформаційного забезпечення розвитку інноваційних процесів на рівні держави, а тим більше – дати змогу цій системі розвиватися, поширюватися і ефективно працювати в ринку і на ринку України. Аналіз інноваційного розвитку дав змогу побачити не лише проблемні сторони, а й відстежити позитивні тенденції, що зводяться до:

- створення сприятливих ринкових умов для впровадження інновацій у виробничу діяльність та побут населення;
- поступового зростання бюджетного фінансування потреб науково-технічного розвитку;
- формування потенційних передумов зростання попиту на інноваційну продукцію у вітчизняній економіці;
- зростання споживчого попиту суб'єктів національної економіки на інноваційні продукти, технології, знання;
- зростання завдяки постійному збільшенню доходів населення споживчого попиту, що супроводжується приростом попиту на складну наукомістку продукцію;
- посилення конкурентного тиску на внутрішньому і зовнішньому ринках, що поступово підштовхує підприємства до розуміння важливості інноваційної переорієнтації виробництва;
- активізації участі українських виробників у конкуренції на зовнішніх ринках, які висувають додаткові жорсткі вимоги до їхньої інноваційної адекватності;
- збільшення частки іноземних замовлень українським науковцям на виконання досліджень, в тому числі з боку США і країн Євросоюзу, що є свідченням збереження ще не до кінця втраченого потенціалу фундаментальної науки;
- посилення ролі регіональних органів управління в забезпеченні науково-технічної діяльності.

Крім того, на державному рівні була здійснена спроба систематизувати інноваційне законодавство України, що зумовили Закон «Про інноваційну діяльність», постанова КМУ «Про затвердження державної цільової інвестиційної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009 - 2013 роки», згідно з якими затвердження інноваційної моделі розвитку – один з найважливіших системних чинників підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки та національної безпеки держави. Однак, інноваційна інфраструктура в Україні є функціонально неповною, недостатньо розвинутою, не охоплює всі сфери інноваційного процесу, у сфері матеріального і нематеріального виробництва не підтримується належним чином діяльність винахідників, раціоналізаторів, вчених, які мають завершені НДР. Не в повному обсязі використовується освітній і науковий потенціал, насамперед вищих навчальних закладів у сфері інформаційно-комунікаційних, високих наукоємних технологій, а також інформаційні ресурси системи науково-технічної та економічної інформації, а саме бази даних технологій, науково-технічних досягнень. Не визначено механізм стимулювання створення інноваційної інфраструктури. Інновації розглядаються з різних точок зору: технологічної, комерційної, соціальної. Інновації в туризмі мають деякі особливості. Так, впровадження будь-яких нововведень в туризмі утруднено в зв'язку з відсутністю сформованої законодавчої бази в туристському секторі й у сфері інноватики. Будь-які зміни

інноваційних процесів і норм вимагають додаткової адаптації законодавчої бази в туристському секторі.

Так, туризм є сферою економіки України, що розвивається досить бурхливо. Розвиток туризму в усьому світі визначає низка факторів серед яких найчастішими є наступні:

- зростаючі потреби населення у знайомстві з образом життя в інших регіонах і придбання нових знань;
- насичення багатьох класичних і традиційних напрямів поїздок;
- небезпека втрати квоти ринку у в'їзному туризмі;
- загострення конкуренції, зростання пропозицій стандартизованих глобальних продуктів;
- необхідність стримувати виїзд своїх громадян в зони, аналогічні за умовами регіонам своєї країни (природа, культура, клімат);
- гармонійне поєднання привабливих умов відпочинку та подорожей (природних і культурних особливостей, можливостей проведення дозвілля, придбання специфічних товарів і спеціальних туристичних послуг) для повного задоволення потреб найвимогливіших туристів;
- технологічна революція і експансія послуг в економіці;
- перехід від економіки пропозиції до економіки попиту.

Базуючись на положеннях Генерального погодження з торгівлі послугами, інновації в туризмі можуть розвиватися в трьох напрямках (рис. 5.1)

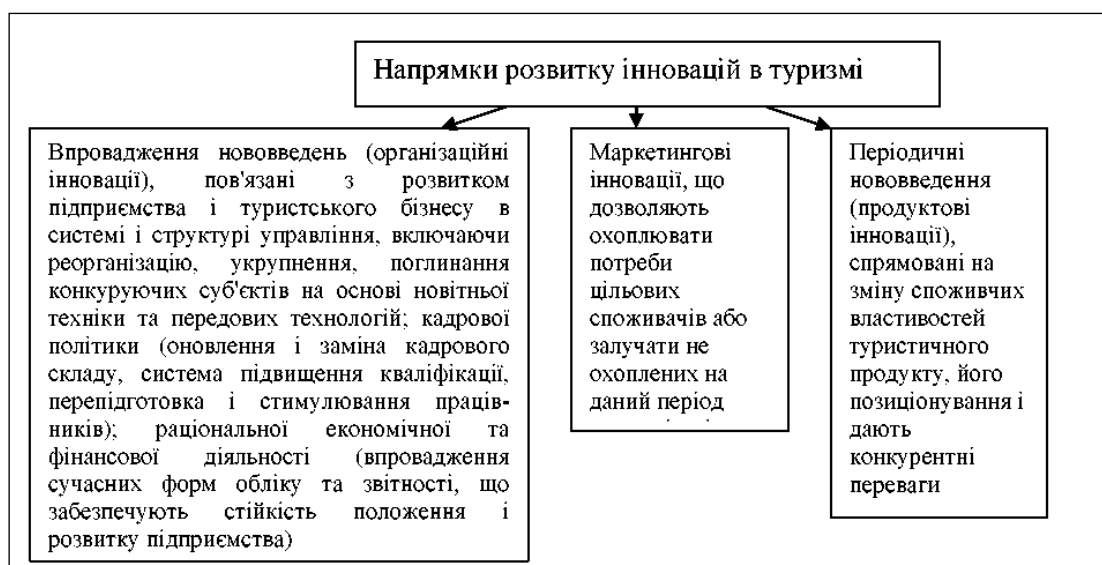

Рис. 5.1 – Напрямки розвитку інновацій в туризмі згідно з Генеральним погодженням з торгівлі послугами

У всьому світі інновації в сучасній економіці становлять основу конкурентоспроможності підприємств, галузей і країн. Саме вони дозволяють вигравати змагання за ринки збуту та закупівель шляхом освоєння нових, більш привабливих для споживачів продуктів, або більш економічних нових технологій з випуску колишніх продуктів і послуг. У більшості наукових досліджень інновації класифікуються на продуктові й технологічні. А.М. Халагер використовував класифікацію інновацій, що виділяє інновації п'ять

типів, представлених на рис. 5.2 і доповнених з погляду розвитку туристської індустрії

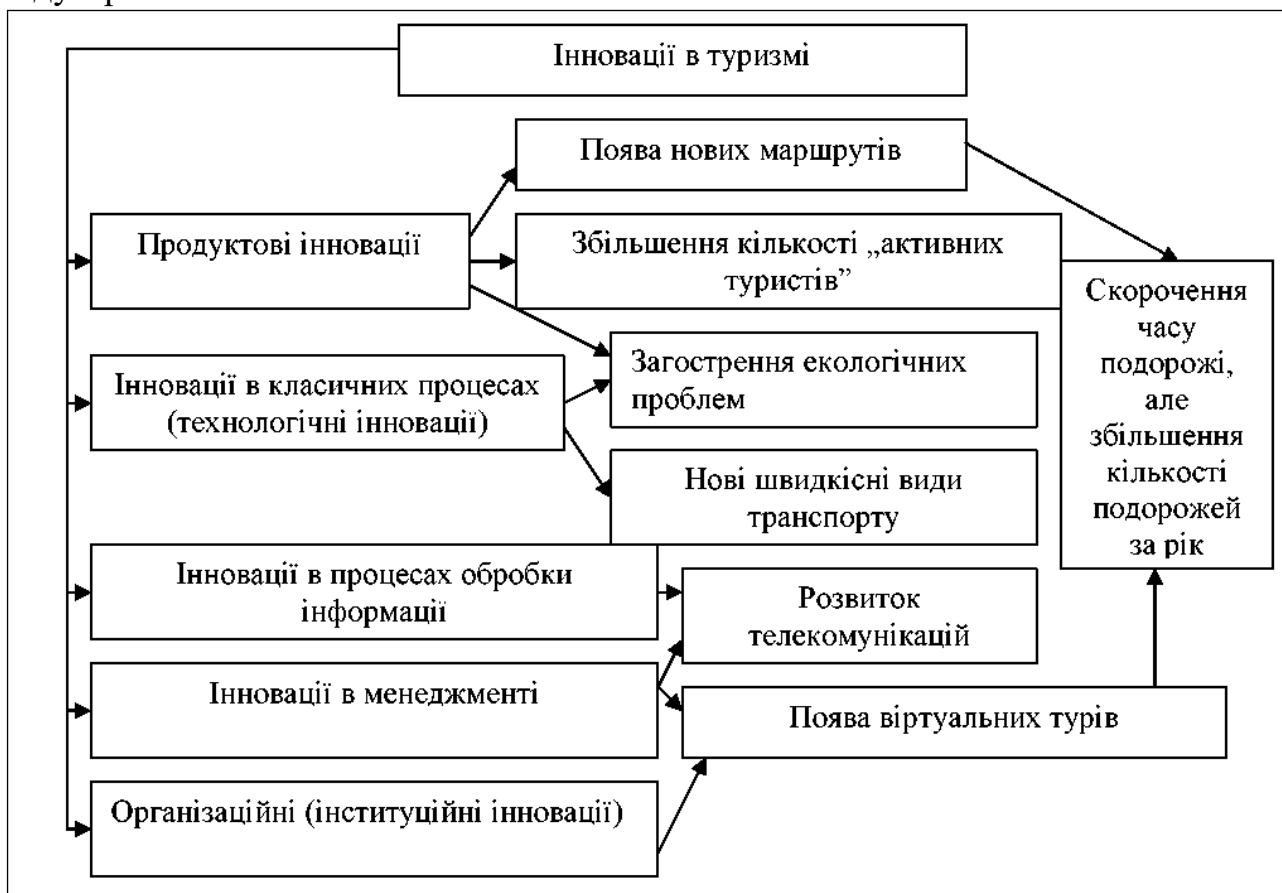

Рис. 5.2 – Класифікація інновацій в туризмі

Доцільно інтерпретувати інновації в туризмі в рамках запропонованої класифікації. При цьому залишається нерозглянутим детальний аналіз чинників, що впливають на очевидну різницю у типах інноваційного пошуку і ступеня розвитку інновацій у різних секторах індустрії туризму, країнах і організаціях.

Продуктові інновації в туризмі. Туризм, на думку багатьох науковців, слід розглядати як галузь економіки, що стоїть на порозі важливих і ґрунтовних змін. Щоб оцінити це зауваження, необхідно звернутися до історії і зрозуміти, що реактивні літаки, післявоєнний світ, добробут, економічне зростання, пільгові ціни на проїзд, чартерні рейси, «пекідж-тури», скоординована діяльність багатонаціональних корпорацій виробили своєрідний туристичний феномен - феномен масових, стандартизованих і жорстко спакетованих відпусток. Однак змінилась також і структура власне туризму. Дж. К. Холлоуей та Н. Тейлор виділяють чотири поведінкові групи сучасних туристів (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Варіанти поведінки сучасного туриста

В	Г
Турист старшого віку (пасивний)	Турист старшого віку (активний)
А	Б
Молодий турист (пасивний)	Молодий турист (активний)

До групи А входять туристи, які віддають перевагу класичному відпочинку зразка „сонце, море, пісок”, але в той же час тих, що шукають більш динамічні форми відпочинку: спорт, активні розваги в готелі, дослідження місцевості, вечірки під відкритим небом, нічні дискотеки – усього цього й формується нова модель „традиційного” відпочинку.

До групи Б відносяться молоді, безтурботні й ризикові люди, які воліють новизни. Звичайно вони користуються громадським транспортом та інфраструктурою, спілкуються з місцевими жителями, навіть якщо не знають місцевої мови.

До групи В входять туристи старшого віку, які не визнають нічого, крім традиційних морських курортів (як правило, вибір припадає на сусідні держави, а ідеальний варіант – відпочинок на батьківщині).

Групу Г складають енергійні представники старшого віку, які в змозі придбати індивідуальні тури до Латинської Америки, Японії та інших держав Сходу.

Виходячи з цього, доцільно сформувати інноваційний розвиток продуктів туризму в Україні. Так, першочерговим завданням має стати вирішення питання реформації курортних закладів. Україна має великий потенціал розвитку так званого пасивного (а для старшого покоління він є оздоровчим) туризму. Усього в Україні налічують 79 родовищ мінеральних вод на 109 земельних ділянках, на базі яких може розвиватися курортне господарство, однак експлуатується тільки 8,9 %.

Великі можливості для розвитку курортного господарства мають Автономна Республіка Крим, Одеська, Запорізька, Закарпатська, Львівська та інші області. Найсприятливіші умови для розвитку рекреації й туризму мають Карпати, на території яких виявлено 800 джерел мінеральних вод. На їх базі працюють санаторії, пансіонати, санаторії-профілакторії, будинки відпочинку, в яких можуть поліпшити здоров'я до 800 тис. чол. Такі курорти, як Трускавецький, Моршинський, Свалявський та ін., відомі далеко за межами України. Оскільки тут незначна природна радіація, Карпати використовують для оздоровлення населення із забруднених радіонуклідами районів Чорнобильської зони. Площа зарезервованих для рекреації ландшафтів дає змогу прийняти 1,5 млн. чол., розвідані ж запаси мінеральних вод можуть посприяти оздоровленню 7 млн. чол. Значні перспективи для розвитку рекреації й туризму мають Буковина й Полісся. Причорноморсько-Азовське узбережжя і Крим мають прекрасні ресурси для таласотерапії, тобто лікування морем, масового відпочинку та оздоровлення. Сонячне світло й тепло, мінерально-сольовий склад і температурний режим морської води, чудові пляжі створюють

сприятливі умови для подальшого розвитку санаторно-курортного господарства. Тут налічують близько 800 санаторіїв, будинків відпочинку й туристських баз, майже 400 з них – у Криму. Загальновідомими санаторно-курортними центрами є Ялта, Одеса, Алушта, Алупка, Судак, "Артек", Планерське (Коктебель), Феодосія, Саки, Євпаторія, Бердянськ та багато інших. У таких районах, як Карпати, Крим, Причорноморсько-Азовське узбережжя, рекреація має стати пріоритетною сферою перспективного розвитку, оскільки вона може забезпечити більшість валютних надходжень, сприяти зміцненню національної грошової системи, створенню в цій сфері додаткових робочих місць.

Що стосується розвитку активного туризму то пропаганда здорового образу життя призвела до того, що щороку збільшується кількість „активних туристів”, що має двояке значення. З точки зору суспільства це є позитивним фактором: зменшується кількість захворювань (особливо серцево-судинної та легеневої системи та нірок), сприяє розвитку та підтриманню суспільного транспорту та підштовхує його для подальшого інноваційного розвитку, з’являються нові маршрути (в тому числі пішохідні), що підтримує лісові та егерську господарства та примушує їх більш якісно виконувати свої обов’язки, а з іншого загострює екологічні проблеми. В індустрії туризму проблеми навколишнього середовища в основному пов’язані зі збільшенням обсягу і кількості туристів або трафіку певної дестінації (туристського регіону). Прогнози щодо подорожей показують, що обсяги будуть різко зростати в поточному десятиріччі, оскільки подорожі стають звичними не тільки в східноєвропейських, але й у країнах, що розвиваються, якою є Україна. Це призводить до обговорення проблеми скорочення туризму як такого і заміни подорожей відпочинком у відповідних зонах за місцем проживання з метою зниження негативного впливу на навколишнє середовище.

Інновації у класичних процесах в основному направлені на поліпшення виконання вже існуючих операцій. Виробництво удосконалюється за рахунок зміни технології, що дозволяє досягти зниження витрат на робочі ресурси або інші виробничі витрати. Іноді необхідність інтенсифікації виробничих процесів йде пліч-о-пліч з концепцією загального розвитку. Наприклад, шляхом раціоналізації процесів обслуговування нові технології можуть зберегти і працю, і енергію. Електричні лампи з низьким споживанням енергії економлять як кошти на оплату електроенергії, так і витрати на технічний персонал, оскільки заміна лампи потрібна набагато рідше. Індукційні печі (які включаються від дотику посуду) економлять до 50% енергії в ресторанних кухнях. У той же час знижується час, що витрачається на приготування страв.

Для туризму першочергового значення набуває розвиток нових видів транспорту серед яких є поява нових потужних літаків, літаків змішаного типу, які завдяки значному зниженню рівня лобового опору будуть споживати в двічі менше пального, ніж звичайний реактивний літак, що також зменшить вартість перельоту й зробить авіаподорожі більш доступними. Реальним виглядає також перспектива створення літака з зворотними крилами, якому не потрібна довга злітно-посадкова смуга, відрив від землі вийде на меншій швидкості. Це наблизить літаки до гелікоптерів та дозволить робити зліт та посадку навіть у

віддалених місцях. Що стосується морських перевезень, то тут основні зусилля направлені на зниження затрат пального. Крім того важливе значення набуває стан доріг. Стосовно України відзначають що інновації тут знаходяться лише на стадії становлення, однак останнім часом спостерігається позитивна тенденція щодо збільшення науково-дослідних робіт у транспортній сфері, отже є перспективи для технологічного та економічного ривка вперед.

Інновації у процесах обробки інформації. Радикальний розвиток інформаційних технологій має великий вплив на індустрію туризму, оскільки підвищує ефективність діяльності і надає можливості для розширення бізнесу в географічному, маркетинговому й операційному аспектах. Інформаційні технології життєво важливі для обробки інформації, а також для моніторингу проблем навколишнього середовища. В останні роки великого поширення набули розробки систем інформації та резервування, прив'язаних до конкретного регіону або дестинації (туристські інформаційні системи). Мета цих розробок – забезпечити привертання уваги до місцевих туристичним організаціям і заходам. Розвиток телекомунікацій відіграє неабияке значення в інноваційному розвитку процесів обробки інформації. Серед останніх досягнень у цій сфері можна віднести демонстрацію „живих” картинок з того чи іншого курорту, які в разі необхідності можна надрукувати, що приводить до зниження попиту на традиційні рекламні проспекти, хоча їх повного зникнення найближчим часом не очікується. Оренда автомобіля, вибір пам'ятки, атракціону, розваги – всі ці послуги тепер можна замовляти, не виходячи з дому, хоча щодо єдиної мови погодження доки не досягнете - на сьогодні більшість сайтів продають дані лише на місцевій мові, навіть якщо держава користується популярністю серед іноземців.

Великі масиви інформації, що доступні користувачам Інтернету в усьому світі, дають споживачеві шанс самостійно сформулювати свій турпакет і економити на послугах посередників.

Згідно з результатами дослідження, проведеного компанією ComScore, у грудні 2008 р., сьогодні світова Інтернет-аудиторія складає приблизно 1,07 млрд. осіб. За кількістю користувачів Інтернет на першому місці знаходиться Китай (179 млн. осіб), на другому місці – США з більш ніж 163-мільонною Інтернет-аудиторією, на третьому – Японія (60 млн. осіб). Росія посіла 8-е місце – близько 29 млн. користувачів. На Європу припадає 28 % світової Інтернет-аудиторії – насамперед завдяки Німеччині (3,7 %), Англії (3,6 %), Франції (3,4 %) та Італії (2,1 %). Активні користувачі складають в цих країнах у середньому від 40 % до 60 % всього населення, але це не найвищі показники. Серед країн ЄС найбільшою популярністю Інтернет користується в Нідерландах, де зі 100 осіб близько 90 є користувачами. У Норвегії цей показник складає 85 на 100, у Швеції – 80 на 100, у Бельгії – 70 на 100. Найменше в Євросоюзі охоплення населення мережею Інтернет має Греція – 20 на 100. Що ж до України, то вона досі зберігає один з найнижчих в Європі показників доступу населення до Інтернет – нині він складає 17,8 користувачів на 100 жителів. З іншого боку, наявною є висока динаміка інформатизації країни і зростання вітчизняної Інтернет-аудиторії: наприкінці 2007 р. названа пропорція складала 12 користувачів всесвітньої мережі на 100 мешканців, у 2006 р. – 9 на 100.

За результатами дослідження агентства Gemius – лідера онлайн-вимірювань у регіоні Центрально-Східної Європи – абсолютна кількість української Інтернет-аудиторії у 2008 р. склала 7,1 млн. користувачів (real users) у віці 16 років і більше. Це на 1,7 млн. користувачів, або на 30 % більше, ніж у попередньому році.

Ключовими чинниками зростання чисельності вітчизняної Інтернет-аудиторії є досить інтенсивна інформатизація країни – розбудова телекомунікаційних мереж, швидке впровадження інформаційних комп'ютерних технологій на тлі підвищення (принаймні до четвертого кварталу минулого року) платоспроможності населення. Сегмент послуг комп'ютерного зв'язку, зокрема надання доступу до Інтернет, є найбільш динамічним на вітчизняному ринку зв'язку. Тільки в 2008 р. доходи від послуг комп'ютерного зв'язку зросли в 1,5 раза, у тому числі від надання доступу до Інтернет – на 148%. В 2008 р. позицію абсолютного лідера, як і раніше, продовжував займати Київ – 58 % загальної чисельності користувачів. Далі, у порядку зменшення частки користувачів, йдуть Одеса, Дніпропетровськ, Донецьк, Харків, Львів, Крим і Запоріжжя (їх сумарна частка складає 31 %). На решту ж регіонів припадає лише 11 %. Далі, якщо в розвинених країнах зазвичайно немає суттєвої різниці між охопленням населення Інтернет-сервісами у місті й на селі, то в Україні в сільській місцевості мешкають тільки 10 % від загальної кількості користувачів.

Сьогодні обсяг ринку Інтернет послуг, за різними оцінками, складає від 18 до 22 млн. дол., і можна досить впевнено прогнозувати його зростання щонайменше на 20-40 % завдяки, зокрема, таким чинникам: а) швидке зростання аудиторії; б) наявність значної кількості дешевих рекламних площ на тлі зростання розцінок в інших різновидах медіа; в) широкі можливості варіювання рекламних стратегій, форм подачі інформації, вибору „нішових” аудиторій. Таким чином можна відзначити, що Україна має значні перспективи з точки зору розвитку Інтернет-туризму.

Інновації в менеджменті, пов'язані з обробкою інформації, вже згадані вище, крім цього, інформаційні технології удосконалюються щороку, і з'являється безліч інших інформаційних систем, покликаних допомогти менеджменту туризму у вирішенні найрізноманітніших завдань. У цій рубриці концентрується увага на аспектах менеджменту по зв'язку і співпраці з людьми. Для такого аналізу інноваційних можливостей важливо взяти до уваги всі категорії людей, залучених до процесу виробництва й споживання туристських продуктів.

Прикладом інновації в менеджменті може служити залучення жителів певної дестинації у проекти із захисту навколишнього середовища. Для того, щоб показати занепокоєння долею місцевих жителів при розвитку туристичних регіонів, багато авторів розробляють відповідні теорії з цієї теми. Визначення «екотуризм», яке дає М. Зіффер, досить категоричне щодо цього: «... екотуризм практикує неспоживні використання природних ресурсів і робить свій внесок у розвиток відвідуваного регіону шляхом створення робочих місць та припливу інвестицій, спрямованих безпосередньо на розвиток заходів з підтримання навколишнього середовища і матеріального добробуту місцевих жителів.

Подібна практика має посилити доброзичливе ставлення до екотуризму і підвищити рівень освіти широких мас в плані захисту навколишнього середовища з урахуванням специфічних потреб місцевих жителів. Екотуризм також передбачає керований підхід у відвідуваною країні або регіоні для організації та розвитку зон відпочинку за участю місцевих жителів».

Інновації в організації. Головною умовою дієздатності організацій є стабільність. Однак організації змінюються з часом для досягнення нових цілей і подолання періодів нестабільності, викликаних змінами попиту, виснаженням ресурсів і науково-технічним прогресом. Наростаюча занепокоєність проблемами навколишнього середовища є ситуацією нестабільності, що стимулює розвиток організаційних інновацій.

Таким чином можна виділити, які з аналізованих груп інновацій мають в Україні найбільші перспективи (табл. 5.2).

Таблиця 5.2 – Перспективи розвитку інновацій в Україні

<i>Вид інновацій</i>	<i>Можливість розвитку</i>
Продуктові інновації	Не дуже значні перспективи
Інновації в класичних процесах (технологічні інновації)	Незначні перспективи
Інновації в процесах обробки інформації	Значні перспективи
Інновації в менеджменті	Значні перспективи за умови впровадження стратегічного менеджменту в організаціях туризму
Організаційні (інституційні інновації)	Значні перспективи за умови впровадження стратегічного менеджменту в організаціях туризму

Проаналізувавши можливості впровадження інновацій можна зробити висновки щодо того, що перш за все необхідно розвивати внутрішній туризм: сільський, екологічний, оздоровчо-спортивний, релігійний, дитячо-молодіжний, екстремальний, мисливський і ті, що найбільш популярні серед молоді, в зв'язку з тим, що дослідження ринку попиту України показує зростання туристів саме молодого віку. Серед названих напрямів особливої уваги заслуговує сільський туризм. Україна традиційно сприймається як аграрна країна, одна з європейських житниць, зі збереженням сільського устрою життя, багатою культурною спадщиною. Тому розвиток сільського «зеленого» туризму прискорить становлення інших його видів. В Україні з 1996 р. діє Спілка сприяння розвитку сільського «зеленого» туризму. Головна мета її діяльності – популяризація відпочинку в українському селі, сприяння розвитку сільської інфраструктури, зайнятості сільського населення, сприяння збереженню навколишнього середовища, захисту прав та інтересів своїх членів. Для ефективною діяльності сільської туристичної мережі необхідно впровадити добровільну систему сертифікації житла як базового елементу сільського туризму, забезпечити функціонування інформаційно-туристичних центрів при регіональних осередках сільського туризму, створити прозорий механізм

відносин між організаторами, власниками садиб та органам місцевого самоврядування. Основою ж збереження інформаційно-організаційної інфраструктури сільського туризму мають стати членські внески власників садиб. Такі кроки створять умови, за яких турист відпочине від урбанізованого міста. Матеріальної бази для такого відпочинку вистачає.

Якщо розглядати альтернативи, що існують сьогодні перед українським туризмом, то є тільки два сценарії подальшого перебігу подій. Саме тепер відбувається той вирішальний момент, від якого залежить майбутнє українського туризму, коли з'ясовується, чи стане туризм однією з головних статей доходу в бюджеті, як це відбувається у більшості цивілізованих країн світу, чи залишиться на тому ж рівні, на якому він існував до сьогодні. Все це визначається тими орієнтирами, що будуть закладені в політику розвитку туризму. Таким чином, стоїть альтернатива: або робити акцент на іноземного споживача, або реанімувати внутрішній туристичний процес, для чого необхідним є обрання інноваційного шляху розвитку.

Якщо орієнтуватися насамперед на іноземного споживача, то це потребуватиме серйозного перегляду всієї суті самого поняття туристської послуги. За останні чотири роки можливості України з прийому іноземних туристів використані на 10 %, від чого втрачено 80 % валютних надходжень. Під великий сумнів можна поставити надії на істотне пожвавлення процесу припливу іноземних інвестицій на туристичний ринок України.

Необхідним шляхом обрання напряму розвитку туризму є форсування темпів доведення рівня туристичного комфорту до міжнародних стандартів, а також налагодження сервісу й реанімування внутрішнього туристичного процесу.

Україна має розвиватися у двох напрямках руху, розвиваючи – в'їзний (регіональний) та виїзний туризм. Так, організація поїздок за межі України – справа досить прибуткова, і на ній заробляють гроші безліч організацій, зокрема й туристичні агенції. Але у більшості випадків – це так звані “шоп-тури”, які спричинені нестабільною економічною ситуацією в країні і тому не можуть залишатися пріоритетними надовго. Крім того, вони не є безпосередньою функцією туристичних фірм, а лише дозволяють їм отримати певний прибуток. Тим часом, у більшості держав закордонний туризм посідає останнє місце. Так, у Японії з 15 000 туристських фірм тільки 5% організують поїздки за її межі, решта працюють на іноземний та внутрішній туризм. Тому більш доцільним є розвиток саме в'їзного туризму, який дає додаткові робочі місця й валютні надходження.

Структура українського туризму, яка існує вже протягом багатьох років потребує зміни, та відповідної адаптації до сучасного становища як в країні, так і у світі. На сьогодні вона є досить своєрідною. Так, майже половина (близько 43 %) належить відпочинку на курортах та в інших рекреаційних зонах. Цю особливість доволі легко пояснити історичними обставинами, коли туризм саме всередині країни розвивався великими кроками. Звичайно, ніхто не стверджує, що це може стати негативною рисою нового українського туризму, але слід приділяти більшу увагу також й іншим видам туризму. Так, розмір сільського, мисливського та інших спеціалізованих видів туризму становлять лише 9 %.

Незважаючи на всі реалії сьогодення, хотілося б зазначити, що Україна має потужний туристичний потенціал, який, використовується неефективно. Так, вагомою складовою туристичного потенціалу країни є історико-культурні пам'ятки. Найбільше туристів приваблюють розкопки античних міст Північного Причорномор'я (Тіра, Ольвія, Херсонес, Пантікапей); пам'ятки Київської Русі IX-XII ст. у Києві, Чернігові, Каневі, Овручі, Володимирі-Волинському; пам'ятки оборонної архітектури (фортеці в Луцьку, Меджибожі, Кам'янці-Подільському, Хотині, Білгороді-Дністровському, Ужгороді та Мукачеві); палацеві комплекси в Криму, на Львівщині та Чернігівщині; пам'ятки культової архітектури в Києві, Львові, на Івано-Франківщині, у Почаєві, Мукачеві і Чернівцях, а також дерев'яної культової та цивільної архітектури в Карпатах.

Природний потенціал України складають узбережжя Чорного та Азовського морів, рельєф, водні (понад 70 тис. річок, більше 3 тис. природних озер і 22 тис. штучних водоймищ), лісові, рослинні та тваринні ресурси. На їх основі створено 5 національних природних парків, 15 державних заповідників, заказники, дендропарки, пам'ятки садово-паркового мистецтва, які належать до природоохоронних територій. Родовища лікувальних грязей, а також мінеральних і радонових вод входять до рекреаційного потенціалу нашої країни, який має не тільки внутрішнє, а й міжнародне значення. Крім того, Україна розташована на перехресті шляхів між Європою і Азією: важливі залізничні й автомобільні магістралі, порти Чорного і Азовського морів, а також Дунаю, авіамережа здатні забезпечити її інтенсивні багатосторонні зв'язки з багатьма країнами.

Як вже згадувалося вище, великі надії покладаються на реалізацію глобальної програми створення в Україні транспортних коридорів. Вони можуть дати не тільки тисячі й тисячі нових робочих місць на строк будівництва, а й створити певний поштовх до появи багатьох малих та середніх підприємств інфраструктури подальшого обслуговування транспортних коридорів.

Таким чином, для розвитку туризму в Україні перш за все необхідно обрати інноваційний шлях розвитку, де на першому місці стають інновації у сфері інформаційних технологій, друге місце займають продуктові інновації, адже зазначений туристський потенціал України розкритий не повністю. Крім того важливим аспектом розвитку туристичної галузі є розвиток суміжних галузей: транспорт, дорожнє господарство, готельне господарство та ін.

Розділ 6.

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ

У потужної туристичній сфері бізнесу як окремий напрямок виділився в останні роки екологічний туризм, причому багато фахівців у всьому світі визнають його *одним з найбільш перспективних видів туризму*. Екологічний туризм служить головним джерелом доходів для Кенії, Коста-Ріки і одним з головних – для ряду інших країн. *За різними оцінками екологічний туризм становить 10-20% від усього ринку світового туризму і є найбільш*

динамічно що розвивається галуззю. Організація Об'єднаних Націй навіть оголосила 2002-й рік «Роком екологічного туризму».

Історична довідка:

Коли-то одну маленьку країну в Центральній Америці відкрили її конкістадори назвали **Коста-Ріка** – «Багатий Берег». Чому багатий, незрозуміло: у цієї країни не було ні цінних корисних копалин, ні унікальних сільськогосподарських культур, ні вигідного геостратегічного положення, що не було навіть армії. Був тільки чудовий тропічний ліс. Але ліс нітрохи не гірше був і в сусідніх країнах. І всі вони ліс рубали і продавали. **Тоді жителі Багатого Берега вирішили: всі рубають, а ми не будемо. Нехай люди приїжджають до нас і бачать, як прекрасний наш ліс. Нехай милуються нашими рослинами і тваринами, і тоді вони будуть знову і знову приїжджати до нас і залишати у нас свої гроші. Так вони й зробили.**

Бажаючі подивитися на прекрасний ліс дійсно знайшлися. А отримані гроші мешканці **Багатого Береги вклали не в розвиток виробництва, а в будівництво готелів, доріг, ресторанчиків і в навчання** своєї молоді в хороших американських університетах. З тих пір пройшли десятиліття. Сусідні країни живуть по-різному, але навіть найуспішнішим з них далеко до того фінансового і соціального благополуччя, якого досягли жителі Багатого Берега.

Так розповідають ентузіасти новітню історію **Коста-Ріки – світового лідера екологічного туризму. Маленька країна зробила красу природи головним джерелом своїх доходів і різко підняла рівень і якість життя громадян, не виснажуючи ресурсів і не руйнуючи навколишнє середовище.** Сьогодні незаймані ліси Коста-Ріки охороняються урядом. Країна знаменита одним з найвищих рівнів життя населення, найвищою серед країн Західної півкулі тривалістю життя, низьким рівнем злочинності. Історія Коста-Ріки наочно демонструє, яка це прекрасна і вигідна штука – екологічний туризм.

Що таке екологічний туризм?

Перше і єдине, що зазвичай приходить в голову непрофесіоналові, – **це туризм, що не завдає шкоди природі.** Це, безумовно, правильне, але не вичерпне визначення. Крім того, далеко не всі віддають собі звіт у тому, що таке шкода. Наприклад, у багатьох чому-то є тверде, хоча і неперевірене відчуття, що бідний турист у дешевих кедах, рваних джинсах і з гітарою за плечем, який ночує біля вогнища під відкритим небом, принесе природі менше шкоди, ніж турист багатий, що використовує в подорожах блага цивілізації у вигляді гарних машин і зручного житла.

Визначення, дане Товариством екотуризму США, говорить: **«Екотуризм – це подорожі в місця з відносно незайманою природою з метою, не порушуючи цілісності екосистем, отримати уявлення про природні і культурно-етнографічних особливості даної території.** Екотуризм створює такі економічні умови, коли охорона природи стає вигідною місцевому населенню». Якщо розшифрувати це коротке визначення, стане зрозуміло: для того, щоб заслужити право називатися екологічним, туризм має відповідати досить жорстким вимогам.

Тур або маршрут екологічні, якщо екологічний транспорт, яким користуються туристи, їжа екологічно чиста і корисна, в раціоні присутні

місцеві продукти, кваліфіковані гіді ведуть туристів в цікаві та екологічно сприятливі природні та культурні ландшафти. У програму туру включається відвідування навчальних екологічних стежок, природознавчих, краєзнавчих музеїв, екотехнологічних господарств і, неодмінно, ознайомлення з місцевими екологічними проблемами. Сміття не викидається на загальну смітник або звалище, але збирається спеціальним чином і надходить потім на екотехнологіческую переробку. Привали, бівуак і особливо багаття влаштовуються тільки в спеціально обладнаних місцях. Гриби, ягоди, квіти, лікарські рослини, будь-які природні сувеніри збираються тільки там, де це дозволено. Готелі, кемпінги або притулки і хижі, в яких зупиняються туристи, розташовані так, що не порушують нормальне, екологічно стійкий розвиток околиць ландшафту і не спотворює його вигляд. Готелі і кемпінги побудовані з екологічно нешкідливих матеріалів, їх мешканці не витрачають надмірно енергію і воду, при цьому стоки і скиди очищаються, тверді побутові відходи утилізуються. Місцеві жителі залучаються до туристський бізнес і отримують можливість розвивати свої традиційні форми господарства. Туристи з повагою ставляться до місцевих культурних традицій, прагнуть вивчити і зрозуміти їх, доступними способами беруть участь у вирішенні місцевих екологічних проблем. Доходи від туру не вилучаються цілком з місцевого бюджету, але сприяють його поповненню.

З такого докладного опису стає ясно, що *екологічний туризм* – це зовсім не обов'язково важка подорож з непідйомним рюкзаком. Екотуризм може бути досить комфортним, але при цьому його організатори та учасники розуміють, що суперкомфорт будь-яку ціну, особливо серед незайманої природи, - неприпустиме марнотратство. І, навпаки, турист у рваних джинсах може виявитися досить далекий від принципів екотуризму. На жаль, саме такі туристи здебільшого рубають під намет лапник, залишають кострища в будь-якому сподобався місці і взагалі використовують природу, абсолютно не замислюючись про наслідки. Масовий самодіяльний і спортивний туризм, який був настільки сильно розвинений у нашій країні, нерідко завдавав вразливим екосистемам значної шкоди.

Всередині екологічного туризму виділяють багато напрямів, оскільки різні автори обирають різні критерії для класифікації. Залежно від основної мети туру виділяють: спостереження і вивчення дикої або окультуреної природи з отриманням основ екологічних знань; відпочинок в оточенні природи з емоційними, естетичними цілями; лікування природними факторами; спорт і пригоди.

За основним об'єктом, який визначає зміст програми туру і почасти форму його організації, екотурів підрозділяють на: ботанічні, зоологічні, геологічні; еколого-етнографічні, археологічні і взагалі еколого-культурні тури; агротури або сільські зелені тури; спелеологічні, водні, гірські тури і т. п.

Нарешті, все різноманіття видів екотуризму можна розділити на екотуризм в межах особливо охоронюваних природних територій і поза ними. Зрозуміло, що всі подібні поділу досить умовні, але вони принаймні дають уявлення про те, наскільки різноманітні інтереси та можливості екотуризму.

Етапи розвитку туризму:

1 етап – передісторія туризму:

Територіальні переміщення у первісному світі були обумовлені необхідністю виживання народів в суворих природних умовах. Вони сформували навички подорожей, створили передумови для географічних відкриттів, для подорожей з пізнавальними цілями.

З метою вивчення нових територій відправлялися в далекі подорожі старогрецькі учені (Геродот – V століття до н.е., описав Україну-Скіфію) і дослідники інших країн (Піфей – IV століття до н.е.).

Можна сказати, що в Стародавній Греції зародилися і спортивні поїздки: щорічно на Олімпійські ігри стікалися тисячі спортсменів, любителів спорту і шанувальників мистецтв не тільки з Еллади, але і інших держав Середземномор'я. До цього періоду відноситься і споруда спеціальних великих будинків, в яких могли розміститися і відпочити атлети і глядачі. Велика рухливість була характерна для населення Стародавнього Риму. Ще в першому столітті до нашої ери в Римській імперії виникли державні заїжджі двори.

Величезна заслуга в подальшому розширенні пізнання людиною навколишнього світу належить також арабським мандрівникам VII-XI століттях, серед яких найбільш відомий купець з Басри Сулейман, що побував в Китаї, Індії і інших країнах.

2 етап – подорожі в дохристиянському світі:

Основними мотивами були **торгівля**, пізнання світу, оздоровлення, освіта.

В **середні віки** посилюється релігійний чинник подорожі – поклоніння святинам християнства і мусульманства. Найбільш масове пересування людей в Європі було пов'язане з хрестовими походами, які робилися європейськими лицарями і купцями, що слідували за ними, в цілях захоплення чужих багатств і територій. Услід за ними рухалися на схід священики і паломники у супроводі незліченних натовпів бродяг і знедолених.

Епоха Ренесансу і Освіти ослаблює релігійні мотиви і підсилює **індивідуальний характер і освітню спрямованість поїздок**. Представники привілегованих класів здійснювали в середні віки подорожі до цілющих джерел. Молоді дворяни нерідко облямовувалися в своєрідний "гран-тур" по Європі, перш ніж вступити на терені професійної або політичної діяльності. У Англії, наприклад, маршрут такої подорожі починався в Лондоні, вів до Франції з тривалим перебуванням в Парижі, потім – до Італії: Генуя, Мілан, флоренція, Рим. Зворотний шлях пролягав через Швейцарію, Німеччину, Нідерланди. У міру посилення суспільних позицій третього стану його представники в XVIII столітті – початку XIX століття все частіше роблять аналогічні освітні тури.

Проте, не дивлячись на різні цілі походів і подорожей, всі вони об'єктивно розширювали географічні і наукові пізнання людини. Створювалися передумови для **великих географічних відкриттів** кінця XV століття – другої половини XVII століття. Число невідкритих географічних місць на карті світу неухильно скорочувалося. Докладні описи видимих річок, Морея, материків і країн залишили Опанас Никітін, Мазко Порожнисто, Васько де Гамору, Христофор Колумб.

Вже в I ст. до н.е. з'явилися елементи організованого обслуговування мандрівників, які проте мали примітивний характер (тимчасове проживання, харчування, транспорт, провідники, толмачі), але стали основою сучасного туристичного обслуговування. Подорожі до середини XIX століття не були самоціллю, а необхідною умовою і засобом до досягнення власне мети, на зразок: торгових справ, розширення світового кругозору, лікування, паломництва. В середні віки закладаються основні елементи інфраструктури туризму: *дороги, постійні двори, харчевні, провідники і перекладачі*.

3 етап – елітарний туризм і зародження масового туризму:

Розвиток світового туризму в *XVIII-XIX ст.*

Основними цілями подорожей являлись: *освіта, інтерес до пам'яток культури, оздоровлення, мода*. Формуються *міжнародні туристичні центри: Франція, Італія, Швейцарія, морські курорти*. Розвиток комунікаційно-дорожньої системи, використання в туристичних цілях нових видів транспорту сприяють появі елементів комплексного обслуговування туристів (*прототипи пакет-турів*), *удосконалюються послуги проживання і харчування, ресторани, кафе, готелі*.

Найважливішу роль в розвитку туризму відіграли революційні зміни в розвитку транспорту: винахід пароплава Фултоном в 1807г., паровоза – Стефенсом в 1814г., вдосконалення постового зв'язку, що супроводжувалося розширенням мережі дорог в Європі. Все це зумовило більше надійності і швидкість пересування при знижених витратах на подорожі. Унаслідок масового напливу переселенців із старого Світу до Америки бурхливо розвивається морське сполучення, в середині XIX століття виникають великі пароплавні компанії.

Науково-технічний прогрес і соціальна боротьба трудящих, а також добробут суспільства, що росте, зумовили поступове зменшення робочого часу на користь вільного: введення гарантованих неоплачуваних, а згодом і оплачуваних відпусток (У Германії, наприклад, вперше відпустки були встановлені законом про державних службовців 1873г.).

На зміну скромним пансіонам і "кімнатам для гостей" в будинках священнослужителів, в монастирях і релігійних місцях, приходять перші *готелі* (наприклад, у 1812 р. в центральній Швейцарії, у 1801 р. в Германії). У Германії на рубежі 18-19 століть виникають перші курорти мінеральних вод.

У другій половині XIX століття індустрії відпочинку розширює сферу свого виробництва: до підприємств готельного господарства додаються перші *бюро подорожей*, в завдання яких входило організація туристичних поїздок і реалізація споживачеві. Хрестоматійним періодом першого пекідж-туру – комплексу туристичних послуг, що продається за єдиною ціною – є груповий тур на відпочинок, організований англійцем Т. Куком, засновником сучасного туристського руху, в 1841 р. (Комплекс послуг включав двадцятимильну поїздку на залізниці, чай і булочки в поїзді, духовий оркестр. Уся поїздка, в якій взяли участь 570 чоловік коштувала кожному з них 1 шилінг).

Основні віхи діяльності Томаса Кука:

1841 – перша масова прогулянка по залізниці від м. Ланкастера до м. Долгборуга.

1852 – створення в Лондоні першого туристського бюро.

1863 – початок організованого міжнародного туризму (поїздка групи до Швейцарії).

До кінця XIX століття фірма Кука стала могутнім концерном з **324** фірмами в **53** країнах і 12 тис. співробітників.

Першим міжнародним об'єднанням туристських організацій була **Міжнародна асоціація готельних працівників**, заснована в Європі в **1869** році (в **1946 р.**, у зв'язку з об'єднанням з міжнародним готельним союзом, який був створений в 1921 р., – перетворена в **МГА – міжнародну готельну асоціацію**).

Просвітницький період (до 90-х рр. XIX ст.)

У російській державі перші подорожі були пов'язані з пізнавальними, торговими, політичними і релігійними цілями. **Княгиня Ольга** в IX в. відвідала Візантію. До найбільш ранніх подорожей відносяться також переміщення купецьких караванів як усередині Стародавньої Русі, так і за її межами (Візантія, Астраханська держава).

Разом з християнством на Русь прийшла традиція паломництва. Паломники, спрямовані цілями розповсюдження своєї релігії, поклоніння святиням і їх захисту, здійснювали важкі і тривалі подорожі. На початку XII ст. ігумен Данило зробив паломництво до Константинополя і Єрусалиму. Він описав все, що бачив, тим самим поклавши початок релігійним описам – «ходінням». Крім релігійних цілей такі подорожі мали і пізнавальний характер. Розповіді, описи паломників містили в собі відомості про природу, культуру, побут різних країн і народів. Основними місцями паломництва були Палестина, Єрусалим, гора Афон, Сергіїв Посад і інші святі місця.

В кінці XVII ст., починаючи з правління **Петра I**, коли насаджувані ним нові віяння західної культури поступово проникали в російський побут, почали практикуватися поїздки за кордон з метою придбання знань і для розширення кругозору. Приклад показав сам цар Петро I, зробивши подорож в 1697-1699 р. у складі Великого московського посольства в країни Західної Європи. З тих пір **подорожі пізнавального характеру** стали одним з поширених видів туризму в **Росії**. Таким чином, **перші подорожі**, що здійснюються в основному з пізнавальними і релігійними цілями, **сформували навички територіальних переміщень, сприяли розповсюдженню географічних знань про країни, знайомству з досягненнями культури різних народів**.

Вже у XVIII ст. була зроблена **перша спроба організації подорожей за кордон для всіх бажаючих**. Веніамін Генш в **1777 р.** випустив додаток до газети "Московські відомості", де представив "План подорожі, що робилася, в чужі краї". Це було перше запрошення росіянам зробити групову поїздку в країни Західної Європи, організацію якої брав на себе укладач плану.

З XVIII ст. почали практикуватися **поїздки для лікування** в межах країни. Це стало початком вивчення цілющих властивостей мінеральних джерел і розповсюдження подорожей з метою лікування і оздоровлення. Тому будувалися бальнеологічні і грязьові курорти **Ялти**, Кавказьких Мінеральних вод та ін.

Основною **перешкодою для подорожей XVIII – початку XIX ст.** в Росії були **погані дороги, відсутність умов нормального життєзабезпечення в**

дорозі (готелів, трактирів, станцій для зміни або відпочинку коней). Можливість закордонних подорожей обмежувалася в матеріальному відношенні навіть для вищого стану.

У XIX ст. набули поширення *гірські сходження*, піші прогулянки і *походи*. Підвищена увага до туризму, прагнення до подорожі, організація наукових і професійних суспільств – все це стало основою для об'єднання любителів туризму в різні спеціалізовані організації.

Перші *туристські організації виникли на Кавказі*. У 1877 р. при Кавказькому суспільстві природознавства вперше в Росії виник *альпійський клуб*. Він проіснував всього декілька років, але, проте, його члени організували ряд подорожей по горах і долинах Кавказу; видали дві збірки під назвою "Вісті", в яких були поміщені статті про фауну і флору Кавказу та Закавказзя. Проте згодом Кавказ став об'єктом подорожей не тільки внутрішнього, але й іноземного туризму. В кінці XIX ст. тут почалося будівництво шосейних і залізничних доріг, відкривалися готелі, на перевальних дорогах виникали поштові станції і дорожні казарми. У 1888 р. у Тіфлісі був виданий "Путівник по Кавказу" з малюнками і картою.

У цей період з'являються *перші туристські фірми*. Так, в 1885 р. у Петербурзі відкривається *підприємство Леопольда Лінсона*. Фірма брала на себе зобов'язання ознайомити туристів під час подорожей зі всіма визначними пам'ятками.

В кінці XIX ст. серед росіян все *велику популярність отримує* другий гірський район – *Крим*, до якого легко було добратися як по суші, так і морем. *Кримські гори* приваблювали мандрівників доступністю своїх висот, близькістю теплого моря. Крим також став відомий своїм *лікувальним кліматом*, сприятливим для людей із захворюваннями дихальної системи.

У *Ялті* в кінці 80-х років XIX ст. утворився "*Гурток любителів природи, гірського спорту і Кримських гір*". Основним *завданням клубу* було *наукове вивчення Кримських гір*. Їх діяльність включала охорону рідкісних гірських видів рослин і тварин, створення екскурсій, видання праць клубу.

Таким чином, *туризм* в просвітницький період *розвивався в наступних напрямках*:

- подорожі з торговими, політичними, пізнавальними та релігійними цілями;
- паломницькі подорожі;
- поїздки з метою лікування та оздоровлення;
- виникнення перших туристських організацій, які поклали початок ознайомленню і вивченню Кавказьких і Кримських гір.

4 етап – початок становлення масового туризму:

Перша світова війна, економічна депресія 30-х рр. і Друга світова війна зробили негативний вплив на розвиток туризму. Разом з тим, саме в період між двома світовими війнами з'являються паростки масового туризму, розквіт якого доводиться на післявоєнні десятиліття. Туристичні поїздки як усередині країн, так і зарубіжні поступово набувають якісно іншого характеру. Вони переслідують вже не тільки розважальні, але і пізнавальні цілі. У маршрути все

частіше включаються історичні місця, пам'ятники культури. Переважна частина міжнародного туристського руху належить Європі.

5 етап – масовий туризм:

Друга світова війна паралізувала туризм, і подальший розвиток він отримує вже в **післявоєнні роки**. Саме у цей період туризму набуває дійсно **масовий характер**: з предмету розкоші він стає потребою для більшості населення високорозвинутих індустріальних країн. У західноєвропейських країнах 50-60-і рр. – це період **активного грюндерства туристичних фірм, масового будівництва готелів, мотелів, різного роду розважальних закладів**.

Європейський туризм 50-х рр. був **орієнтований** переважно на **прийом американських туристів** і розглядався як джерело доларових надходжень для приймаючої країни. У 60-і роки і до середини 70-х спостерігається **швидке екстенсивне зростання як в'їзного, так і виїзного туризму**, а також збільшення числа туристичних підприємств і об'ємів їх виробництва.

Найважливішим **показником завершення** процесу формування **масового туризму** ми вважаємо **інтенсивність туризму** в тій або іншій країні. **Інтенсивність туризму** показує, яка частина (у %) населення щорічно здійснює хоч би одну туристичну поїздку (нетто-інтенсивності), і розраховується як процентне відношення до всього населення країни або до тієї його частини, яка старше 14 років. Коли інтенсивність туризму перевищує 50%, то можна говорити про масовий туризм, що сформувався, в якому бере участь велика частина населення.

У 80-і рр. темпи зростання сповільнилися але залишилися стійкими при високому рівні об'єму виробництва. За період з 1980 р. число ночівель туристів збільшується в 1,9 разу, причому якщо в 1960 р. туристичні поїздки робили лише 27% населення ФРН, то в 1980 р. – 57,7%, а в 1987 р. – 64,4%.

Після Другої світової війни в попиті і пропозиції **на ринку туризму відбулися корінні зміни**, які дають підставу говорити про те, що **масовий конвеєрний туризм трансформувалася в масовий диференційований**. Перш за все слід зазначити, що і в першому і в другому випадку мова йде про масовий туризм, в якому беруть участь не тільки еліта, але і середній клас, а значить з 80-х років, – і населення з низьким рівнем доходів.

Конвеєрний туризм припускає відносний примітивізм і одноманітність потреб і мотивації туристів і, відповідно, знеособлено-конвеєрний характер вироблюваних послуг.

Диференційований туризм відрізняють різноманітна парадигма потреб і мотивації туристів, множинність вузькоспеціалізованих сегментів в туристському попиті, різноманітність пропонованих послуг і яскраво виражена спеціалізація туристської пропозиції. Для диференційованого туризму характерний не стільки широкий, скільки **глибокий асортимент послуг**. Іншими словами, тур фірма пропонує не величезну кількість видів тур продукту, а обмежене число видів, кожен з яких має велике число варіантів. Перехід від конвеєрного до диференційованого туризму здійснювався одночасно з переходом від ринку виробників до ринку споживачів.

Пожвавлення економічної кон'єктури в 50-х рр. і подальшому бурхливому зростанню в 60-і рр. відповідало формування суспільної психології

"обмеженого споживання і високої продуктивності праці" ("Суспільство трудоголів"). Обмеженість споживання обумовлена відсутністю достатнього рівня добробуту масового середнього споживача. Праця була домінуючою категорією в суспільній свідомості даного періоду. Швидке економічне зростання і насичення ринку товарами стимулювали розширення парадигми потреб, а праця розглядалася як основний засіб для досягнення задоволення запитів споживачів самими споживачами.

На рубежі 60-70-х рр. формується суспільство споживання матеріальних благ – «споживання заради споживання». **Ускладнюється мотивація туристичного попиту:** разом з рекреаційним значення, що росте, набувають освітній, комунікативний і інвестиційний аспекти туризму. Все це зберігає свою актуальність і впродовж 80-х рр.

З другої половини **70-х рр.** одночасно з диференціацією туристичного попиту в пропозицію **посилюється тенденція до спеціалізації і диверсифікації**, причому остання знаходить **вираження в розширенні асортименту послуг**, що представляються, в рамках спеціалізації фірми, так і в проникненні туристичних фірм в інші області сфери послуг. Насичення ринку товарів і послуг, уповільнення темпів економічного зростання, економічну структурну кризу середини 70-х рр. стимулювали формування диференційованого і домінованого останнього у 80-і рр.

За умови єдності, що росте, і взаємозалежності миру, розширення міжнаціональних контактів у сфері економіки **посилюється інвестиційний аспект туризму. Діловий туризм** (бізнес-тури, ярмарки, конференції, симпозіуми і ін.) є невід'ємною частиною сучасного виробничого процесу. На жаль, до середини 80-х рр. статистика туризму не виділяла діловий туризм в самостійний предмет дослідження, тому практично неможливо прослідкувати довгострокову динаміку його розвитку.

Разом з рекреаційним і діловим ефектом, необхідно враховувати і значення **комунікативного аспекту туризму**, що росте: посилюється число туристичних поїздок з метою комунікації і встановлення гуманітарних контактів, відвідини друзів і знайомих; розвивається релігійний і етнічний туризм.

Ми маємо право говорити про **експансію туризму** в течії всіх після військових десятиліть, хоча дійсний об'єм цієї експансії оцінити можна лише приблизно внаслідок недосконалості статистики і невизначеності понятійного апарату науки про туризм.

Отже, формується могутня індустрія відпочинку зі своїми інститутами, продуктом, виробничим циклом, методами організації і управління виробництвом. Міжнародний туризм в порівнянні з колишнім етапом розвивався у декілька разів інтенсивніше.

6 етап:

Зелений (сільський, природний) **туризм** – як найвища віха в розвитку туризму в цілому.

Отже, розвитку туризму сприяли політичні, економічні, технічні, культурологічні і соціальні фактори (як внутрішні, так і зовнішні). Інтенсивний розвиток туризму спостерігався в країнах з сприятливою внутрішньою і

зовнішньою політикою, *стійким економічним потенціалом, достатнім рівнем культури і соціальної підтримки громадян*. Позитивно вплинули на зростання міжнародних туристичних обмінів *розвиток транспорту* (дирижаблі, літаки, поїзди і надводний транспорт), підвищення його *комфортабельності* при доступних цінах, а також розвиток засобів інформації і комунікації.

Завдання

Теоретичні питання:

1. Коли і як почали зароджуватися традиції масового туризму? Хто такий Томас Кук і яка його роль в розвитку туристського руху?
2. Де і коли було відкрито перше турбюро і які послуги воно надавало?

Практичне завдання:

1. Зробіть анімацію основних етапів зародження туризму для училища і гостей (номери художньої самодіяльності).
2. Організуйте одноденну поїздку в Роксолани (Одеська обл.) з метою огляду античного городища. Зафіксуйте всі проблеми, з якими ви зіткнетесь.

Розділ 7.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Науковці приділяють особливу увагу виявленню перспективних напрямків розвитку туризму в Україні, одним з яких є екологічний туризм.

У літературі зустрічається кілька термінів, що відносяться до сфери екотуризму.

Біотуризм (wildlife tourism – у перекладі з англійської мови) – туризм, об'єктами якого є будь-які прояви живої природи, будь то окремі види або біоценози.

Природний туризм (nature tourism – у перекладі з англійської мови) – туризм, об'єктом якого є будь-яка природа, як живаюча, так і нежива (наприклад, печери, гори, водойми та ін.). Природний туризм містить у собі біотуризм як один з тематичних напрямків.

Всесвітня туристська організація використовує термін **пригодницький туризм** (adventure tourism – у перекладі з англійської мови) як більше широке поняття, що включає в себе екотуризм.

Однак екотуризм, хоча й має пригодницький елемент, не завжди має на увазі пригоди в чистому вигляді. Тому справедливо вважати, що поняття "пригодницький туризм" й "екотуризм" багато в чому перетинаються, але перше не поглинає другого.

Все більше поширення одержує агротуризм, або **агроекотуризм** (agrotourism – у перекладі з англійської мови). Це туризм у сільській місцевості, при якому туристи під час свого відпочинку ведуть сільський спосіб життя на фермах і хуторах. Розвиток такого виду туризму найбільш актуальний для країн Західної Європи (і частки США) з невеликим відсотком природних ландшафтів і високим рівнем сільськогосподарського освоєння території.

У широкому побуті перебувають також синонімічні терміни: стійкий, або підтримуючий туризм (sustainable tourism – у перекладі з англійської мови), **"зелений" туризм** (green tourism – у перекладі з англійської мови). Вони мають на увазі туризм із застосуванням технологій, що роблять мінімальний вплив на навколишнє середовище. Але не всякий стійкий туризм можна вважати екологічним, тому що екологічні технології можуть бути використані й в організації пляжного туризму, і в готельній справі у великих містах, і навіть в авіаперевезеннях.

Екотуризм має багато визначень. Зокрема, Ільїна О.В. дає таке визначення **екологічного туризму** – це складова рекреаційної діяльності, за якої негативний вплив на природне середовище, його компоненти є мінімальним. Туризм екологічний передбачає гармонійне єднання людини, засобів рекреації, природного середовища й рекреаційної інфраструктури.

Це форма туризму, що передбачає відвідування природоохоронних територій (національних природних парків, заповідників, заповідних урочищ, пам'яток природи, дендрологічних, ботанічних, зоологічних садів, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва тощо) з метою ознайомлення з природою даного краю, методами й формами охорони природи, пропаганди цих методів і боротьби з негативним впливом діяльності людини природу.

За визначенням Смаля Й.В., **екологічний туризм** – це вид активного відпочинку в межах відносно недоторканих і природоохоронних територіях, де поряд із науково-пізнавальними, культурно-виховними й спортивно-оздоровчими функціями акцентується увага на зв'язках між природним і соціальним середовищем, на наслідках антропогенного тиску, набуваються навички гармонійних стосунків між людиною і природою, формується ресурсозберігаючий стереотип поведінки на рівні особистості.

Екотуризм – “будь-які види туризму й рекреації в природі, які не наносять збитку природним комплексам, сприяють охороні природи й поліпшенню добробуту місцевого населення” (за визначенням екотуризму, прийнятим суспільством екотуризму США, Міжнародною спілкою охорони природи, Всесвітнім фондом дикої природи).

Отже **екотуризм** – це тимчасове переміщення населення з місця постійного проживання в оздоровчих, естетичних або пізнавальних цілях, яке передбачає злиття людини з довкіллям, отримання задоволення від краси ландшафтів, спостереження за природою, ознайомлення з місцевими звичаями, культурою та мінімізацію навантаження на довкілля. Іншими словами - це подорож з метою пізнання природних та культурних ландшафтів за для збереження ландшафтного різноманіття.

Головна мета екотуриста – естетична насолода природою в контексті здорової цікавості: пізнати даний куточок Землі, порівнюючи його з іншими, які вже бачив учора й може побачиш завтра.

Концептуальні положення екологічного туризму:

- мінімізація негативного впливу туристів на природне та соціально-культурне середовище;
- гармонійне поєднання людини, природного середовища та рекреаційної інфраструктури;

- науково-пізнавальне освоєння природного різноманіття територій, естетична насолода від перебування на природі;
- підвищення екологічної свідомості й розуміння як туристами, так і місцевим населенням необхідності охорони й захисту природних та культурних цінностей;
- дотримання звичаїв і традицій місцевого населення;
- гарантія довготривалого збереження природних та історико-культурних ресурсів.

Основні ознаки екологічного туризму – це:

- спрямованість до природи (природна спадщина у формі природних ландшафтів і їхніх компонентів - головне в екологічних подорожах);
- екологічна безпека (екологічні подорожі не повинні завдавати збитку природному середовищу);
- освітній компонент (туристи не тільки спостерігають природні феномени, але й здобувають сучасні наукові знання про них);
- культурний аспект (взаємозв'язок між природними особливостями районів подорожей і культурою їхнього населення);
- соціалізація (забезпечення привабливості екологічних подорожей для місцевого населення, з урахуванням його економічних інтересів).

Основними функціями екологічного туризму є:

- релаксаційна (найбільш повноцінний й ефективний відпочинок на лоні природи, у постійному спілкуванні з нею);
- оздоровча (постійне активне спілкування із природою є традиційною й найбільш ефективною формою профілактики захворювань, посилення захисних функцій організму людини);
- освітня (спілкування з природою під керівництвом кваліфікованого гіда це один з ефективних способів отримання життєво важливих екологічних знань);
- виховна (прищеплення екологічної культури як органічної і незамінної частини загальної культури сучасної людини).

Розрізняють два типи екотуризму:

- екотуризм у кордонах особливо охороняюваних природних територій (акваторій);
- екотуризм поза кордонами особливо охороняюваних природних територій й акваторій (широкий спектр видів екологічно орієнтованого туризму, починаючи від агротуризму й аж до круїзу на комфортабельному лайнері).

Виділяють такі ***форми екотуризму***: активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, збиральництво, рибальство, мисливство), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, фотополювання, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки.

Географія екологічного туризму своєрідна. Якщо основні міжнародні потоки традиційних туристів спрямовані у розвинені країни, серед яких лідирують Франція, США, Іспанія, Італія, то еко туристи направляються головним чином у країни, що розташовані переважно в тропіках, з екзотичною природою привабливою для мешканців помірних широт. Серед лідерів - Кенія, Танзанія, Еквадор, Коста-Рика, Непал, а також Австралія, Нова Зеландія й ПАР.

Екологічний туризм – це перспективний напрямок внутрішнього і в'їзного туризму і в Україні, яка має значну базу для його розвитку.

До проблем розвитку екологічного туризму в Україні відносять: відсутність відповідної законодавчої бази, яка б регулювала відносини в цій сфері; відсутність необхідної інформації та низька розрекламованість; страх інвесторів вкладати гроші в цю нову для нас галузь. **До основних завдань розвитку екологічного туризму в Україні належать:**

- законодавче і нормативно-правове оформлення екотуристської діяльності;
- впровадження економічного механізму надання платних туристських послуг, створення на засадах самозабезпечення, самофінансування та самоокупності госпрозрахункових рекреаційних структур України;
- фінансове та організаційне забезпечення рекреаційно-туристичною інфраструктурою відповідно до міжнародних стандартів (умови проживання туристів, транспортні засоби тощо);
- формування у відпочиваючих інтелектуально-гуманістичного світобачення та патріотичного ставлення до природної і культурної спадщини країни;
- розробка й облаштування науково-пізнавальних туристських маршрутів та еколого-освітніх екскурсійних стежок відповідно до параметрів внутрішнього й зовнішнього пейзажного різноманіття природних ландшафтів;
- обґрунтування і механізм визначення допустимих величин рекреаційних навантажень на ландшафтні комплекси природно-заповідних територій, які використовуються з метою відпочинку, туризму і лікування;
- інвентаризація та кількісно-якісна оцінка наявних на природно-заповідних територіях рекреаційних природних (бальнеологічні, кліматичні, лісові, пейзажні) та історико-культурних (музеї, пам'ятки архітектури, фортифікаційні споруди) ресурсів.

Закон "Про підприємства в Україні" регламентує діяльність різних видів підприємств, визначає види та організаційні форми, правила діяльності, створює однакові правові умови незалежно від форми власності й системи господарювання, забезпечує самостійність підприємств, фіксує їхні права та відповідальність, регулює відносини з іншими суб'єктами господарювання і державою.

Процедура створення туристичного підприємства як юридичної особи передбачає багато етапів, при цьому необхідно зауважити, що останнім часом створення і реєстрація має тенденцію до спрощення.

Найважливішими елементами створення туристичного підприємства є:

- вибір організаційно-правової форми;
- протокол намірів учасників (засновників);
- розробка проектів установчих документів;
- проведення установчих зборів;
- підготовка установчих документів для реєстрації;
- правова реєстрація підприємства;
- постановка на облік та реєстрація в податкових, статистичних
- органах, Пенсійному фонді, Фонді соціального страхування та інших установах.

Наступні організаційні процедури, пов'язані з відкриттям рахунків у банківських установах, виготовлення печатки, штампу, фірмових бланків.

Розглянемо основні етапи створення туристичного підприємства. Вибір організаційно-правової форми господарського товариства проводиться учасниками (засновниками) у відповідності із законодавством України. Найбільш гнучкою формою для малого туристичного бізнесу є товариство з обмеженою відповідальністю (ТзОВ). Воно може бути засноване однією або декількома особами, а статутний фонд такого товариства поділений на частини, розмір яких визначається засновницькими документами. При цьому учасники товариства не відповідають по його зобов'язаннях, а несуть відповідальність, пов'язану з діяльністю товариства в межах їхніх внесків іншою організаційно-правовою формою туристичного бізнесу є товариство з повною відповідальністю, в якому всі учасники несуть солідарну відповідальність за зобов'язання підприємства всім своїм майном. Туристичний бізнес на основі значних початкових інвестицій доцільно реалізовувати у формі акціонерного товариства. Головним атрибутом такого товариства служить акція - цінний папір без встановленого терміну обігу, який свідчить про пайову участь у статутному фонді товариства, підтверджує членство в ньому і право на участь в управлінні ним. Акціонерні товариства бувають двох видів: відкритого типу, акції якого розповсюджуються через відкриту передплату та купівлю-продаж на фондових біржах, і закритого типу, акції якого можуть поширюватися лише між його засновниками. Акціонерна форма господарювання має істотні переваги; фінансові – створює механізм оперативної мобілізації великих за розміром інвестицій і регулярного одержання доходу у формі дивідендів на акції; економічні акціонерний капітал сприяє встановленню гнучкої системи виробничо-господарських зв'язків, опосередкованих перехресним або ланцюговим володінням акціями; соціальні - акціонування є важливою формою перетворення найманих працівників на власників певної частки майна підприємства. Для більш чіткого визначення мети і завдань створюваного підприємства, погодження організаційно-правової форми, розміру статутного капіталу, розподілу доручень між учасниками, вирішення інших організаційних питань доцільно оформити протокол намірів. Він не входить в число обов'язкових засновницьких документів і формально особи, які його підписали, не несуть відповідальності за невиконання взятих зобов'язань. Тим не менш, цей протокол є основою установчого договору і єдиним документом, який об'єднує засновників до моменту реєстрації.

Важливим етапом створення туристичного підприємства є розробка проектів установчих документів у відповідності з обраною організаційно-правовою формою. Так, **для товариства з обмеженою відповідальністю засновницькими документами є:**

- установчий договір, підписаний його засновниками (учасниками);
- статут, прийнятий загальними зборами засновників.
- якщо засновником товариства є одна особа – установчий договір не укладається.

В *установчому договорі* перераховуються всі засновники, їх реквізити, розмір статутного капіталу, його розподіл по частках, перелік майна, яке вноситься засновниками в статутний фонд, його оцінка та ін.

В *статуті товариства* з обмеженою відповідальністю необхідно записати наступні дані:

- повна назва товариства, юридична адреса;
- засновники (учасники) товариства;
- на який термін створене товариство;
- мета і предмет діяльності товариства;
- правовий статус товариства;
- майно, статутний капітал, розподіл часток;
- перелік майна, яке вноситься засновниками в статутний фонд, та його оцінка;
- порядок розподілу прибутку і покриття збитків, створення фондів;
- права і обов'язки засновників;
- органи управління товариством;
- порядок зміни складу засновників;
- трудові відносини з працівниками товариства;
- облік і звітність;
- ревізійна комісія і аудит;
- припинення діяльності та реорганізація товариства;
- порядок внесення змін до статуту.

Цей перелік не остаточний і може змінюватись залежно від різних факторів. Вимоги до установчих документів товариства з повною відповідальністю аналогічні, за винятком специфіки солідарної відповідальності по зобов'язаннях, обумовлених попередньо.

Установчими документами акціонерного товариства є статут, в який додатково до вищесказаного заносять порядок розподілу статутного капіталу на акції, їх номінал, види та ін. Крім цього, додатково вводяться розділи "Права і обов'язки акціонерів", "Дивіденди", "Порядок ведення реєстру акцій".

У відкритому акціонерному товаристві додатково вводиться розділ "Порядок емісії акцій". Особливо важливий для всіх форм господарських товариств вибір розміру статутного фонду і частки в ньому кожного учасника. **Статутний фонд** майбутнього підприємства – це частина коштів, у межах яких воно несе відповідальність перед кредиторами, якщо інше майно відсутнє. Мінімальний розмір статутного фонду регламентується нормативно-правовими актами. Так, для товариств з обмеженою відповідальністю або повною відповідальністю – це 100 мінімальних зарплат, для акціонерних товариств – 1000. Максимальний розмір статутного фонду не регламентується. Наступний етап – проведення установчих зборів. Підготовка зборів проводиться ініціативною групою в порядку виконання рішень протоколу намірів. Погоджений із засновниками порядок денний офіційно вручається всім учасникам не менше ніж за два тижні до початку зборів. У зборах мають право взяти участь всі засновники або їх довірені особи.

У порядок денний вносяться такі основні питання:

- про створення підприємства;

- обговорення статуту та установчого договору;
- вибори органів управління та затвердження виконавчих органів;
- затвердження аудиту та ревізійних органів;
- інші питання (обговорення бізнес-плану, рекламної компанії).

Якщо статутом передбачено внесення майнових вкладів у вигляді будівель, споруд, обладнання, права власності на землю і інші майнові права, а також право на інтелектуальну власність, тоді на зборах створюється комісія з оцінки відповідної власності і затверджуються її пропозиції по принципах і формах оцінки.

У разі створення акціонерного товариства закритого або відкритого типу, в порядок денний додатково вноситься питання про порядок ведення реєстру акціонерів.

Загальні установчі збори вважаються такими, що відбулися, в разі присутності на них більше половини учасників або їх представників. Голосування може бути відкритим або закритим. Після проведення зборів установчі документи готуються для реєстрації. В цей період документи передруковуються, розмножуються, прошиваються. Необхідно звернути увагу на наявність усіх підписів засновників в установчому договорі та статуті, а також на правильне оформлення протоколу установчих зборів, який підписується головою та секретарем зборів.

Правова реєстрація підприємства проводиться виконавчими комітетами міських та районних рад або вповноваженими органами. Реєстрація відбулася, якщо відповідний запис внесений в Державний реєстр, а підприємству видане свідоцтво про реєстрацію відповідної форми. Після цього настає процедура взяття на облік в органах статистики, податковій адміністрації, Пенсійному фонді, Фонді соціального страхування та ін.

Наступним організаційним заходом є відкриття розрахункових рахунків у банківській установі. Це вільний вибір банку, але зручніше, щоб він був розташований в районі, де знаходиться це підприємство. Для відкриття рахунків необхідно визначитися, які банківські рахунки необхідні для діяльності підприємства (гривневий, валютний, рубльовий) і ознайомитись з порядком відкриття і ведення рахунків.

Одночасно з процедурою відкриття рахунків необхідно отримати дозвіл УВС на виготовлення печатки та штампів, підготувати їхні ескізи та замовити у відповідній фірмі. Доцільно підготувати ескізи та замовити фірмові бланки, іншу друковану продукцію.

Одним з найважливіших етапів створення туристичного підприємства є його програма економічної діяльності. Це – основа фінансового менеджменту як для підприємства, яке створюється, так і для діючої фірми. Обравши туристичну діяльність як основний вид, необхідно розв'язати ще дві проблеми.

1. Вибрати супутні види діяльності, тобто диверсифікувати основу туристичного бізнесу для зниження фінансових ризиків у зв'язку з тим, що туризм достатньо чутливий до цілого ряду факторів: політичних, економічних, інфраструктурних та ін.

2. Бажано вибрати такі види основної та додаткової діяльності, які були б пріоритетними на тривалий період.

Наступним етапом є вибір географії бізнесу. Якщо майбутня основна діяльність пов'язана тільки з реалізацією внутрішніх турів, то необхідно визначити район прийому-відправки туристів. Якщо підприємство буде займатись міжнародним туризмом, то мають бути вибрані ті країни і регіони, де буде реалізований та спожитий туристичний продукт. Далі необхідно дослідити ринок туристичних послуг і вибрати свій сегмент туристичного бізнесу та довести конкурентоспроможність власного турпродукту. Визначивши регіон ринку збуту туристичних послуг, необхідно провести розрахунок максимально можливих пропозицій та попиту цього ринку на перспективу по роках, місяцях, сезонах, днях тижня, а вже потім проаналізувати конкурентне середовище. При цьому вивчається статистика чисельності туристичних фірм, зареєстрованих у регіоні, обсяги реалізації ними туристичних послуг, цінові фактори, наявність монополістів, відмінність власного туристичного продукту від аналогічного продукту конкурентів та ін. Якщо рішення по вибору регіону ринку збуту туристичних послуг визначається тільки умовами конкуренції, то приймається (після аналізу конкурентного середовища) одне з трьох рішень:

- вихід з цього ринку;
- прийняття стратегії конкурентоспроможності та робота на ринку шляхом завоювання свого сегмента.
- формування (виробництво) позаконкурентного туристичного продукту і робота в цьому новоствореному сегменті ринку.

Важливими етапами діяльності туристичного підприємства є: планування виробництва туристичних послуг і контроль за якістю туристичного продукту. Це питання підготовки турів, їх методичне забезпечення, підготовка договірної документації, робота зі страховими та іншими зацікавленими організаціями; визначення способу (технології) реалізації туристичного продукту. Це може бути самостійна реалізація або через інші фірми, комісійний продаж через посередників або створення розгалуженої дилерської мережі; способи стимулювання продажів. Сюди належать ярмарки, виставки, конкурси, аукціони, туристичні лотереї, надання сезонних пільг, пільг для постійних клієнтів, дітей, рекламні тури та ін; підбір та управління персоналом туристичного підприємства. Це розрахунок необхідної кількості працівників, формування штатного розкладу, розробка посадових інструкцій, форми оплати праці, регламенту роботи підприємства та ін. Спрощена модель функціонування туристичного підприємства показана на рисунку 7.1:

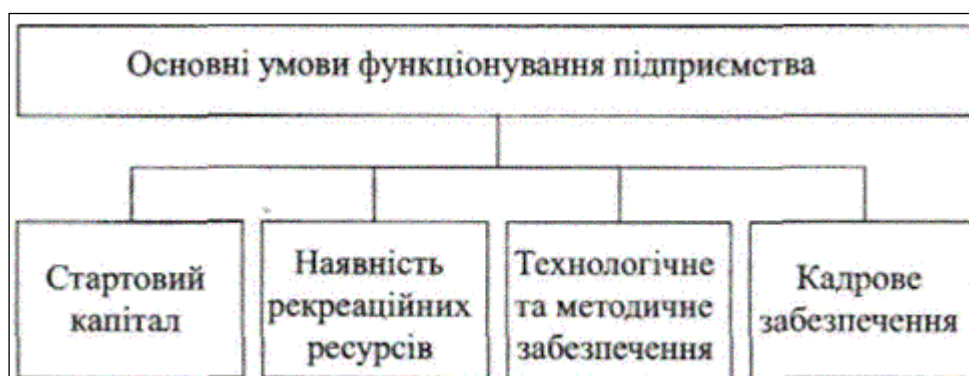

Рис. 7.1 – Спрощена модель функціонування туристичного підприємства

Отже, *економічна діяльність* – це організована робота туристичного підприємства, під час якої використовується капітал, рекреаційні ресурси, засоби виробництва та робоча сила для виробництва і реалізації туристичного продукту.

Говорячи про туристичне підприємство, маються на увазі ті фірми, основною діяльністю яких є надання туристичних послуг, а всі інші види діяльності - супутні, побічні. Але не будь-яке такс підприємство чи організацію можна назвати туристичною фірмою, оскільки вони можуть діяти як на комерційній, так і не на комерційній основі. Комерційне туристичне підприємство має головною метою своєї діяльності отримання прибутку за рахунок надання різних видів туристичних послуг. Важливою формою економічної діяльності туристичного підприємства є франчайзинг, який у широкому розумінні цього терміна означає передачу прав на надання послуг та виробництво туристичного продукту, а також надання практичної допомоги в справі організації туристичного бізнесу.

Франчайзинг як особлива форма господарювання полягає ось в чому: незалежне підприємство (франчайзодавець), яке виробляє туристичний продукт або надає послуги, передає право використовувати свій товарний знак іншому підприємству (франчайзоотримувачу) в обмін на зобов'язання виготовляти такий самий туристичний продукт або надавати послуги. За право господарювати від імені і під торговельною маркою франчайзодавця підприємство виплачує певний відсоток від свого доходу як матеріальну винагороду.

Франчайзинг можна поділити на дві категорії: організація продажу туристичного продукту чи послуг і форма підприємництва. **Франчайзинг** – договір (угода) між продавцем та покупцем, за якою продавець захищеного торговельною маркою продукту чи послуги надає ексклюзивне право на розповсюдження та продаж даного продукту чи послуги незалежному підприємцю на регіональному ринку в обмін на отримання від нього грошової винагороди за умови дотримання покупцем технологій обслуговуючих операцій.

В індустрії туризму найбільш поширена друга категорія франчайзингу, при цьому франчайзодавець створює повну концепцію підприємства або методів роботи, а франчайзоотримувач купує право використовувати наявні нароби.

Франчайзинг надає переваги обом сторонам-розширює бізнес однієї і надає можливість для підприємництва іншій стороні, яка функціонує у відповідності зі стандартами та режимом роботи, встановленими франчайзодавцем.

Розділ 8.

ЕКОТУРИЗМ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Туризм не був включений як окремий розділ у “Порядок денний на XXI століття” – програмний документ, який охоплює різноманітні аспекти сталого розвитку світового співтовариства. Та все ж у “Порядку денному...” була сформульована думка про те, що *індустрія туризму володіє колосальним потенціалом і може вносити конструктивний вклад у сталий розвиток всіх регіонів планети.*

Підтвердженням цьому стали факти, наведені Генеральним секретарем ООН у доповіді, присвяченій проблемам розвитку туризму і виголошеній через кілька років потому: число міжнародних туристичних поїздок досягло у **1999 році 664 млн.**, а сума прибутків від міжнародного туризму становила **\$ 455 млрд.**; у 1990-х роках кількість міжнародних туристичних поїздок щорічно збільшувалася в середньому на **4,2%**, а всередині країн це зростання йшло ще динамічніше. Розширювалася та урізноманітнювалася географія туристичних маршрутів. Якщо у 1950-х роках частка 15 найпопулярніших туристичних маршрутів, всі з яких знаходилися в Європі та Північній Америці, становила **97% від загального числа поїздок, то у 1999 році ця цифра зменшилася до 62%** за рахунок розширення туристичного ринку *Південно-Східної Азії, Центральної і Східної Європи та Латинської Америки.* Найменш відвідуваною частиною світу залишається Африка, на яку припадає **2,5%** загального числа туристичних поїздок.

Туризм, охоплюючи широкий спектр видів економічної діяльності, вважається найпотужнішою індустрією світу, яка за обсягами прибутків від експорту випередила такі галузі, як автомобілебудування і хімічна промисловість. Але динамічно і не завжди регульовано розвиваючись, туризм все більше віддаляється від своєї образної назви – *“індустрія без труб”*, наносячи серйозної шкоди природним системам та породжуючи соціальну напругу. Реальний вплив туризму на довкілля залишається прихованим за рахунок того, що транспортні, а особливо повітряні, перевезення, готельний та ресторанний бізнес сприймаються як окремі сектори сфери послуг, а не як взаємопов'язані компоненти єдиного комплексу, головним завданням якого є задоволення все зростаючих потреб власне туристичної сфери.

Туристи становлять **57% всієї кількості пасажирів міжнародних авіарейсів.** Літаки *споживають величезну кількість енергоносіїв,* загострюючи проблему *руйнування озонового шару та сприяючи зростанню парникового ефекту.* *Адже 3,5% антропогенних парникових газів продукується літаками.*

Колосальним споживачем енергії та води у світовому масштабі є *готельне господарство,* яке розширюється з кожним роком: з 1990 по 1998 роки кількість номерів у готелях збільшилася на 25% і склала приблизно **15 млн.** У нових туристичних регіонах зазвичай реалізуються *проекти будівництва великих готелів,* які *продукують відходи та забруднення в*

обсягах, із якими не здатні впоратися місцеві громади. Надмірне споживання туристами енергії, води, палива часто відбирає ці ресурси в корінного населення.

Окрім загальних наслідків впливу на довкілля, туризм спричиняє серйозні зміни в конкретних екосистемах. Найбільш вразливими є дрібні острови, прибережні райони, коралові рифи, гірські райони. Щодо останніх, то занепокоєння їхнім станом та бажання привернути увагу до проблем, привело до проголошення Генеральною Асамблеєю ООН 2002 року “Роком гір”.

Вплив туризму на гірські екосистеми різняться від континенту до континенту, від країни до країни. Наприклад, великою проблемою Альп та інших європейських гір є засилля приватних котеджів, або, як у нас прийнято говорити, – дачних будинків, які разом з автомобільними під’їздами завдають непоправної шкоди рослинному покриву – важливому природному компоненту гірської екосистеми. Така рекреаційна субурбанізація часто здійснюється безконтрольно, без урахування фізико-географічних властивостей місцевості, гідрологічних особливостей, схильності до ерозії, зсувів, лавин. Постає проблема і т.зв. візуального забруднення, спричиненого спотворенням ландшафтів безладною забудовою. Можливо в майбутньому, із зростанням достатку населення України, ця проблема стане актуальною і для нашої держави. Але, поки що, більшу занепокоєність спричиняють готелі, будинки відпочинку, санаторії, табори, які часом, не маючи елементарних очисних споруд, забруднюють гірські річки та сприяють створенню стихійних сміттєзвалищ.

Значної шкоди завдає гірським екосистемам і транспорт. Автомобільні викиди в горах ще більш шкідливі, ніж на рівнині. Причиною тому слугує зменшення вмісту кисню у повітрі з висотою, і відповідно уповільнення процесів окиснення та зростання емісії чадного газу і твердих частинок. Ще складнішою є ситуація в гірських долинах, де розсіювання поллютантів затримується, а взимку, в результаті температурної інверсії, утворюється смог. Для боротьби з забрудненням повітря в альпійських країнах наполегливо рекомендують встановлювати каталітичні конвертери на всі автомобілі.

У горах поширені і специфічні види транспорту, наприклад, канатні дороги, фунікулери, витяги, які не тільки псують зовнішній вигляд ландшафтів, а й деструктивно впливають на рослинний та тваринний світ, стають причиною ерозії. Те ж саме можна сказати і про розважальні засоби транспорту: снігоходи та квадроцикли, експлуатація яких безжалісно руйнує рослинний покрив, модифікує схили, створює шумове забруднення.

Справжньою бідою гір є засмічення. Ця проблема гостро стоїть у різних регіонах світу, в т.ч. – Українських Карпатах. Дивно, що туристи охоче піднімають вгору нелегкі вантажі з їжею та напоями, а значно легші залишки та відходи високогірної трапези не зносять до низу.

Значні кошти витрачаються на організацію експедицій з очищення гір у різних регіонах світу. Зі схилів Монблану влітку 2002 року було зібрано і вивезено 40 т сміття. З метою зменшення кількості бажаючих покоряти і, разом

з тим, засмічувати вершини Гімалаїв на початку 1990-х років було ухвалено **рішення про зростання оплати дозволу сходження на Еверест з \$ 1 200 до 10 000 з перших дев'яти членів партії плюс \$ 1200 з кожного наступного учасника експедиції.**

Подібні регулятивні та іншого роду заходи вкрай необхідні для збереження високої якості довкілля. Адже в туристичному секторі екологічний чинник стає економічною категорією. Сучасні туристи стають все вибагливішими до якості природного оточення, обираючи для відпочинку благополучні, з екологічного погляду, місця.

Туризм є також потужним чинником соціально-культурного впливу і дуже часто – негативного. У багатьох регіонах наслідком розвитку туризму стало **збільшення злочинності, проституції, вживання алкоголю і наркотиків.** Пристосування до потреб і очікувань туристів при проведенні релігійних ритуалів, етнічних обрядів, фестивалів призводить до їхньої стандартизації та збіднення. **Нехтування туристами місцевих традицій в одязі** (короткі спідниці чи шорти в мусульманських країнах), **поведінці** (відвідування чайхани жінками в середньоазійських країнах), **способі життя** породжує **напругу у стосунках між місцевим населенням і мандрівниками.**

Зростання значимості туризму та загострення проблем, пов'язаних з його розвитком, змушують говорити про **необхідність змін та пошуку нових векторів розвитку.** Це стало причиною численних спроб адаптації головних положень і принципів концепції сталого розвитку до контексту туризму. Слід зазначити, що перша спроба визначення сталого туризму була зроблена ще у 1988 році **Світовою Туристичною Організацією** (далі в тексті – СТО). **Сталий туризм** розглядався як напрямок, **що веде до управління всіма ресурсами таким чином, що економічні, соціальні й естетичні потреби можуть задовольнятися при одночасному збереженні культурної самобутності, основних екологічних процесів, біологічної різноманітності і систем підтримки життя.**

Значно поживалися зусилля з розроблення принципів сталого туризму після прийняття “Порядку денного...”. Важливим кроком стало розроблення у 1996 році СТО, Світовою радою з подорожей і туризму та Радою планети Земля власного “Порядку денного на ХХІ століття у сфері подорожей та індустрії туризму”. Крім цього, протягом 1990-х років була ухвалена ще низка міжнародних документів. Зокрема, Міжнародна конференція з туризму, яка відбулася у Ланшеро (Канарські острови) в 1995 році, ухвалила **“Хартію зі сталого туризму”**. У квітні 1999 року рішенням Генеральної Асамблеї та Комісії зі сталого розвитку ООН була ухвалена **“Міжнародна програма зі сталого розвитку туризму”**. У цьому ж році у Сантьяго (Чилі) був ухвалений **“Глобальний етичний кодекс туризму”**. Все це досить розлогі документи, які так чи інакше розкривають екологічну, економічну та соціальну складову сталого розвитку туризму. **“Розвиток туризму, – зазначено у “Хартії зі сталого туризму”, – має бути оснований на критерії сталості.** Це означає, що він є екологічно прийнятним на тривалий період часу, економічно

життєздатний, а також етично та *соціально справедливий і рівноправний* щодо місцевих громад”.

Закономірно, що в усіх вищезгаданих документах значна увага приділяється взаємозв'язку між природоохоронною діяльністю і сталим туризмом. Адже, зрештою, галузь може розвиватися лише за умови збереження високої якості довкілля. Зокрема, *в екологічних принципах сталого розвитку туризму наголос робиться на раціональному використанні ресурсів, яке передбачає мінімізацію і утилізацію відходів, впровадження систем очищення та повторного використання води, матеріалів та технологій із якнайменшим впливом на природне та культурне довкілля, ефективного використання енергії та залучення альтернативних джерел енергії, зменшення шкідливої дії транспорту, активне застосування дружних до довкілля його видів. Акцентується також увага на збереженні біорізноманітності та необхідності обережного поводження із вразливими природними системами.*

Серед принципів, які мають забезпечити сталий розвиток туристичних регіонів в економічній площині, виділяють: узгоджене планування та управління розвитком туризму з іншими видами економічної діяльності й напрямками розвитку країни і регіону загалом; сприяння розвитку малих і середніх підприємств як основи створення робочих місць у туристичній сфері; підтримка впровадження у туристичну індустрію *екологічно м'яких технологій*; здійснення маркетингу туризму з метою підвищення ефективності місцевої економіки та зменшення тиску на довкілля шляхом більш рівномірного *розподілу туристів у часі і просторі* (взимку).

У соціальній сфері програмними заходами сталості є: налагодження зусиллями урядів тісної співпраці всіх зацікавлених сторін, включаючи національні ради з туризму, туристичні агенції та організації, приватний сектор, місцеві громади для прийняття рішень щодо розвитку туризму; забезпечення рівноправних умов для корінного населення поряд з іншими учасниками туристичного бізнесу в отриманні *економічних, соціальних і культурних вигод* від розвитку туризму, *надання йому першочергового права на працевлаштування*; повага та *збереження місцевих культур*, традиційних *ремесел, фольклору*; *заохочення відповідальної поведінки туристів, культивування поваги до національних законів*, культурних цінностей, соціальних норм і традицій значимості цього напрямку туризму, *2002 рік був проголошений Генеральною Асамблеєю ООН “Роком екотуризму”*.

Доцільно розмежовувати поняття екологічного та сталого туризму. Терміном екологічний туризм, або екотуризм, позначають лише один із сегментів туристичної сфери діяльності, тоді як принципи сталості розвитку мають бути дієвими для різних видів туристичної діяльності, включаючи як альтернативні, так і традиційні.

Екотуризмом прийнято вважати туризм, що оснований на природних і археологічних ресурсах (мальовничі ландшафти, викопні рештки, території з рідкісними і зникаючими видами рослин). Це й відрізняє його від *масового туризму*, який спирається на створені людиною атракції – *нічні клуби,*

ресторани, магазини, розважальні парки, готельні та санаторно-курортні комплекси, пляжі тощо.

Деякі автори переконані в тому, що екотуризм має бути ексклюзивно зарезервованим за природним туризмом і лише подорожі до відносно незайманих і незабруднених природних територій (переважно заповідних) зі специфічними природними атракціями (*коралові рифи, каньйони, озера, гейзери, карстові печери, зникаючі види тваринного світу*) можуть розглядатися як екологічні. Інші вчені вважають за необхідне включати до екотуристичних об'єктів і антропогенні елементи. Такої точки зору, зокрема, дотримується СТО, розглядаючи екотуризм як високовідповідальну щодо довкілля подорож до відносно неторканих природних *територій із метою споглядання ландшафтів та милування ними*, а також сучасними та історичними культурними *цінностями*, що трапляються під час подорожі.

Подібний підхід лежить в основі й іншого визначення, сформульованого американськими вченими, які визначають *екотуризм* як сегмент туризму, що охоплює подорожі до відносно неторканих і незабруднених територій, які приваблюють до себе як природним царством, так і культурними надбаннями минувшини та сучасності.

На нашу думку, *екологічний туризм це – вид активного відпочинку в межах неторканих і природоохоронних територій, де поряд із науково-пізнавальними, культурно-виховними і спортивно-оздоровчими функціями, акцентується увага на зв'язках між природним та соціальним середовищем, на наслідках антропогенного тиску, набуваються навички гармонійних стосунків між людиною та природою, формується ресурсозберігаючий стереотип поведінки на рівні особистості.*

У будь-якому разі принциповим критерієм віднесення певного виду туристичної діяльності до екотуризму є те, що вона відбувається в природному середовищі. *Екотуризм це насамперед природно орієнтований туризм.* Та все ж для розуміння сутності екотуризму важливо акцентувати увагу не лише на виді рекреаційної діяльності, а й на характері впливу туризму на довкілля та ступені відповідальності як туристів, так і організаторів туристичної діяльності щодо збереження навколишнього середовища.

Вище згадано лише деякі найзагальніші характеристики екотуризму, які при детальнішому розгляді набувають такого вигляду:

- 1) екотуристичними є всі природно орієнтовані форми туризму, в яких основою туристської мотивації є огляд та пізнання природних об'єктів, а разом з тим, – знайомство з традиційною культурою місцевих громад;*
- 2) мінімізація негативного впливу на природне та соціокультурне середовище шляхом регулювання кількості туристів, їхньої поведінки, регламентації видів рекреаційної діяльності, обмеження застосування моторизованих засобів пересування;*
- 3) поширення освітньої та роз'яснювальної природоохоронної інформації, яке здійснюється гідами як серед туристів, так і серед місцевого населення;*
- 4) фінансова підтримка природоохоронних заходів, дослідницьких робіт за рахунок коштів, одержаних від екотуристичної діяльності на цій території;*

5) вигідність розвитку екотуризму для місцевої громади, яка забезпечується можливістю працевлаштування (гіди, егері, готельний персонал, водії) та використанням отриманих прибутків на здійснення місцевих проектів з будівництва шкіл, медичних закладів, водозабезпечення тощо;

6) повага до місцевої культури та прав людини.

Екологічний туризм не є абсолютно новим явищем у туристичній сфері. Природоохоронний рух швидше активізував, а не породив екологічний туризм і зробив його пріоритетним напрямком сталого розвитку туризму.

Зародження екотуризму, очевидно, слід пов'язувати з утворенням перших природоохоронних територій. Йосеміт був переданий президентом США Лінкольном штату Каліфорнія 30 червня 1864 року як державний парк “для загального відвідування, користування та рекреації”. А в одному з документів служби національних парків США початку ХХ ст. прозвучала ідея, співзвучна з головним принципом концепції сталого розвитку: “...національні парки мають бути збережені в абсолютно неторканому вигляді для використання майбутніми поколіннями так само, як і сучасною генерацією...”. Головна проблема сталості, яка полягає у пошуку збалансованої форми розвитку, що дає змогу зберігати довкілля і водночас допускає його експлуатацію для забезпечення економічного зростання, є досить актуальною і щодо розвитку туризму на природоохоронних територіях.

Система природоохоронних територій світу включає майже **30 350** об'єктів площею **13 232 275 км²**. Найбільш поширеною формою організації природоохоронних територій є **національні парки**, які займають **5% території суші**. Найвищий показник частки природоохоронних територій у загальній площі країни мають **Норвегія, Танзанія, Зімбабве**, де він перевищує **10%**. Абсолютним світовим рекордсменом у цій справі є **Коста-Ріка**, де **25%** території країни має **природоохоронний статус**.

Україна станом на 2000 рік мала **11** національних парків, частка яких у площі країни становила трохи **більше відсотка**. Площа всіх природоохоронних територій становить близько **4%**. Це дуже далеко від показника **12%**, рекомендованого Всесвітньою комісією з навколишнього середовища, як передумови сталого розвитку та охорони екологічної різноманітності і збереження генетичного фонду.

Вже із заснуванням перших природоохоронних територій та заохоченні населення до їхнього відвідання було закладене протиріччя, що невирішене і до сьогодні: намагання зберегти унікальні ландшафти в незайманому вигляді і водночас розвивати туризм, а отже, приваблювати відвідувачів до територій, що потребують охорони та збереження. Заохочуючи подорожі до неторканих місць, туризм може спричинити їхню деградацію, а то й повну руйнацію. Є небезпека, що в намаганні наблизитися до них та пізнати, може бути пошкоджено те, що початково розглядалося як таке, що потребує охорони.

Безперечно, впливу відвідувачів не уникнути. Питання в тому, як його мінімізувати. Цілком зрозумілим є те, що недостатньо лише закликати їх не брати з собою із подорожі нічого, крім світлин на пам'ять, та не залишати нічого, окрім своїх слідів від ніг. Політика невтручання в діяльність

парків є неприйнятною. Необхідним є чітке планування, менеджмент, регулятивні заходи.

Важливим регулюючим заходом розвитку рекреації і туризму на території парків є їхнє функціональне зонування. Це дає змогу уникнути конфліктів між несумісними видами діяльності при просторовому використанні парку та створити симбіозні зв'язки парку із туризмом та рекреацією. Національні парки різняться між собою за принципами зонування та набором зон. Міжнародний союз охорони природи рекомендує у національних парках виділяти такі зони: зону суворої охорони, зону неторканих територій, зону “керованої охорони” та туристично-адміністративну зону. У національних парках України виділяють заповідну зону, зону регульованої рекреації, зону стаціонарної рекреації та господарську зону.

Найбільш поширеним методом зменшення тиску на природні системи національних парків є регулювання кількості відвідувачів, дотримання лімітів на пересування моторизованими засобами транспорту. Обмеження кількості відвідувачів практикується у світовій туристичній індустрії не тільки на території природних, а й урбаністичних та історичних об'єктів. Наприклад, у Венеції з весни 1987 року обмежується число туристів до 50 000 та кількість туристичних автобусів до 200 в день. Здійснення цього рішення зіштовхується зі значним невдоволенням представників туристичного бізнесу, які вважають цю цифру занадто обмежувальною. У деяких країнах поряд із обмеженням кількості відвідувачів впроваджується висока плата за перебування на території природоохоронних об'єктів та країни загалом. Так, уряд Бутану змушує іноземних візитерів, щорічна кількість яких законодавчо обмежується 5 тис., тратити мінімум \$ 200 за день, певний відсоток яких іде на природоохоронні заходи.

Регулювання чисельності відвідувачів може здійснюватись шляхом впровадження заходів із розосередження кількості туристів у часі: з вихідних на робочі дні, з літніх місяців на міжсезоння. Такими заходами можуть бути відмінності в ціні на вхідні квитки, на обмеження в пересуванні моторизованим транспортом тощо.

Зменшення кількості відвідувачів до найбільш популярних парків інколи досягається більш оригінальними способами. Поблизу національного парку облаштовують комфортні умови відпочинку (готелі, тенісні корти, басейни, бари, ресторани), а також організують демонстрацію на великих екранах фільмів про природу парку. Для деяких туристів це слугує хорошим фоном для звичного комфортного відпочинку і знімає необхідність відвідування самого парку, що вимагає додаткових зусиль та напруження. Такі неординарні, але виправдані з точки зору збереження довкілля методи практикуються, зокрема, поблизу Grand Canyon National Park (Arizona).

Практичний екотуризм виробив і інші шляхи мінімізації впливу на довкілля через контроль за видами рекреаційної діяльності, застосування дружніх до оточуючого середовища джерел енергії (сонячна, вітрова тощо), матеріалів для будівельних конструкцій, немоторизованих транспортних засобів, прокладання туристичних стежок, спорудження оглядових

майданчиків, накладання заборони на відвідування найбільш уразливих місць.

Цікавим та вартим вивчення і наслідування є досвід створення *приватних природних резерватів*, які відіграють важливу роль у розвитку екотуризму, забезпечуючи туристів туристичною інфраструктурою, зокрема, житлом та харчуванням за межами державних парків, а місцевих жителів – роботою. *Приватні резервати* зазвичай розміщують поблизу державних природоохоронних об'єктів, вони доповнюють урядові зусилля із збереження довкілля, створюючи своєрідну буферну зону для екосистем національних парків, захищаючи їх від негативного впливу лісозаготівлі, сільського господарства, *браконьєрства* тощо, тим самим сприяючи збереженню біорізноманіття.

У таких резерватах можна займатись або *винятково екотуристичною та освітньо-дослідницькою діяльністю*, або поєднувати з цим *ековиробничу діяльність*, засновуючи *екотуристичні ферми* з розведення місцевих чи екзотичних тварин або вирощуючи такі ж рослини. Деякі екопідприємства займаються як продажем своєї продукції, так і організацією екскурсій, деякі – лише останнім.

Із рослинних найбільш поширеними є квіткові ферми, де екзотичні квіти висівають на великих площах. Подібно до парків, вони відкриті для відвідувачів. **X!!!X**

Перелік тварин, яких вирощують на екофермах, найрізноманітніший. Розведення *ігуан, м'ясо і яйця яких споживають як делікатес*, практикується в Коста-Ріці та Панамі. Продуктивність таких ферм значно вища, аніж тих, де займаються розведенням великої рогатої худоби. *М'ясо бізонів*, яких розводять у західних штатах *США* та індіанських землях, користується популярністю завдяки доброму смаку, значному вмісту протеїну та низькому холестерину. В інших країнах на екофермах розводять черепах, антилоп, хутрових звірів, крокодилів, змій, *страусів*. *Останніх* почали розводити і в *Україні* (поблизу Вінниці), а *антилоп*, жирне молоко яких має цінні лікувальні властивості, успішно розводять в Асканії-Новій.

Існує і досвід вирощування комах, особливо *метеликів*. Цим займаються в Папуа-*Новій Гвінеї*, де розводять тропічних метеликів із великими яскравими крилами, розмах яких досягає 30 см. Деякі селяни заробляють на цьому \$ 1 200 щорічно, тоді як для їхньої місцевості традиційними є \$ 50.

Слід зазначити, що екологи неоднозначно ставляться до функціонування таких екологічних ферм. Серед проблем, що їх непокоять, є й такі: важко передбачувани наслідки гібридизації, можливість витіснення корінних видів, поширення хвороб у дикій природі в разі втечі хворих тварин і т. п.

Накопичуючи як позитивний, так і негативний досвід, *екотуризм* набув *значного поширення впродовж трьох останніх десятиліть*. Нині він є *найбільш динамічною частиною світового туризму*. Згідно з даними Світового ресурсного інституту, кількість туристів загалом *зростає на 4% в рік*, тоді як *екотуристів – на 10%*.

Та все ж не слід зводити перехід туристичної індустрії на принципи сталості лише до розвитку екотуризму чи інших видів альтернативного туризму. Таке розуміння сталості туристичної сфери є вузьким і навіть шкідливим, тому що породжує думку про те, що лише альтернативні види туризму на кшталт екотуризму мають жорсткі стандарти і принципи щодо впливу на природне та соціальне довкілля, а традиційному туризму дозволено і далі чинити негативний вплив. Слід шукати можливості впровадження принципів сталості в усі види туризму.

Звичайно, поєднати цей пошук з намаганням примножити прибутки – справа непроста. Та все ж індустрія туризму зробила чимало позитивного, щоб стати більш екологічно і соціально відповідальною. **Можна навести низку прикладів інтеграції екологічних технологій у туристичну галузь.**

На карибському узбережжі Коста-Ріки знаходиться квітова ферма площею 117 га, де працює 150 робітників. Щоденно з цієї ферми до Європи та Північної Америки відправляють квітів на суму \$ 30 000.

Деякі з них пов'язані зі збереженням води, зокрема, шляхом пропозиції **клієнтам готелів не міняти щодня рушники і постільну білизну.** Це дає можливість заощадити в середньому **114 л води** на кожен номер. Крім того, зберігається енергія та **мийні засоби.** **Електроенергію можна економити за рахунок переходу до енергоефективних ламп, впровадження пластикових карток як ключів до електронних замків кімнат, здатних при виході відключити приміщення від струму аби випадково невимкнений прилад не витрачав енергію.** Готельні номери оздоблюються матеріалами, придатними до вторинного перероблення.

Екологізація круїзного бізнесу відбувається шляхом **обладнання кораблів системами очищення води та печами для спалювання відходів, часом з'єднаними з генераторами, що дає змогу використовувати енергію від спалювання.**

З метою заохочення ведення бізнесу у більш екологічно відповідальний спосіб різні міжнародні організації запроваджують **премії** та програми **сертифікації**, які видають спеціальні **посвідчення компаніям** чи **районам**, що ведуть екологічно або соціально сприятливу діяльність, тим самим підвищуючи їхній престиж. Премії надають за новаторські і творчі ідеї.

Все більшого поширення та популярності набувають програми сертифікації та екологічного маркування, в яких туристичні об'єкти і заклади беруть участь на добровільних засадах. Кількість таких програм збільшується і часом важко оцінити їхню ефективність, але все ж цей процес спонукає туристичну індустрію розвивати дружні до довкілля послуги.

Отже, туристичною індустрією зроблено певні кроки на шляху реалізації "Порядку денного на XXI століття у сфері подорожей та індустрії туризму". Хоча належить ще зробити дуже багато. Для дальшого успішного впровадження принципів сталості у розвиток туризму необхідна консолідація зусиль всіх зацікавлених сторін на всіх рівнях, урахування інтересів всіх груп, включаючи місцеві громади, туристів, представників туристичного бізнесу тощо. Незаперечно важливою є роль урядів, оскільки вони покликані розробити

стратегічну основу планування розвитку індустрії туризму з урахуванням принципів сталості, забезпечити вивчення рекреаційної ємності території, зніціювати розроблення систем сертифікації, показників стійкого розвитку з метою контролю за наслідками туристичної діяльності з соціальної, екологічної та економічної точок зору. **Особливо актуально це звучить для України, країни з колосальним туристично-рекреаційним потенціалом, яка покладає великі надії на туристичний сектор економіки. Україна власне лише формує сучасну інфраструктуру і має своєрідну перевагу – відразу розвивати туристичну індустрію на засадах сталості.**

Оригінальною ідеєю стало облаштування садової шкільки на даху готелю “Інтерконтиненталь” у Сіднеї (Австралія), де **вирощують саджанці для потреб озеленення**. Не менш цікавим стало обладнання готелю “Клуб Альда” в Туреччині новою системою подачі **біологічно очищеної води для поливання газонів та зелених насаджень**. Це дало змогу зменшити обсяги використовуваної води на **55%** і **заощадити \$ 35,5 тис. на рік**. Нехай ці зміни були спричинені не стільки шляхетними намірами реалізації концепції сталого розвитку, скільки фінансовими міркуваннями, але все ж головне – результат – зменшення негативного впливу на навколишнє середовище.

Наприклад, програма **“European Blue Flag Campaign”** надає **екологічне маркування пляжам та пристаням за високі екологічні стандарти та умови санітарії і безпеки**. Програма реалізується міжнародним неприбутковим “Фондом екологічної освіти” і поширена у 21 країні Європи. Програма **ECOTEL**, що вже сертифікувала близько 40 готелів, присвоює їм від нуля до п’яти “глобусів” за виконання взятих зобов’язань у справі поводження з відходами, енергоефективності, водозабезпечення тощо. Засновники проекту (консалтингова група з туризму HVS International) може здійснювати інспекційні перевірки в будь-який час.

Звичайно, **сталий туризм**, з повним дотриманням принципів гармонійного розвитку, є складним для досягнення мети, але водночас він **є ідеалом, орієнтиром, до якого слід прагнути. У цьому привабливість і життєздатність концепції сталого розвитку.**

Розділ 9.

СІЛЬСЬКИЙ ЗЕЛЕНИЙ ТУРИЗМ. АГРОТУРИЗМ

У 1996 році з реєстрацією Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Міністерстві юстиції України в правове поле України введено термін “сільський зелений туризм”.

У термінології з цієї теми в Україні використовуються такі визначення:

Сільський туризм – форма відпочинку у сільській місцевості в приватній садибі сільського господаря з широкими можливостями використання природного, матеріального і культурного потенціалу регіону.

Організатором виступає *сільська родина*, яка *надає власне житло* та *забезпечує продуктами харчування*, виробленими в особистому селянському господарстві.

Сільський туризм може бути *чистого* і *змішаного* видів.

Сільський туризм *чистого виду* передбачає надання туристичних послуг на базі приватного міні-готелю. У такому разі ця діяльність є основним джерелом доходів.

Сільський туризм *змішаного виду* – це надання послуг гостинності поряд із веденням особистого селянського (фермерського) господарства. У цьому випадку доходи від діяльності з надання гостинності відпочиваючим, як правило, будуть доповненням до основного доходу від сільськогосподарської або інших видів діяльності.

Невеликий, але зростаючий сектор. Порівняно зі світовим туристичним ринком сільський туризм усіх форм становить відносно невеликий сектор через те, що переважна частина туризму донині сконцентрована *на узбережжях і в містах*. Якщо уряди й туристичні галузі хочуть розвивати нові регіони, вони можуть розраховувати на сільські райони, які досі мало розвивались як туристичні зони. Місцеві органи влади та інші організації по всій Європі *розраховують на сільський туризм як ключову частину своїх зусиль*, спрямованих на місцевий розвиток. З дев'ятисот місцевих груп, які діяли за програмою ЄС ЛЦДЕР II, більше 70 % намагалися просувати туризм, приділяючи, як правило, особливу увагу використанню *місцевої спадщини*. Значна частина Центральної Європи має подібні сподівання.

Контакт з природою, або “сільське життя”. *Сільський туризм можна визначити як туризм, що відбувається в сільському контексті; або як економічна діяльність, що залежить від сільської місцевості та використовує її*. Сільський туризм пропонує відвідувачам дещо інше, ніж звичайні моделі туризму. Однак сільський туризм – не просто альтернатива до інших, більш звичних форм: *це настрій, відповідно до якого туристи активно шукають відпочинок саме в сільському середовищі. Реальне або уявне “сільське життя” регіону приваблює як контраст сучасному міському життю*. Сільський туризм пропонує *відновлений контакт з природою*. Зрозуміло, чому *агротуризм, екотуризм* та організація так званих альтернативних форм туризму стали настільки *популярними за останні десять років*, отримали допомогу виваженого маркетингу і суттєве фінансове забезпечення від національних та регіональних урядів, а також від ЄС.

Економічна користь. *Сільський туризм може зробити значний внесок в економіку сільських регіонів*. Цей вклад можливо оцінити не тільки в термінах валового національного продукту та показниках *зайнятості*, але й у більш загальних поняттях *економічного прибутку*. *За допомогою сільського туризму можна урізноманітнити місцеву економіку, відкрити нові ринки для місцевих виробів і послуг*, забезпечити нові джерела доходу для фермерів і

тих, чий засоби існування під загрозою через зміни в сільському господарстві, а також *сприяти створенню нових підприємств*. Туризм може бути *“додатковим урожаєм” в сільських районах*, змінюючи баланс між такими первинними галузями, як сільське господарство, і третинними, або сектором послуг.

У багатьох віддалених або прикордонних районах місцеві громади та політичні діячі сприймають сільський туризм як найважливішу рушійну силу відновлення. Іноді він сприймається як панацея для вирішення всіх проблем, з якими стикаються ці громади. Але надмірна залежність від туризму в районах із слабкою економікою є небезпечною, бо може зробити цей район ще більш уразливим до коливань ринку.

Інші вигоди. Туризм може принести також *соціальну та культурну користь сільським регіонам*. Це може бути соціальний і культурний контакт між місцевим населенням і відвідувачами; *зростає усвідомлення цінності спадщини й необхідності її збереження як серед відвідувачів, так і місцевого населення*; відчуття самотності та єдності місцевої громади зміцниться; місцевий транспорт, інші послуги повніше використовуватимуться, а тому зростає їх життєздатність. Саме тому туризм в його найкращому вияві може допомогти *сільським громадам знайти нові можливості для розвитку місцевої економіки*, підвищить якість їхнього життя, *збереже спадщину та соціальні цінності*.

Загрози. Існують також небезпеки, пов'язані з сільським туризмом. Це зростання *вартості комунальних послуг для місцевого населення, підвищення ціни на землю й житло*; розбалансування ринку праці, з великою перевагою *сезонної* (влітку), *погодинної*; люди *вимушені будуть залишати свою традиційну роботу в сільському господарстві або ремісництві; скупчення і перенаселення*, які посягають на якість життя місцевих жителів; *зіткнення культури місцевого населення та культур відвідувачів; зростання злочинності та анти соціальної поведінки; забруднення й виснаження навколишнього середовища*. Сприйняття місцевої самотності та самоусвідомлення жителів може також непомітно змінитися, коли *місцева спадщина і культура “отоварюються” як вироби туризму*.

Концепції та принципи сільського туризму

Чи є гарантії того, що сільський туризм принесе тільки користь, про яку говорилося вище, і чи можливо уникнути небезпек? Ми пропонуємо *концепції та принципи*, які допоможуть Вам відповісти на це питання.

Сталий туризм. Головна відповідь на це питання полягає в розумінні сталого розвитку. Як це поняття застосовується до туризму? СОТОН формулює таке визначення сталого туризму:

Сталий розвиток екотуризму задовольняє потреби екотуристів нині та в майбутньому, зважаючи на інтереси регіону, що їх приймає. Він веде до управління всіма ресурсами у такий спосіб, що економічні, соціальні й

естетичні потреби можуть бути задоволені при одночасному збереженні культурної цілісності, основних екологічних процесів, біологічної різноманітності та системи життєзабезпечення.

Однак принцип сталого розвитку туризму не передбачає протидію зростанню. Він швидше віддає перевагу розвитку, який обмежує зростання й заохочує туризм розвиватися в цих межах; встановлює реальні короткострокові та довгострокові завдання й підвищує значення задоволення людських потреб і прагнень.

Планування й управління. Одним з результатів саміту “Планета Земля” в 1992 році, на якому концепція сталого розвитку отримала світове визнання, є Програма 21 Подорожей і Туризму. В ній підкреслюється *користь, яку туризм може принести в сільські райони*, але також наголошується на життєвій необхідності планування й управління сільським туризмом. Для цього вимагається розуміння довгострокової перспективи та ретельне осмислення багатьох можливих способів, в які туризм і навколишнє середовище взаємодіють. В ідеалі туристична діяльність і послуги повинні надаватись у певних межах, аби не зашкодити довкіллю та місцевим громадам.

Це, однак вимагає, глобального розуміння факторів, які впливають на сталий розвиток (економічні, соціальні, культурні, політичні, організаторські); розуміння принципів дії ринкової економіки; спроможності вирішувати конфлікти інтересів, які виникають у використанні ресурсів; участь усіх співвласників у прийнятті рішень. Застосування *інтегрованого якісного управління* (ІЯУ) – це нова практика, яка поєднує планування та щоденне управління і допомагає досягти глобального бачення, згаданого вище. Принципи ІЯУ та приклади їх застосування можна знайти в публікації Європейської Комісії “Про якісний сільський туризм” (Європейська Комісія, 1999).

Оцінка впливу. Планування та управління туризмом може значно виграти від постійного контролю й оцінки впливу туризму на місцеві ресурси – людські, фізичні, культурні. *Для цього використовуються показники*, які допомагають визначати силу впливу та регулювати планування в туристичній галузі.

Приклади показників, запропонованих СОТОН, такі:

- кількість приїжджих (за рік/найактивніший місяць);
- соціальний вплив (співвідношення туристів на місцеве населення);
- пропускна спроможність (спроможність місця підтримувати нинішній та майбутній рівень відвідування);
- дохід та види робіт для місцевого населення, джерелом яких є туризм;
- критичні екосистеми (кількість рідкісних/ вимираючих видів).

В подальших розділах ми повернемося до цих пунктів.

Інтеграція. Застосування методів інтеграції до розвитку, який ґрунтується на участі всіх секторів (державного, приватного і добровільного) і

на *місцевому партнерстві та співпраці* – *обов'язкова умова для розбудови сталого сільського туризму*. Також важливо, аби пропозиція сільського туризму була гармонійно збалансована з іншими способами використання сільської місцевості, щоб не допустити конфлікту між ними. Проте на практиці важко знайти дійсні приклади інтегрованого розвитку туризму, незважаючи на те, що це поняття одержало підтримку ще в минулому десятилітті. Але це не означає відсутність наміру чи бажання місцевих громад досягти інтеграції; швидше, це відображає недостатнє розуміння та низьку поінформованість щодо природи сталого туризму і невизначеність щодо побудови довгострокових перспектив на майбутнє.

Залучення громади. У багатьох публікаціях про сталий туризм стверджується, що *“принцип розвитку туризму на основі громади – передумова для сталого розвитку”*. Мається на увазі принцип залучення громади знизу вгору, коли підтримується саморегуляція та участь місцевої громади, на противагу регуляторної політики, нав'язуваної зовні. Планування туризму, що ґрунтується на участі громади, вважається життєво необхідним з двох причин. По-перше, аби уникнути конфліктів і напруженості, які, ймовірно, виникатимуть, якщо туризм розвивається всупереч бажанню та цілям громади; це може статися, коли зовнішні інтереси переважають місцевий туризм. По-друге, очевидно, що місцеві жителі мають моральне право інтереси участь у розвитку галузі, яка, ймовірно, принесе громаді як прибуток, так і витрати. Це особливо видно в сільському контексті, де місцеве населення має “символічне відношення” до навколишнього середовища.

Проте нелегко інтегрувати розвиток туризму в громаду або місцевість без спричинення неприємних моментів місцевим мешканцям, адже *туризм може принести не тільки нові можливості, а й нові загрози*. Водночас значно імовірніше, що *цей процес, матиме успіх, якщо місцеві люди залучатимуться до процесу прийняття рішень і якщо вони будуть відчувати, що розвиток приносить реальну користь для них*.

Конфлікт або співпраця? Планування і управління сільського туризму може залучати, в будь-якій сільському районі, чимало осіб і організацій *державного, приватного та добровільного секторів*. *Державний сектор може зосередитись переважно на постачанні суспільних послуг, розробці стратегії для сільського розвитку (зокрема туризму) і плануванні використання земель*. *Приватний сектор, як правило, забезпечує проживання та інші послуги, маючи фінансові мотиви*. *Добровільний сектор може залучати установи, що опікуняться збереженням природної та культурної спадщини, а також групи впливу, які опікуються природною та культурною спадщиною району, або сільські групи, які переймаються різними аспектами місцевого розвитку*.

Ці різні “співвласники” можуть опинитися в конфлікті із завданнями та методами розвитку сільського туризму. Необхідно знайти можливості творчо вирішувати такий конфлікт і єднати різні інтереси в конструктивній

співпраці. Також потрібно виховувати відвідувачів і постачальників послуг туризму, щоб поширювати суспільне усвідомлення сталого розвитку й розвивати можливості всіх співвласників захищати і зберігати місцеві ресурси, від яких залежить саме існування сільського туризму.

Класифікація розвитку сільського екотуризму. Сільські регіони Європи значно різняться за своїм географічним розташуванням, характером, рівнем розвитку їх місцевих економік тощо. Підкресливали, що не існує стандартних відповідей у сільському розвитку, які можна застосувати до всіх сільських регіонів. Цей принцип стосується й сільського туризму. Регіони значно відрізняються здатністю притягувати та абсорбувати туризм і, звичайно, – існуючим рівнем розвитку туризму. Загалом розглядаючи туристичні регіони (міські, прибережні та сільські), Коген (1972) згрупував їх у чотири категорії, беручи до уваги потужність туристичного місця і природу досвіду туристів. Ця класифікація являє собою безперервну послідовність від організованого масового туризму до “автентичного” досвіду в “невідкритих” місцях:

- місця туристичного призначення для *організованого* масового туризму;
- місця туристичного призначення для *індивідуального* масового туризму;
- місця туристичного призначення для *дослідників*;
- місця туристичного призначення для *неорганізованих* мандрівників.

Сільські регіони підпадають під будь-яке визначення в цій безперервній послідовності. Один з головних факторів, який розрізняє категорії, – це потяг туриста до пригод і його очікування стосовно наявних умов та сервісу. Організований масовий туризм сприймається найменш пригодницьким та найбільш вибагливим, в той час як мандрівник/дослідник шукає радше пригод, що пропонує автентична діяльність, аніж шикарних умов і сервісу.

Вищенаведена класифікація туристичних місць корисна для визначення *стратегії розвитку. Місця масового туризму організованого, й індивідуального вимагають чіткого планування та управління заходами для збереження навколишнього середовища й гарантування сталого розвитку.* В таких туристичних місцях місцеве населення заробляє на життя виключно туризмом, тому останній стає домінуючою економічною діяльністю. *З другого боку, туристичні місця для дослідників є природними районами. Незрідка вони позначені маркуванням,* що дозволяє мінімізувати втручання у форму організації візиту. В таких місцях очікується, що туризм відіграватиме невелику другорядну роль у місцевій економіці.

Якщо взяти за відправну точку значення туризму в місцевій економіці, іншим корисним критерієм для з'ясування моделей розвитку туризму є *масштаб або вплив туризму:*

Скромний туризм – туризм малого масштабу, відіграє скоріше другорядну, ніж основну роль у процесі місцевого розвитку. Найвірогідніше, що м'які форми туризму – агротуризм, екотуризм, культурний туризм тощо – будуть розвиватимуться за цією моделлю, забезпечуючи дохід окремим фермерам або іншим підприємцям, але тільки в невеликому співвідношенні до

місцевої економіки. В цьому випадку місцева громада скоріше сприйматиме користь, аніж загрози, об'єднуючись бажанням подальшого розвитку.

Домінуючий туризм – є провідним сектором у місцевій економіці і може мати більше значення, ніж фермерство чи ремісництво. Туризм набирає переважно інтенсивних форм, хоча м'які форми мають додаткове значення. Надмірна залежність від туризму може призвести до незбалансованої структури виробництва, **що пов'язано з припливом зовнішніх інвесторів і виснаженням природних ресурсів**. Загроза несталого розвитку туризму в тому, що екстремальні форми проявляються частіше саме в цій моделі, ніж в інших.

Збалансований туризм – є динамічним сектором у збалансованій місцевій економіці, в якій фермерство, лісництво та інші традиційні види діяльності зберігають своє значення. Це ідеальна ситуація для розвитку сталого туризму. Очікується деяка інтенсивність розвитку, комбінована з м'якими формами. Така ситуація типово розвивається через ефективну диверсифікацію місцевої економіки, її різні сектори скоріше підтримують одне одного і отримують більше взаємної користі, ніж в інших моделях.

Для роздумів

У цьому розділі запрошуємо Вас подивитися на свою країну в цілому разом з сільською місцевістю, де Ви працюєте, або характерну сільську місцевість, яка Вам добре відома.

1. Який масштаб і тенденція розвитку туризму у вибраному Вами районі? В загальних рисах, звідки приїжджають туристи, куди вони їдуть і що вони роблять?
2. На фоні цієї загальної картини, наскільки важливим є сільський туризм?
3. Наскільки “тип” Вашого району відображає політику місцевого туризму? Або політику національного туризму?
4. Яку користь ця форма туризму може принести району? Які загрози він несе для регіону? Які конфлікти, якщо такі є, ними спричинені?
5. Наскільки місцева громада залучена до розвитку туризму?
6. Чи існують партнерські відносини між державними, приватними та добровільними структурами у Вашому районі, яке значення вони мають для розвитку села та сільського туризму?

Нині в Україні активно формується розуміння сільського зеленого туризму як специфічної форми відпочинку в селі з широкими можливостями використання природного, матеріального та культурного потенціалу певних регіонів. Розвиток сільського зеленого туризму у більшості країн світу розглядається як невід'ємна складова частина комплексного соціально-економічного розвитку села. Це актуально й для України, де особливо загострені соціально-економічні проблеми села.

Українське село потребує реальних змін, оскільки старі структури вже не здатні створювати нові робочі місця, а нової системи, що могла б забезпечити працевлаштування для сільського населення, ще не створено. На початковому етапі сільський туризм потребує відносно незначних за обсягом інвестицій. Він є сектором, де створення нових робочих місць не потребує високих професійних знань і навичок. **Сільський туризм може**

стати вирішенням проблем для тих представників сільського населення, які втратили роботу або були вимушені покинути заняття сільським господарством.

В Україні наявні такі **соціально-економічні передумови для розвитку сільського туризму:**

– понад 1 млн. приватних житлових будинків на селі потенційно можуть бути використані для цієї сфери;

– 70 % сільськогосподарської продукції виробляються в особистих селянських господарствах і є проблеми з її збутом тощо.

На початку ХХІ століття у сільській місцевості в країні зафіксовано 107 тис. безробітних, а 800 тис. осіб – зайнятих виключно особистим підсобним господарством. Розширення сфери зайнятості на селі, в тому числі у сфері послуг (туризм, торгівля, народні промисли) – актуальна проблема сільських регіонів України.

Позитивний вплив сільського зеленого туризму на поліпшення умов і якості життя селян полягає передусім у тому, що він розширює сферу зайнятості сільського населення, особливо жінок, і дає селянам додатковий заробіток. При цьому їхні прибутки надходять не тільки від здавання в найм приміщень для проживання, а й від надання широкого спектра додаткових послуг. Можна виділити такі **основні етапи розвитку сільського туризму в Україні:**

1996-2000 рр. – популяризація відпочинку у селі;

2001-2006 рр. – розробка та лобіювання прийняття сприятливого нормативно-правового поля для розвитку сільського зеленого туризму з використанням практичного досвіду інших країн.

2007-2011 рр. – ідентифікація українського сільського туризму на внутрішньому та міжнародному ринках. Підвищення якості послуг.

На час написання цього посібника в Україні на законодавчому рівні ще повністю не врегульовані ті суспільні відносини, які виникають при здійсненні фізичними та юридичними особами діяльності у сфері сільського зеленого туризму. Поступальний розвиток сільського зеленого туризму дуже стримується через відсутність правових і нормативних засад цієї діяльності. **Тисячі жителів сіл України, що надають послуги у сфері сільського туризму офіційно не легалізовані, не визначено їх статус (підсобне господарство чи підприємництво), не впорядковані стосунки з податковими службами, не визначені санітарні та гігієнічні обов'язки, а також умови співпраці з клієнтом.**

Нормативно-правова неврегульованість значною мірою стримує вихід цього виду туризму як на внутрішній, так і на міжнародний туристичний ринок, не дає змоги розвинути його у сільськогосподарських районах із значними показниками незайнятого населення.

На заваді подальшого розвитку сільського туризму – брак інформаційних та фінансових ресурсів. Незважаючи на це, в Україні, як і в інших країнах Європи, сільський туризм відіграє важливу роль у розвитку села. Розвиток сільського туризму в перспективі зменшуватиме відтік людських ресурсів з

сільських районів, диверсифікує місцеву економіку, а також розширення загального спектра туристичних послуг, що їх сьогодні пропонує Україна.

Сільський туризм в Україні є важливим інструментом вирішення соціальних проблем, оскільки дає сільському населенню надію та мотивацію для співпраці, шанс жити повноцінно у своєму рідному селі. На початковому етапі ці види діяльності можуть бути недостатньо прибутковими з фінансової точки зору, але вони дарують чимало позитивної енергії та пропонують своє вирішення тих проблем, з якими стикаються мешканці українських сіл.

На ринку туристських послуг ХХІ століття пропозиція значно перевищує платоспроможний попит. Аби успішно зайняти й утримувати свою нішу на ринку туристських послуг, господар повинен завжди надавати конкурентоспроможні послуги, пропонувати тільки той продукт, який повністю задовольнятиме вимоги його клієнтів. *Адже туриста, який приїхав на відпочинок і витратив на це не тільки гроші, а й свій час, за великим рахунком мало цікавить правовий статус господаря, наявність чи відсутність законодавчо затверджених дефініцій. Для нього важливо отримати за свої гроші відповідні якісно виконані послуги, які забезпечать йому повноцінний відпочинок, нові враження та відновлення сил.*

Досвід український і зарубіжний показує, що основними послугами, яких очікують туристи від господаря, *є не тільки розміщення та харчування, а створення особливої й неповторної атмосфери гостинності у відпочинковій садибі.* Провідне завдання господаря – створення та просування на ринок свого конкурентоспроможного продукту, який базується саме на понятті “гостинність”.

Розділ 10.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ

Для будь-якої держави туризм, як *виїзний*, так і *в'їзний*, має колосальне значення з огляду на те, що це серйозна стаття *фінансових прибутків*. Є немало країн, для яких це одне з основних джерел доходів. Звісно, важливе значення для розвитку як міжнародного, так і внутрішнього туризму країни мають її туристичні ресурси, що є основною метою подорожей. Туристичні ресурси країни можна розділити на три групи: *рекреаційні* (природні), об'єкти, які представляють *історичне та культурне* минуле країни, та об'єкти, які демонструють *сучасні господарські здобутки країни*. Дослідження кожного з них є справою *туризмологів*. Але міра вивчення *туристичних ресурсів України є незадовільною*, бо навіть на сьогодні *туризмологія* – наука дуже молода, і серйозних праць, які висвітлювали б актуальні її питання, практично не існує, бо наука як така лише в останні роки викристалізовується та лише починає набувати самостійності. Звісно, існує навчально-методична, довідникова, енциклопедична література, яка хоч якось висвітлює питання використання туристських ресурсів України усіх трьох видів, але наукових праць вкрай мало. Лише *впродовж останніх років почали з'являтися дисертаційні дослідження*, присвячені *актуальним* проблемам *туризмології*:

Я. Адаменко ("Оцінка впливів техногенно небезпечних об'єктів на навколишнє середовище: науково-теоретичні основи, практична реалізація", Івано-Франківськ, 2006), Ю. Алексеева ("Державне регулювання розвитку туристичної галузі України в контексті досвіду Франції", Одеса, 2005), Л. Гонтаржевська ("Зовнішньоекономічна діяльність туристичних підприємств України", Київ, 2006), Н. Гук ("Розвиток регіональної системи міжнародного туризму в Україні", Київ, 2008), Ю. Гуменюк ("Організаційно-економічні механізми стимулювання розвитку рекреаційно-туристичного комплексу (на прикладі Тернопільської області)", Львів, 2005), Г. Казачковська ("Підвищення ефективності функціонування міського рекреаційно-курортного та туристичного господарства", Донецьк, 2003) тощо.

А до цього існувала (і теж в обмеженій кількості) література скоріше країнознавчого спрямування. Серед основних авторів, що створили праці, присвячені турсресурсам і, взагалі, питанням туризму в Україні, В. Пазенок, В. Федорченко, Н. Фоменко, М. Скрипник, Г. Цехмістрова, В. Кифяк, Ю. Миронов, О. Дмитрук, М. Одрехівський, Є. Панкова, О. Слепокуров іт.

Розвиток туризму передбачає максимальне використання природних та історико-культурних можливостей територій, а також інфраструктури виробничої та невиробничої сфери економіки, адміністративно-територіального поділу з урахуванням вимог природокористування та охорони навколишнього середовища.

Екологічний туризм (екотуризм) набуває дедалі більшого поширення у сучасному світі, в тому числі в Україні. Причому, темпи зростання популярності екологічного туризму прямо пропорційні темпам зменшення кількості незмінених природних та традиційних культурних ландшафтів.

Існує *два* основні напрямки екологічного туризму:

1. Відповідно до першого з них, *головним об'єктом екотуризму є неосвоєні природні території*. Цей напрям виник у США у середині 80-х років ХХ ст. у рамках організації туристських мандрівок у найвіддаленіші, неосвоєні регіони світу. Паралельно об'єктами екотуризму у США стали місцеві національні природні парки.

2. Другий напрям розвитку екотуризму, який набув поширення насамперед в Європі і в Україні, спрямований на *відвідування, поряд із малозміненими людською діяльністю природними територіями, і об'єктів традиційної місцевої культури*. У зв'язку із зосередженням уваги на організації відпочинку насамперед у сільській місцевості, цей напрямок екологічного туризму у нас часто називають сільським або агротуризмом.

Саме другий напрямок розвитку екотуризму є, на нашу думку, найперспективнішим, з огляду на стрімке скорочення кількості малозмінених природних ландшафтів, у тому числі і в Україні.

В Україні екологічний туризм перебуває на початковій стадії розвитку. Екотуристичні *маандрівки* організовуються *переважно* на *самодіяльному рівні*, комерційна діяльність у цьому напрямку *лише зароджується*. Проте уже помітне виділення двох шляхів розвитку екологічного туризму – *"американського"* та *"європейського"*. Перший

формується у вигляді організації *спортивно-туристських подорожей в екстремальних природних умовах*, другий – у *формі організованого відпочинку у сільській місцевості із залученням до традиційної місцевої культури*.

Україна має надзвичайно багаті й різноманітні природні туристичні ресурси. Але не завжди і не всюди задовільним є характер їх використання. Історично взаємовідносини суспільства і природи розвивались у міру накопичення знань і досвіду від пасивної охорони природних об'єктів до раціонального природокористування, яке включає охорону й відновлення природних ресурсів та інші заходи. Природні рекреаційні ресурси є незамінною умовою і матеріальною базою розвитку рекреаційного природокористування, а їхня охорона від забруднення і руйнування – найважливіше завдання суспільства. *Охорона природи важлива не тільки в економічному відношенні, але і як засіб захисту здоров'я людини*. До її основних екологічних цілей належить збереження нормативного функціонування екосистем рекреаційного комплексу, оскільки підтримання нормативного гідрологічного режиму, оптимальної лісистості, сприятливого співіснування курортних і заповідних територій із зонами господарського освоєння та регуляції антропогенних навантажень можуть гарантувати нормальне відновлення природних ресурсів. Важливим завданням є і збереження максимальної різноманітності екосистем.

Передумови виникнення екотуризму. Його причини. Серед основних передумов виникнення екотуризму та екологізації традиційних видів туризму провідну роль відіграє *наростання протиріч між задоволенням туристського попиту і раціональним використанням туристських ресурсів*. В основі цих протиріч знаходиться антропогенне навантаження, що здійснюють туристи на природні й культурно-історичні туристські ресурси. Це навантаження зростає прямо пропорційно темпам розвитку індустрії туризму, завдяки масовості туризму.

Перші *негативні аспекти впливу масового туризму на навколишнє середовище*:

Туристські ресурси були відзначені ще в 70-х роках ХХ сторіччя. Сьогодні антропогенне навантаження і його деструктивні наслідки спостерігаються практично у всіх секторах світової туристичної індустрії. У міру росту глобалізації світового господарства зростають і негативні зміни в 1. географічній оболонці Землі, зокрема: 2. потепління клімату, 3. деградація ґрунтів і земель, руйнація екосистем і зменшення біорізноманіття, зростання забруднення води, ґрунтів і повітря, природні лиха та катастрофи, що викликані діяльністю людини, неконтрольований приріст населення і посилення нерівності в соціально-економічному розвитку, продовольча безпека і наростання загрози здоров'ю населення, обмеженість запасів енергії та інших видів природних ресурсів та ін.

З огляду на глобальний характер цих проблем, вирішити їх на регіональному або національному рівні неможливо. Саме тому на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро 182 країни

ухвалили програму дій зі сталого розвитку людства "Порядок денний на 21 сторіччя". Сталий розвиток у контексті розвитку людства розуміється таким чином: "... Людство здатне надати розвиткові сталого та тривалого характеру з тим, щоб він задовольняв потреби сучасності, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби".

Екологічний туризм – взагалі порівняно нове поняття в туристичній діяльності. Основна причина виникнення екотуризму полягає в недостатній відрегульованості відносин у системі "суспільство-природа", або в туристичній інтерпретації – "туризм-екологія". Саме орієнтацією на екологічну складову можна пояснити підвищену увагу в останні роки до відвідування місць з незмінним або мало зміненим природним середовищем.

*Екотуризм обов'язково має містити в собі елементи усвідомленого позитивного ставлення до навколишнього природного середовища, а не тільки його використання, нехай навіть в активних формах. Природа є основним ресурсом екотуризму. Ріст туристичного потоку, перевищення ним відновлювальних можливостей рекреаційних природних територій вимагають від туристичної практики особливої форми організації, мета якої – використання екосистем у режимі збереження. Національні парки, заповідники, біосферні заповідники ЮНЕСКО, охоронні природні ландшафти, природні парки та інші об'єднуються загальною назвою – **охоронні природні території** (ОПТ), які відіграють велику роль у розробці технологій та розвитку екотуризму.*

Тенденції розвитку екологічного туризму визначені *Всесвітньою Туристською Організацією (ВТО). За даними ВТО, екотуризм входить у п'ятірку основних стратегічних напрямлень розвитку туризму на період до 2020 р.* Розвиток екологічного туризму тісно пов'язаний із історією виділення територій, особливо привабливих з естетичної і рекреаційної точки зору, з розробкою нормативів їх використання і охорони. За підрахунками ВТО, у 2001 р. за кількістю прибулих іноземних туристів Україна посіла 22 місце у світі (5,8 млн. осіб, що становить близько 1 % від світових туристичних прибуттів). За прогнозними розрахунками щодо розвитку в'їзного туризму в Україні до 2010 р., його чисельність значно зростатиме. Сусідні країни забезпечуватимуть і потужні потоки одноденних відвідувачів, зокрема транзитних, чисельність яких щорічно збільшуватиметься.

Аналізуючи перспективи розвитку туристичної індустрії в Україні на наступні десять років, перш за все, необхідно підкреслити, що сучасний туризм – це та сфера економіки і життєдіяльності суспільства в цілому, яка в тій чи іншій мірі *інтегрує практично всі галузі. Саме це і визначає одне з перших місць, яке займає туризм у світовій економіці.* Саме цей фактор повинен стати головним у формуванні нового державного підходу до туризму як тієї галузі, пріоритетний розвиток якої може позитивно вплинути на економічний і соціальний стан країни в цілому, стимулювати ряд важливих галузей економіки, сприяти зміцненню нового позитивного іміджу України на світовій арені.

Екотуризм об'єднує усі форми відпочинку, базуючись на використанні природних ресурсів. Відповідно до класифікації П. Деф'єра, один і той же елемент туристичних ресурсів може одночасно належати до декількох груп. Наприклад, палац може викликати у туристів інтерес як до його архітектурних особливостей, так і до проведених у ньому заходів.

Напрямки екотуризму. Мета й завдання. Особливістю природних туристичних ресурсів є те, що вони не відновлюються. Найперспективнішими на сьогоднішній день напрямками екологічного туризму є *природо-пізнавальний та реабілітаційний туризм.* *Природо-пізнавальний туризм* – один з наймасштабніших напрямків екологічного туризму – *базується на потребі людей під час спілкування з природою отримувати біоінформацію про неї.*

Реабілітаційний туризм має *сприяти не тільки збереженню, але й покращенню природних територій, здоров'я людини.* При взаємодії туризму й навколишнього середовища не можна обмежуватися розглядом тільки природних туристичних ресурсів. Важливе значення має вплив туризму на навколишнє культурне середовище. Це закономірно, адже, як і праця, відпочинок людини у його щоденності чи приурочений до якогось терміну, має, перш за все, культурний зміст, а в наш час пізнавальний тип рекреаційної діяльності стає масовим явищем, і створення кращих умов рекреації стає суттєвою проблемою. Більше того, проблеми рекреаційного використання природного і культурного середовища (особливо історико-архітектурного) людини безпосередньо пов'язані з проблемами охорони унікальних природних комплексів, пам'яток історії і культури. Масові потоки туристів можуть завдати їм невідправних збитків.

З метою реалізації державної політики і забезпечення управління в сфері охорони культурної спадщини з вересня 2002 р. вже прийнято 24 нормативно-правових акти, розроблено ще 10 проектів таких документів. Зокрема, Кабінетом Міністрів України підготовлено та подано в установленому порядку до Верховної Ради України проекти законів "Про внесення змін до Закону України "Про охорону культурної спадщини", "Про Загальнодержавну програму збереження та використання об'єктів нерухомої культурної спадщини", "Про реформацію Європейської Концепції про охорону археологічної спадщини".

Нині в Україні під охороною держави перебуває понад **130 000 пам'яток.** На базі пам'яток створено та функціонує **61 історико-культурний заповідник, Указами Президента України 13-ти з них надано статус "національного".** Збереження української культурної спадщини, яка є невід'ємною частиною світового культурного надбання, вимагає реалізації зазначених документів. Це забезпечить створення багато в чому нових умов з орієнтацією на використання пам'яток як органічної складової сучасного життєвого середовища із забезпеченням певної економічної віддачі.

Охорона культурної спадщини. Поряд із проблемами розвитку екотуризму в тій самій площині лежить і питання охорони історико-культурної спадщини України, що на сьогодні є одним з найболючіших. Проблема збереження історико-культурної спадщини завжди стояла серед актуальних проблем у культурній політиці будь-якої держави пострадянського простору, а на сьогодні взагалі перейшла до рангу найгостріших питань. Проблему збереження історико-культурної спадщини країни ставлять перед собою історики, археологи, музеєзнавці, мистецтвознавці, фахівці в галузі туризму, екскурсіводи України. Виховання належного ставлення до культури, історії держави, вираженої в пам'ятниках археології, історії, архітектури і містобудування, садово-паркового мистецтва, монументального мистецтва забезпечує формування покоління, здатного зробити необхідний внесок у процес становлення національної свідомості особи. У будь-якій з держав пострадянського простору, і Україна не є винятком, оскільки проблема охорони історико-культурної спадщини особливо гостра як у зв'язку з *пониженням рівня самосвідомості, культурній грамотності суспільства*, так і у зв'язку з *недостатнім фінансуванням роботи організацій, які цей процес забезпечують*. Зрозуміло, історико-культурне багатство країни охороняється цілою низкою законів і підзаконних актів, з цією метою було створено і немало організацій, діяльність яких направлена як на вивчення, так і на охорону основних історико-культурних пам'ятників країни: Науково-дослідний інститут пам'яткоохоронних досліджень, Український центр культурних досліджень, Ліга екскурсіводів Києва, культурологічний центр і тому подібне. На території України налічується **404 історичних населених пункти**, в яких збереглися містобудівні ансамблі, комплекси пам'ятників архітектури, археології, історії і садово-паркового мистецтва. У країні 61 державний історико-культурний заповідник, до яких належать комплекси (ансамблі) пам'ятників, що представляють особливу архітектурну, археологічну, історичну, художню, наукову і художню цінність. Заповідникам, основним у сфері охорони культурної спадщини, привласнений статус національних. Лише у Львівській області налічується вісім історико-культурних заповідників, в АР Крим і Черкаській області – по шість, у столиці – п'ять, у Чернігівській – чотири, в Запорізькій, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій і Київській областях – по три. На державному обліку сьогодні знаходиться близько **130 тисяч пам'ятників (лише у Києві 3,5 тисяч пам'ятників різних типів)**, найзначніші знаходиться під охороною Юнеско. Список суто культурних пам'яток України, що перебувають під охороною ЮНЕСКО, зовсім невеликий, **всього п'ять об'єктів, бо простежується тенденція до того**, що організація віддає перевагу міждержавним історичним об'єктам. Але стан збереження деяких з них залишає бажати кращого, а в окремих випадках є **незадовільним настільки**, що їх погрожують виключити зі списку. Так склалася на сьогодні ситуація з двома київськими об'єктами – собором **Софії Київської** та **Кисво-Печерською лаврою**, хоча їх місце можуть у списку посісти два інших об'єкти – **Андруївська** та **Кирилівська церкви**.

У процесі залучення уваги до пам'ятників історії і культури України, як і в справі їх збереження, чимале значення має туризм. Існує ціла низка **туристичних агенцій, які спеціалізуються виключно на внутрішньому туризмі**, постійно розробляють **нові екскурсійні маршрути країною**. Проте їх діяльність ускладнена багатьма аспектами. Значна частина історико-культурних пам'ятників України знаходиться у **вельми поганому стані збереження**, а залучити туристів, особливо зарубіжних, досить складно, якщо йдеться лише про руїни, показ яких супроводжується довгим спічем гіда про те, яка була слава історія того або іншого пам'ятника. Мало яким музейним комплексам та історико-культурним заповідникам пощастило бути під охороною ентузіастів, що працюють над їх відновленням і відродженням все життя практично "на громадських засадах", як це сталося з низкою музеїв і заповідників Львова і Львівської області, що перебувають під опікою Б. Г. Візницького, що все життя витратив на відновлення, збереження пам'яток, заснування нових музеїв, тобто сприяв і продовжує сприяти збереженню культурної пам'яті нації. А вищих навчальних закладів України, які дають можливість здобути туристську освіту, не так багато, відповідно, **професійних екскурсоводів готує украї мала кількість ВНЗ**, отже, і проблема популяризації історико-культурної спадщини стає ще актуальнішою, бо вона неабиякою мірою залежить від **професійного рівня гіда**.

Останніми роками з'явилася ще одна проблема, з якою доводиться стикатися все частіше, – **спроба приватизації ряду історико-культурних об'єктів, яким належить бути у власності виключно держави**. І часто такі **спроби увінчуються успіхом**. Тому виникла необхідність у законі, згідно з яким визначається реєстр пам'ятників культурної спадщини, що не підлягають приватизації. Лише це (хоча, на жаль, не завжди), допомагає **запобігати перетворенню замку або палацу на ресторан або готель**, що цілком знищує ці об'єкти як пам'ятники історії й архітектури і робить неможливим їх туристське використання.

Саме завдяки вказаним і цілій низці інших проблем сьогодні міра використання ресурсів культурної спадщини України залишає бажати кращого. Немало заходів, зрозуміло, відбувається: **силами переважно меценатів реставруються пам'ятники архітектури**, які зможуть завдяки цьому приймати туристів, виходять у світ друковані видання і проходять наукові конференції, присвячені історико-культурній спадщині України, що сприяє її популяризації і як наслідок – збільшенню туристського потоку.

Охорона культурної спадщини – це взаємопов'язана система як правових, так і організаційних, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних та інших заходів, здійснюваних органами державної влади в межах їхньої компетенції, з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, контролю за збереженням, утриманням, використанням, консервацією, **реставрацією, реабілітацією та музеєфікацією об'єктів культурної спадщини**. Згідно з Бюджетним кодексом, система формування місцевих бюджетів ще не враховує специфіки окремих регіонів щодо реальних

потреб та завдань зі збереження об'єктів культурної спадщини. Фінансування в обсягах, визначених Державним бюджетом, не забезпечує вчасне виконання робіт з реставрації та реабілітації пам'яток на належному рівні. Отже, **недофінансування**, система оподаткування без врахування специфіки пам'яткоохоронної справи і реставрації зокрема, **відсутність механізму заохочення тих, хто фінансово** підтримує або здійснює роботи на пам'ятках, відбилися не лише на стані реставраційних організацій а й призвели до **значного погіршення** стану пам'яток, а в окремих випадках – до безповоротних втрат.

Розділ 11.

ПРОГРАМНО-ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Україна має вагомі об'єктивні передумови, щоб увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу. Маючи вигідне геополітичне розташування, вона з давніх часів є перехрестям транспортних та людських потоків з Півночі на Південь та із Заходу на Схід.

Держава володіє значним туристсько-рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, переважно рівнинним ландшафтом, багатством флори і фауни, розвинутою мережею транспортних сполучень, культурно-історичними пам'ятками, широкою індустрією подорожей та туризму.

Стратегічна мета розвитку туризму в Україні полягає в створенні продукту, конкурентноспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити туристські потреби населення.

Важливим кроком у створенні правових засад туристської діяльності стало прийняття в 2001 році Верховною Радою України Закону **"Про внесення змін в Закон України "Про туризм"**. Цей закон визначає загальні правові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму.

У Законі використовуються наступні терміни:

- **"туризм** – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових або інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування";
- **"турист** – особа, що здійснює подорож по Україні або в іншу країну з різною, не забороненою законом країни перебування метою терміном від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності і із зобов'язанням покинути країну або місце перебування у вказаний термін";
- **"туристична індустрія** – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, установи культури, спорту і т.п.), які забезпечують прийом, обслуговування, перевезення туристів";

– **"туристичні послуги** – послуги суб'єктів туристичної діяльності по розміщенню, харчуванню, транспортному, інформаційно-рекламному забезпеченню, а також послуги установ культури, спорту, побуту, розваг і т.п., направлені на задоволення потреб туристів";

– **"туристичний продукт** – заздалегідь розроблений комплекс туристичних послуг, що поєднує не менше двох таких послуг, які реалізуються або пропонуються для реалізації за певною ціною, в склад якого входять послуги перевезення, послуги розміщення і інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідування об'єктів культури, відпочинку і розваг, реалізації сувенірної продукції і т.п.)".

Згідно з Законом – законодавство України про туризм складається з **Конституції України, даного Закону, інших нормативно-правових актів, виданих відповідно до них**, "Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого дана Верховною Радою України, передбачені інші правила, ніж встановлені даним Законом, **застосовуються правила міжнародного договору.**"

"Регулювання у галузі туризму здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Центральним органом виконавчої влади у галузі туризму, Верховною Радою Автономної Республіки Крим і Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в рамках їх компетенції".

Центральним органом державної виконавчої влади в області туризму є Державний Комітет України по туризму, повноваження якого визначаються даним Законом положенням, затверджуються Кабінетом Міністрів України. Місцевими органами державної виконавчої влади в області туризму є відповідні структурні підрозділи у складі органів державної виконавчої влади в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві, Севастополі, підлеглі цим органам влади і Державному комітету України по туризму.

У разі потреби в місцях пріоритетного розвитку туризму вказані органи можуть створювати представництва (бюро).

Повноваження місцевих органів державної виконавчої влади в області туризму визначаються положеннями про них, які затверджуються місцевими органами державної виконавчої влади за узгодженням з ДКУ по туризму.

Для координації діяльності міністерств і відомств в області туризму створюється Національна рада з туризму, що є позавідомчим колегіальним органом. Положення про Національну раду з туризму і його персональний склад затверджуються Кабінетом Міністрів України.

З метою обліку суб'єктів туристичної діяльності ведеться Державний реєстр. 29 квітня 2002 року було прийнято постанову Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки". Основною метою Програми є створення конкурентоспроможного міжнародного ринку національного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечення

на цій основі комплексного розвитку регіонів за умови збереження екологічної рівноваги та культурної спадщини.

Завдання

Теоретичні питання:

1. Хто визначає державну політику в області туризму в Україні?
2. Розкажіть про функції центральних і місцевих органів державної виконавчої влади в області туризму нашої країни.
3. Для чого створюється Національна рада з туризму?
4. Який документ фіксує всі підприємства туризму України?

Практичне завдання:

1. Виконайте графічну схему державного регулювання туризму.
2. Випишіть пункти Програми 2002-2010, що мають до вас безпосереднє відношення, обговоріть їх в групі.

Державна політика в області туризму.

Мета заняття: Ознайомитися з основними законами й нормативними актами, що регулюють туристичну діяльність на державному рівні. Завдання для практичного заняття №3 Вся група буде розділена на кілька робочих груп, яким буде запропоновано провести дискусію по обраному нормативному акті, обговорити переваги, недоліки та доцільність впровадження в умовах ринкової економіки.

1. Ознайомитися з нормативними актами та законами в галузі туризму;
2. Обговорити за допомогою дискусії (в рамках робочої групи). Загальні відомості.

Перелік законів і нормативних актів, запропонованих для обговорення.

1. Концепції взаємодії людини з навколишнім середовищем. Релігійні, філософські, економічні. Декларація ООН по навколишньому середовищу та розвитку від 14.06.1992 р.
2. Принципи міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього середовища. Міжнародні організації в галузі охорони навколишнього середовища. Розпорядження Кабінету міністрів від 27.06.2003 р. № 390-Р „Про затвердження заходів щодо розвитку іноземного та внутрішнього туризму”.
3. Державна політика в галузі туризму. Закон України „Про туризм” від 29 травня 2001 р. Постанова Кабінету міністрів України від 29.04.2002 р. № 583 „Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки”. Указ Президента України „Про основні напрямки розвитку туризму в Україні до 2010 р.” (10.08.1999 р.).
4. Ліцензування та лімітування в природокористуванні. Кадастри природних ресурсів. Наказ Держкомітету України з питань регуляторної політики та підприємництва й Держкомітету молодіжної політики, спорту та туризму України № 7/62 від 17.01.2001 р. «Про затвердження ліцензійних умов проведення господарської діяльності з організації іноземного, закордонного туризму, екскурсійної діяльності. ”Правила організації полювання та надання послуг іноземним мисливцям.
5. Використання природних лікувальних природних ресурсів України та їх охорона. Закон України „Про курорти” від 5.10.2000 р. № 2026-111. Указ

Президента України „Про деякі заходи щодо розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфер України” № 207/2003 від 11.03.2003 р. Постанова Кабінету міністрів України від 29.01.2003 р. № 133 „Програма розвитку Криму як цілорічного загальнодержавного та міжнародного курортно-рекреаційного та туристичного центра”.

6. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»;

7. Зведений текст Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою 1992 року.

Вітчизняна туристична галузь відіграє надзвичайно важливу роль у соціально-економічному житті країни. Зростає її статус та зацікавленість держави в подальшому розвитку галузі, посилюється вплив туризму практично на всі сфери життя і діяльності людини. Прийнятий Верховною Радою України 15 вересня 1995 року Закон "Про туризм" констатує: "Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки і створює сприятливі умови для туристичної діяльності." Що особливо важливо, це визначення повністю відповідає рекомендаціям Гаазької міжпарламентської конференції з туризму (10-14 квітня 1989 р.) – найавторитетнішого туристичного форуму сучасності, де зазначено: "Країни повинні визначити свої національні пріоритети та роль туризму в "ієрархії" таких пріоритетів, а також оптимальну стратегію розвитку туризму в рамках цих пріоритетів".

Рекомендації конференції містять також тези, що мають винятково важливе значення для розвитку туризму. Вони стосуються ролі парламентських, урядових та інших державних інституцій в організації туристичної діяльності, а також планування розвитку туризму: «Необхідно, щоб державна влада на всіх рівнях у всіх країнах, особливо парламенти, відігравали активну роль у справі створення сприятливих умов для туризму і, зокрема, надавали фінансові та інші ресурси для реалізації всеохоплюючих [...] програм, присвячених туризму.»

Нинішній і майбутній розвиток туризму потребує активнішої підтримки з боку урядів у плані інформації та просування туризму, а також забезпечення інфраструктури; необхідно освоювати нові ринки, робити кроки щодо забезпечення співпраці в усіх сферах – державних і приватних – в інтересах максимального заохочення сектора туризму.

Туризм необхідно планувати на комплексній основі, брати до уваги всі аспекти законодавства, що стосуються інших секторів, таких як транспорт, зайнятість, охорона здоров'я, сільське господарство, зв'язок та ін.". Потрібно визнати, що реалізація цих рекомендацій повільно, але розпочинається і в Україні. Зроблено перші реальні кроки на шляху законодавчого забезпечення та комплексного планування розвитку вітчизняної туристичної галузі.

Так, правову базу діяльності туристичної галузі країни закладено Законом України "Про туризм". Він є основоположним законодавчим актом, що визначає загальні правові, організаційні, виховні та соціально-економічні засади реалізації державної політики в галузі туризму, всебічно регламентує туристичну діяльність в Україні, створює умови для стимулювання ділової активності суб'єктів туристичного підприємництва, забезпечує оптимальний

рівень державного регулювання процесу розвитку вітчизняного туризму. Закон України "Про туризм" став правовим підґрунтям для розробки цілого комплексу галузевих нормативно-інструктивних документів, що регламентують конкретні аспекти туристичної діяльності.

Про визнання вагомості туризму, його впливу на розвиток життя країни свідчать останні Укази Президента України від 02.03.2001 року "Про підтримку розвитку туризму в Україні" та від 14.12.2001 року "Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму". В цілому ж державна політика в галузі туризму визначається Верховною Радою України.

Згідно із Законом України "Про туризм" основними напрямками державної політики в цій сфері є:

- залучення громадян до раціонального використання вільного часу, проведення змістовного дозвілля, ознайомлення з історико-культурною спадщиною, природним середовищем, організація оздоровлення населення;
- забезпечення раціонального використання та збереження туристичних ресурсів, становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, створення ефективної системи туристичної діяльності для забезпечення потреб внутрішнього та іноземного туризму;
- створення та вдосконалення нормативно-правової бази в галузі туризму відповідно до чинного законодавства України, міжнародних норм і правил;
- захист прав та інтересів держави в галузі туризму;
- створення сприятливого для розвитку туризму податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів контролю;
- створення економічних умов, які стимулюють розвиток туризму;
- запровадження пільгових умов для організації туристичної та екскурсійної роботи серед дітей, підлітків, молоді, інвалідів та малозабезпечених верств населення;
- заохочення національних та іноземних інвестицій в розвиток туристичної індустрії;
- встановлення порядку стандартизації, сертифікації та ліцензування в галузі туризму;
- впровадження системи статистичної звітності суб'єктів туристичної діяльності;
- визначення порядку управління державною власністю в галузі туризму;
- створення рівних можливостей на ринку туристичних послуг для суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності, сприяння розвитку конкуренції, забезпечення дотримання у цій галузі антимонопольного законодавства;
- забезпечення безпеки туристів, захист їх прав, інтересів та майна;
- підтримка розвитку туризму в регіонах, визначення статусу окремих туристичних центрів, створення умов для пріоритетного розвитку туристичної індустрії;

- організація та розвиток системи наукового забезпечення галузі туризму, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації туристичних кадрів;
- розвиток співробітництва із зарубіжними країнами та міжнародними організаціями, участь у міжнародних програмах розвитку туризму, розробка та укладання міжнародних двосторонніх і багатосторонніх договорів у галузі туризму та визначення механізму їх реалізації.

Закон України "Про туризм" констатує, що центральним органом державної виконавчої влади в галузі туризму є Державний комітет України по туризму, повноваження якого визначаються цим законом та положенням, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Але у зв'язку з неодноразовою реорганізацією структурних підрозділів уряду Державний комітет України по туризму було реформовано, спочатку у Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму шляхом об'єднання з іншими комітетами, а з 2002 року створено Державну туристичну адміністрацію України, яка є правонаступником вищевказаних формувань, реалізує державну політику в галузі туризму і несе відповідальність за подальший його розвиток.

Орган державної виконавчої влади в галузі туризму бере участь у підготовці проектів законодавчих та інших нормативних актів з питань туризму. В межах своїх повноважень він розробляє і затверджує нормативні акти, узагальнює практику застосування законодавства та вносить пропозиції щодо його вдосконалення; визначає перспективи та напрями розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, його матеріально-технічної та соціальної бази, забезпечує їх виконання; координує діяльність міністерств і відомств, туристичних підприємств та організацій незалежно від форм власності у питаннях, пов'язаних з прийомом та обслуговуванням туристів в Україні та організацією туристичних поїздок за кордон; організовує інформаційну, рекламну та видавничу діяльність з питань туристичної діяльності; сприяє розвитку конкуренції на ринку туристичних послуг, створює рівні можливості на ньому для всіх суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності; здійснює ліцензування (позбавляє ліцензій) діяльності суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності, що надають туристичні послуги.

Разом із Державним комітетом України по стандартизації, метрології та сертифікації встановлює державні стандарти у сфері туристичних послуг, проводить сертифікацію та атестацію туристичних підприємств, контролює виконання ними умов та правил прийому і обслуговування туристів; організує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації туристичних кадрів, проведення науково-дослідних робіт у галузі туризму; бере участь у зовнішньоекономічній діяльності в галузі туризму, представляє інтереси України з питань туризму в інших країнах та міжнародних організаціях, укладає відповідно до чинного законодавства міжнародні угоди, відкриває туристичні представництва за кордоном.

Рішення органу державної виконавчої влади в галузі туризму, що регулюють питання туризму та видані в межах його повноважень, є обов'язковими для

міністерств і відомств, місцевих органів державної виконавчої влади, суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності, туристів.

Повноваження місцевих органів державної виконавчої влади в галузі туризму визначаються положеннями про них, які затверджуються місцевими органами державної виконавчої влади за погодженням з центральним органом державної виконавчої влади в галузі туризму.

Нормативно-правова база туристичної діяльності регулюється як спеціальним, так і загальним законодавством.

До норм загального законодавства належать: Конституція України, якою закріплені основні права і свободи людини, їх гарантії; Закони України – "Про захист прав споживачів", що є основою державного регулювання безпеки товарів і послуг з метою захисту людини, її майнового та природного середовища; "Про порядок виїзду із України і в'їзду в Україну громадян України"; "Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті"; "Про страхування"; "Про рекламу"; "Про державний кордон України"; "Про охорону навколишнього природного середовища"; "Про правовий статус іноземців"; "Про підприємництво"; "Про підприємства в Україні"; "Про охорону культурної спадщини" тощо. Правове забезпечення підприємницької діяльності, в тому числі туристичної, гарантується насамперед Законом України "Про підприємництво", ухваленим Верховною Радою України в 1991 році.

Ключовими його розділами є:

- загальні положення щодо підприємництва (суб'єкти, свобода, обмеження, принципи та організаційні форми);
- умови здійснення підприємництва (державна реєстрація, право наймання працівників і соціальні гарантії, відповідальність суб'єктів, припинення діяльності);
- стосунки підприємця і держави (гарантії прав, державні підтримка та регулювання, діяльність іноземних підприємств, міжнародні договори).

З великої кількості юридичних актів, які регулюють всі напрямки діяльності туристичного підприємства, визначальними є також Закон України "Про підприємства в Україні", статут підприємства, а також узгоджений з чинним законодавством колективний договір, що регулює відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства.

Закон "Про підприємства в Україні", який регламентує діяльність різних видів підприємств, ухвалено сесією Верховної ради України 27 березня 1991 року.

Пізніше до нього вносились окремі зміни. Цей закон визначає види та організаційні форми підприємств, правила їхнього створення і ліквідації, механізм здійснення ними підприємницької діяльності; створює однакові правові умови для функціонування підприємств незалежно від форм власності і системи господарювання; забезпечує самостійність підприємств, чітко фіксує їхні права та відповідальність у здійсненні господарської діяльності, регулює відносини з іншими суб'єктами господарювання і державою. Будь-яке підприємство діє на підставі власного статуту, тобто певного зібрання обов'язкових правил, що регулюють його індивідуальну діяльність та

взаємовідносини з іншими суб'єктами господарювання. Статут має відповідати основним положенням закону України про підприємства; його затверджує власник (власники) чи засновник (засновники) підприємства. У статуті підприємства визначаються: його точне найменування та місцезнаходження; власник (власники) або засновник (засновники); основна місія і цілі діяльності; органи управління та порядок їхнього формування; компетенція (повноваження) трудового колективу та його виборних органів; джерела та порядок утворення майна; умови реорганізації і припинення існування. В туристичному підприємстві, як і в будь-якому іншому, важливу соціальну роль відіграє **колективний договір** – угода між трудовим колективом та адміністрацією, що укладається щорічно і не може суперечити чинному законодавству України. Колективним договором регулюються виробничі, трудові та економічні відносини трудового колективу з адміністрацією (власником) будь-якого підприємства, яке використовує найману працю. Важливо зазначити, що на діяльність туристичного підприємства поширюється дія всіх законодавчих актів регламентуючих підприємництво в Україні взагалі.

Розділ 12.

ЗНАКУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ

Ця інструкція встановлює: порядок організації і проведення знакувальних робіт, класифікацію знаків, які служать для орієнтування туристів на туристських шляхах під час їх подорожей за визначеними маршрутами (крім спортивних), вимоги до виготовлення знаків, а також правила та порядок їх розміщення.

Знакування туристських шляхів (маршрутів) проводять з метою підвищення інформативності та безпеки туристів, з урахуванням вимог чинних нормативно-правових актів і цієї інструкції.

Інструкція є нормативною базою для знакування туристських шляхів (маршрутів) з активним способом пересування ними і поширюється на всі суб'єкти туристичної діяльності незалежно від форм власності.

Інструкцію розроблено відповідно до: Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 08.11.2003 р. № 1282-4; Програми розбудови туристичної інфраструктури за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних транспортних магістралей у 2004 - 2010 роках, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2004 р. №612; Державного стандарту України 4100-2002 «Знаки дорожні. Загальні технічні умови. Правила застосування»; Державного стандарту України 3587-97 «Автомобільні дороги, вулиці та залізничні переїзди. Вимоги до експлуатаційного стану»; міждержавних стандартів: ГОСТ 28681.1-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Проектирование туристских услуг»; ГОСТ 28681.3-95 «Туристско-экскурсионное обслуживание. Требования по обеспечению безопасности туристов и экскурсантов».

1. У цій інструкції вжиті такі терміни:

1.1. Туристський шлях – дороги, стежки, водойми тощо, які використовують для туристичних мандрівок (подорожей) за певним маршрутом. Вони можуть бути сухопутними (наземними, підземними), водними (підводними), повітряними.

1.2. Туристський маршрут – попередньо спланований туристами або суб'єктом туристичної діяльності шлях туристичної подорожі, що характеризується визначеним порядком пересування туристів через певні географічні пункти.

Складниками туристського маршруту є початковий, проміжні і кінцевий пункти, стежки і дороги, які їх з'єднують безпосередньо чи розгалуженнями.

1.2.1. Класифікація туристських маршрутів. Для роботи з інструкцією *маршрути класифікують* залежно від:

- території, якою вони прокладені – далекобійні (міжнародні, національні, регіональні), місцеві та близькі;
- засобу пересування – пішохідні, велосипедні, лижні, водні, кінні, комбіновані;
- тривалості – короткотермінові, багатоденні;
- мети подорожі (призначення) – навчальні, пізнавальні (екскурсійні, краєзнавчі, екологічні), оздоровчі (рекреаційні), спортивні, екстремальні тощо.

1.2.2. Місцеві маршрути – це ті, які починаються і закінчуються водній місцевості (районі) і тривають не більше ніж день. Ними можуть бути – навчальні (еколого-та науково-пізнавальні), прогулянкові і маршрути вихідного дня з використанням різних засобів пересування.

1.2.3. Близькі маршрути. До них відносяться 2-3-денні маршрути, які можуть охоплювати територію одного або більше районів.

1.2.4. Регіональні маршрути охоплюють територію певного регіону і тривають понад три дні, *національні* – виходять за межі регіону, *міжнародні* – за межі держави.

1.2.5. Класифікацію спортивних туристських маршрутів за категоріями складності (ступенях) проводять маршрутно-кваліфікаційні комісії (МКК) при федераціях спортивного туризму. Маршрути, які визнані еталонними, заносять до Переліку класифікованих туристських маршрутів (перевалів, печер).

1.3. Паспорт туристського маршруту (шляху) – документ, що містить загальну інформацію про маршрут (шлях), а також специфічні дані залежно від способу пересування по ньому.

Загальна інформація:

- назва маршруту;
- географічний район маршруту;
- номер, якщо є (згідно з реєстром);
- його призначення (пізнавальний, відпочинковий тощо);
- спосіб пересування;
- довжина маршруту (км);
- перепад висот (м);
- середня тривалість пересування, в тому числі і за відрізками (етапами) між визначеними орієнтирами (год.);

- короткий опис маршруту (географічні особливості, відомості про рослинний і тваринний світ, населені пункти, екскурсійні об'єкти, перешкоди, пункти відпочинку, харчування, нічлігу, зв'язку, медичної допомоги тощо);
- мапа відповідного масштабу;
- журнал обслуговування маршруту з переліком застосованих знаків;
- перелік робіт з відновлення знаків;
- зміни в перебігу маршруту;
- поля для його погодження із землекористувачами, аварійно-рятувальною службою та іншими організаціями (за необхідності).

В якості специфічних даних для веломаршрутів можуть бути: категорія дороги, тип і якість покриття, інтенсивність руху по ній, кількість залізничних переїздів, кількість населених пунктів, кількість затяжних підйомів тощо.

На водному маршруті додається лоція ріки (гирло, течія, старе річище, карта, берги).

1.4. Реєстр туристських маршрутів (шляхів) – документ, що містить перелік прознакованих шляхів (маршрутів), і який створюється з метою їх обліку, обслуговування та інформаційного забезпечення.

1.5. Туристські знаки – спеціальні умовні знаки, призначені для орієнтування туристів на шляхах (надалі – знаки).

1.6. Туристська марка – кольоровий елемент знака, який підтверджує відповідність належності цієї точки місцевості до конкретного туристського шляху.

1.7. Блокування знаків – поєднання знаків в один блок у випадку дотикання шляхів.

1.8. Знакування туристських шляхів – це розмітка шляхів за маршрутами туристичних походів, подорожей, екскурсій чи прогулянок за допомогою системи умовних позначок, які наносять на природні або штучні об'єкти згідно з чинними правилами.

Розмітку та знакування туристських змагальних трас (ліній руху) і дистанцій (відстаней між етапами) проводять згідно з Правилами змагань зі спортивного туризму.

1.9. Знакувальник – фахівець, який має відповідну підготовку для проведення знакувальних робіт та затверджений комісією із знакування туристських шляхів.

1.10. Комісія зі знакування туристських шляхів – це затверджений розпорядженням голови обласної державної адміністрації орган, який розглядає пропозиції, дозволяє та контролює роботи зі знакування туристських шляхів.

2. Вимоги до прокладання туристських маршрутів і шляхів:

Прокладати туристські маршрути потрібно шляхами (територіями), що містять привабливі з погляду природної, історичної, культурної, етнографічної та архітектурної цінності туристські об'єкти з урахуванням таких вимог:

- маршрути прокладають, як правило, мережею шляхів, яка вже існує, уникаючи доріг із значним дорожнім рухом;

- кінні та веломаршрути рекомендовано прокладати бічними дорогами, а пішохідні – дорогами і стежками без твердого покриття, окрім тих, що проходять через населені пункти;
- слід уникати проходження нового шляху шляхами з іншими формами пересування на тривалому відтинку з метою гарантування безпеки іншим учасникам руху;
- пішохідні шляхи, якими здійснюється велосипедний рух, та лижні шляхи повинні мати ширину шляху не менше 1,5 м;
- слід враховувати можливості ночівлі туристів у відведених для цього місцях та наявних засобах розміщення;
- початкові, проміжні й кінцеві пункти шляхів повинні бути максимально наближені до зупинок громадських видів транспорту;
- прогулянкові маршрути можуть бути кільцевими або радіальними з протяжністю не більше: для пішохідних та лижних маршрутів – 15 км, кінних і веломаршрутів – 30 км;
- шляхи не повинні пролягати територіями, які є потенційно небезпечними для туристів: де можливі зсуви, обвали, лавини, через болота, річкові пороги тощо;
- слід враховувати можливість лісозаготівель, профілактичних, ремонтних або будівельних робіт власниками доріг чи об'єктів у районі прокладання нового шляху.

3. Організація знакування

3.1. Ініціаторами знакування можуть виступати суб'єкти туристичної діяльності, громадські організації, адміністрація природоохоронних об'єктів, заклади розміщення туристів, органи місцевої влади відповідної сфери відання (держлісгоспи, держводгоспи, в галузі туризму та інші) і Державна автомобільна інспекція (ДАІ).

3.2. *Заяви на проведення робіт зі знакування подають до комісії зі знакування туристських шляхів*, що створюється при обласному органі виконавчої влади з питань *туризму*. При знакуванні туристських шляхів, що проходять територією інших областей, заяву подають до регіональної комісії. До заяви додають: обґрунтування доцільності знакування цього шляху, проект його паспорта, картосхему та перелік необхідних туристських знаків, а також відомості про наявність власних можливостей для проведення робіт зі знакування або потребу в залученні фахівців, терміни робіт.

3.3. Комісія зі знакування туристських шляхів у місячний термін розглядає подані матеріали і робить висновки щодо доцільності знакування шляху, його нумерування, необхідності погодження знакувальних робіт із землекористувачами, аварійно-рятувальною та іншими службами. Після належних погоджень комісія видає дозвіл (ордер) на знакування шляху і його реєстраційний номер.

3.4. Знакувальні роботи виконують за рахунок замовника та під керівництвом кваліфікованого знакувальника.

3.5. Після закінчення знакування комісія приймає ознакований шлях, затверджує паспорт маршруту (шляху) та заносить його до Реєстру.

Місцеві шляхи реєструються в районних підрозділах виконавчої влади з питань туризму, близькі і регіональні – в комісії зі знакування туристських шляхів при обласних органах виконавчої влади з питань туризму, національні і міжнародні – в центральному органі державної влади в галузі туризму.

4. Класифікація та опис туристських знаків:

4.1. Знаки повинні підтверджувати туристам правильність вибору шляху, завчасно інформувати їх про напрямок руху, природні, історичні чи культурні пам'ятки, небезпечні ділянки на шляху проходження, об'єкти культурно-побутового обслуговування, місця привалів, заборонені форми поведінки тощо. Згідно з вищесказаним **знаки поділяються на:**

- **знаки, які окреслюють перебіг шляху (вказівні, підтверджувальні);**
- **знаки початку/кінця шляху;**
- **знаки підхідних шляхів;**
- **знаки інформаційні та попереджувальні.**

Вказівні знаки вказують напрямок руху; підтверджувальні – підтверджують цей шлях; інформаційні – надають додаткову інформацію; попереджувальні – сигналізують про можливі небезпеки на маршруті та його особливості.

До інформаційних також відносяться інформаційно-вказівні знаки, інформаційні схеми і знаки додаткової інформації.

Знаки підхідних шляхів допомагають потрапити до потрібного об'єкта, що розташований недалеко від основного маршруту.

4.2. Знаки в основному мають форму геометричної фігури. На них наносять відповідних кольорів фон і марку, а також додаткову інформацію – кольором марки або чорним кольором.

4.3. **Туристська марка** є первинним елементом системи знакування. У пішохідних та лижних маршрутах вона має вигляд смуги, трикутника або стрілки встановлених розмірів та відповідного кольору.

Для кінних і велошляхів маркою є стилізовані зображення (надалі – піктограми) у вигляді силуетів коня і велосипедиста відповідно. У вказівних знаках піктограма, окрім стрілки, додатково вказує напрямок руху.

Водні маршрути знакують інформаційними таблицями синьо-білого кольору та попереджувальними – червоно-білого кольору на синьому фоні.

Між фоном і маркою можуть виконуватися технологічні проміжки, які дають можливість прискорити процес знакування.

В номерних маршрутах на марку наноситься їх номер.

Нумерації підлягають тільки далекобіжні багатоденні маршрути, які виходять за межі області.

4.4. Місцеві і близькі маршрути

4.4.1. Для знакування місцевих і близьких шляхів застосовують такі кольори марки: червоний, синій, зелений, жовтий, чорний (останній тільки за необхідності). Кольори фону: яскраво-оранжевий – для лижних, білий – для інших шляхів.

4.4.2. Знаки перебігу шляху **навчальних маршрутів** (рис. 1.1–1.2.) мають форму прямокутника завбільшки 100 x 100 мм, на який наносять марку у

вигляді косої смуги під кутом 45° . На марці ставлять номер оглядової точки чи об'єкта. Зміни в напрямку руху показує стрілка завширшки 45 мм. Рекомендований спосіб пересування шляхом указується в інформаційній схемі, яку встановлюють на початку шляху.

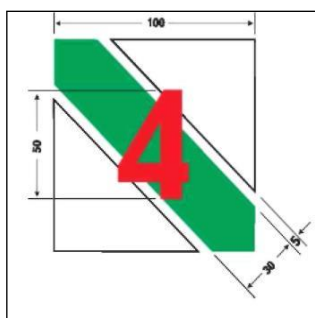

Рис. 1.1. Підтверджувальний знак

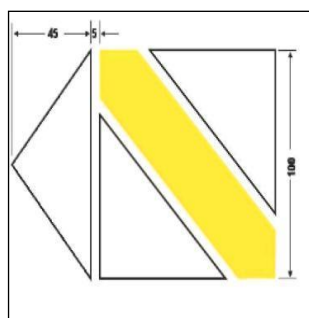

Рис. 1.2. Вказівний знак

Підтверджувальні знаки *кінних і веломаршрутів* мають форму квадрата завбільшки 150 x 150 мм, вказівні – фігурної стрілки завбільшки 150 x 200 мм з піктограмами заввишки 100 мм (рис. 1.3–1.4).

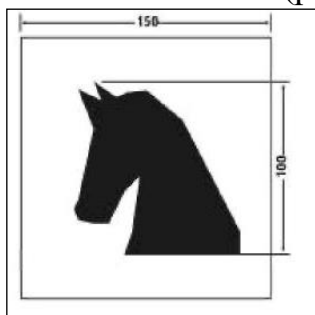

Рис. 1.3. Підтверджувальний знак

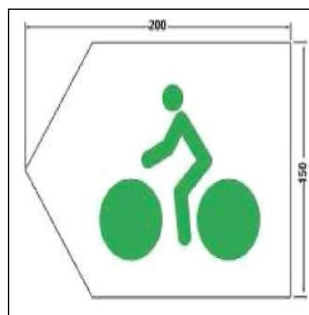

Рис. 1.4. Вказівний знак

4.4.4. Знаки перебігу шляху прогулянкових маршрутів (рис. 1.5–1.6) – квадрат завбільшки 100 x 100 мм, розділений навпіл по діагоналі, в нижній частині якого наноситься марка. Напрямок руху вказує стрілка завширшки 45 мм.

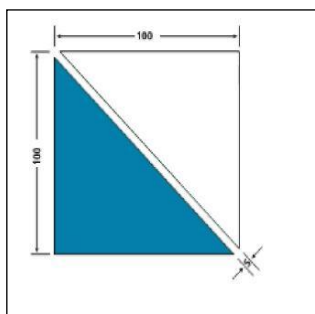

Рис. 1.5. Підтверджувальний знак

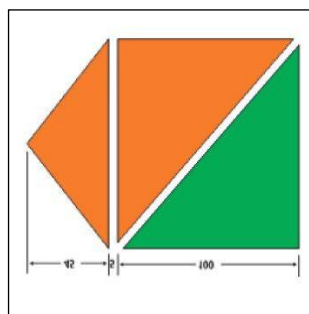

Рис. 1.6. Вказівний знак

4.4.5 Знаки перебігу шляху *пішохідних та лижних* маршрутів (рис. 1.7–1.8) мають форму прямокутника і фігурної стрілки завбільшки 100 x 150 мм (175 мм – для стрілки). Ширина марки становить 30 мм.

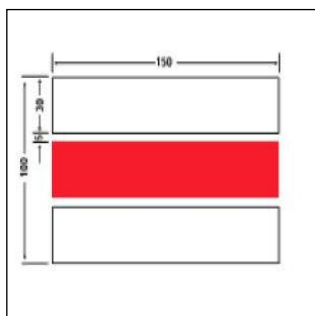

Рис. 1.7. Підтверджувальний знак

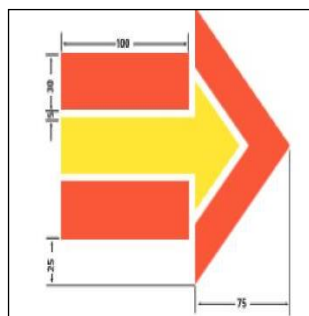

Рис. 1.8. Вказівний знак

4.5. Далекобіжні маршрути

4.5.1. Усі далекобіжні маршрути, які виходять за межі області (регіональні, національні, міжнародні), є номерними. Номер вказує на категорію та порядковий номер шляху згідно з Реєстром і складається з літерного та цифрового символів (наприклад: міжнародних – E8, R1, національних – N4, регіональних – P5).

Для знакування пішохідних шляхів використовується синій колір марки, велосипедних – зелений, кінних – чорний, лижних – яскраво-оранжевий. Фон знаків – жовтий. Колір символів мусить відповідати кольору марки.

4.5.2. Підтверджувальні і вказівні номерні знаки мають форму прямокутника та фігурної стрілки відповідно: для **кінних і веломаршрутів** (рис. 2.1–2.2) – завбільшки 200 x 200 мм (250 мм – для стрілки), для **пішохідних та лижних** шляхів (рис. 2.3–2.4) – завбільшки 130 x 150 мм (200 мм – для стрілки). Ширина марки для **пішоходних і лижних** маршрутів становить 60 мм, висота піктограми для **велосипедних та кінних** – 100 мм

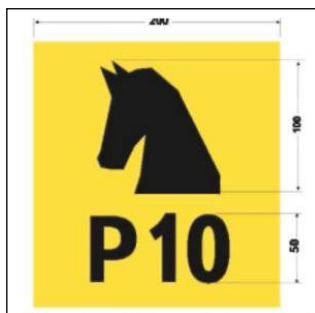

Рис. 2.1. Підтверджувальний номерний знак

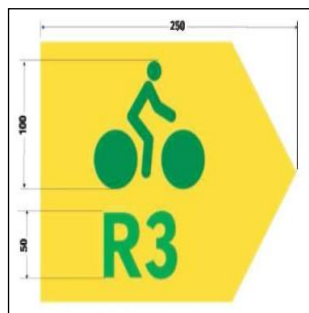

Рис. 2.2. Вказівний номерний знак

4.5.3. У випадку блокування номерних знаків одного способу пересування інформаційне поле, на яке наносять літери і цифри, може відповідно збільшуватись.

4.6. Знаки початку / кінця шляху та підхідних шляхів

4.6.1. Знаки початку/кінця шляху для пішохідних і лижних маршрутів (рис. 3.1–3.2) -квадрат 150 x 150 мм з маркою завбільшки 90 x 90 мм,

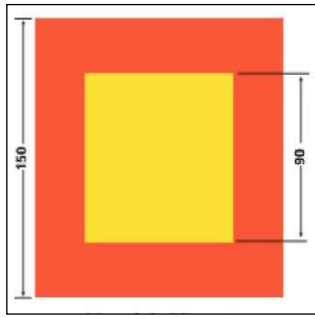

Рис.3.1. Місцеві та близькі маршрути

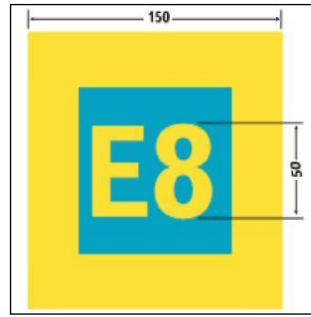

Рис. 3.2. Далекобіжні маршрути

для вело-та кінних маршрутів – 200 x 200 мм (рис. 3.3–3.4). Марку ставлять під піктограмою велосипеда чи коня відповідно:

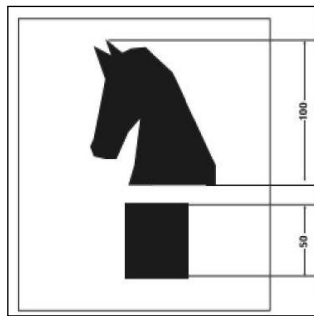

Рис. 3.3. Місцеві та близькі маршрути

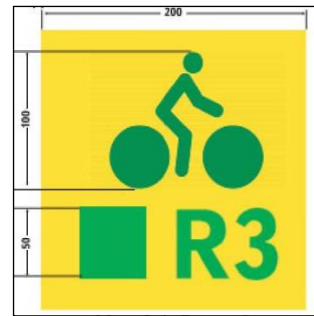

Рис. 3.4. Далекобіжні маршрути

4.6.2. Знаки підхідних шляхів допомагають дійти до джерела (рис. 3.5), оглядового майданчика (рис. 3.6), притулку (рис. 3.7), цікавого об'єкта (рис. 3.8)

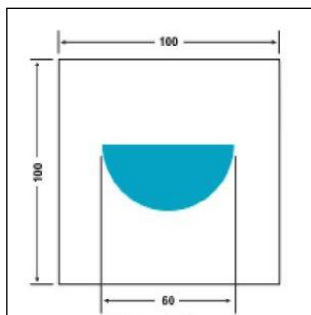

Рис. 3.5

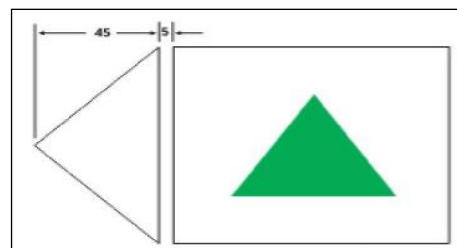

Рис. 3.6

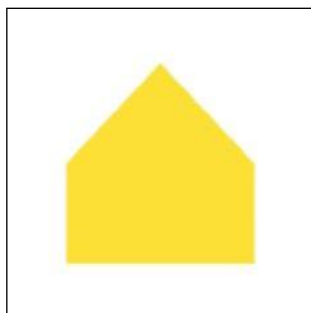

Рис. 3.7

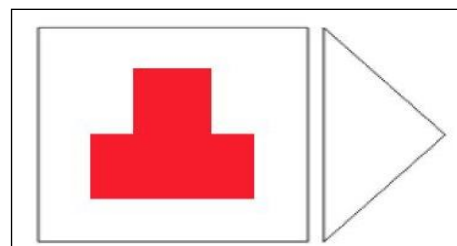

Рис. 3.8

4.7. Інформаційно-вказівні знаки (рис. 4.1-4.3) на всіх маршрутах (шляхах) мають вигляд прямокутника зі скошеними краями у формі стрілки, що вказує напрямок руху, завбільшки 150 x 350 мм, білого або оранжевого кольору (для лижних маршрутів). У прямокутній частині знака наносять назви географічних пунктів, що зустрічаються на цьому шляху (проміжних чи кінцевих) українською й англійською мовами, відстань до них у кілометрах – українською мовою та час руху в годинах – англійською. Розмір великих букв і цифр – 20 x 15 мм та 15 x 10 мм відповідно. У скошеній частині знака наносять марку кольором шляху і його номер (у багатоденних маршрутах).

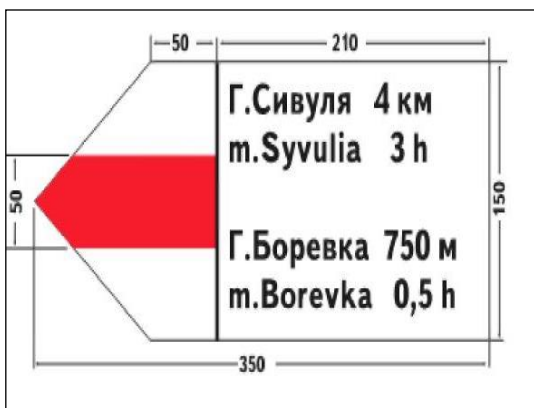

Рис. 4.1

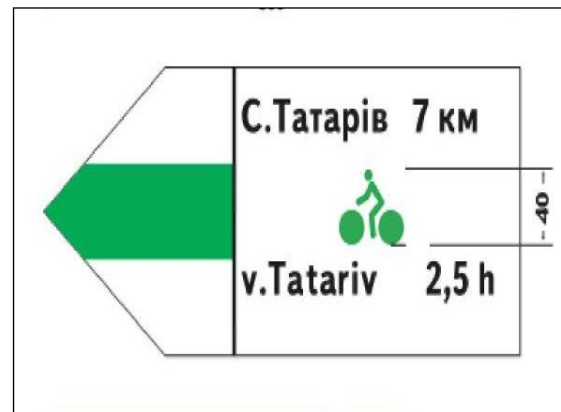

Рис. 4.2

Рис. 4.3

4.8. Водні маршрути

На **водних маршрутах** інформаційні знаки, залежно від ширини ріки, мають розміри від 400 x 400 мм до 1000 x 1000 мм і надають інформацію про: номер маршруту та відстань від його початку або напрямок (рис. 5.1), туристичні привабливості на маршруті (рис. 5.2.), можливі місця для ночівлі й відстань до них (рис. 5.3–5.4), місця швартування або обнесення плавзасобів на небезпечних ділянках (рис. 5.5) та сходження на воду (рис. 5.6).

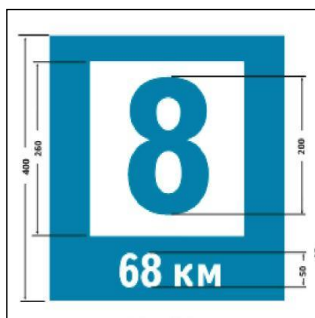

Рис. 5.1

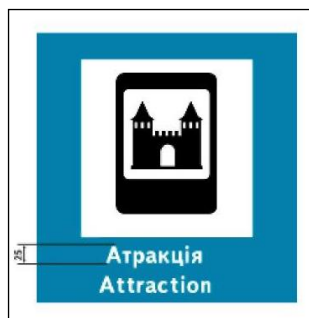

Рис. 5.2

Рис. 5.3

Рис. 5.4

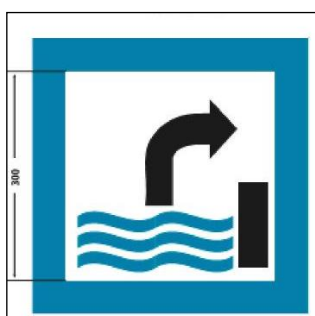

Рис. 5.5

Рис. 5.6

Попереджувальні знаки мають вигляд прямокутника тих же розмірів і сигналізують про початок та закінчення небезпечного відрізка на сплаві (рис.5.7, 5.8)

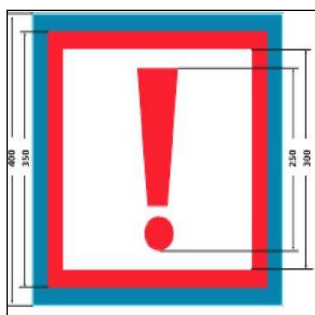

Рис. 5.7

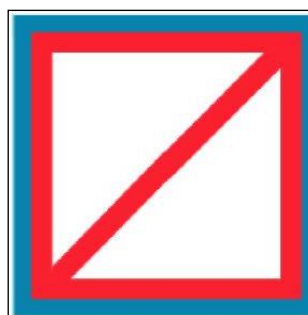

Рис. 5.8

чи наявність водних перешкод: порогів, водоспадів (рис. 5.9), гострого підводного каміння (рис. 5.10),

Рис. 5.9

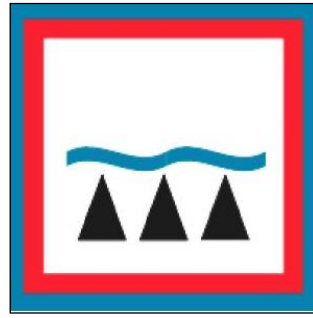

Рис. 5.10

водяних валів, високих хвиль стіною (рис. 5.11), вирів (рис. 5.12), небезпечних предметів у воді (рис. 5.13), а також про можливе притискання до берегів (зліва-справа) (рис. 5.14)

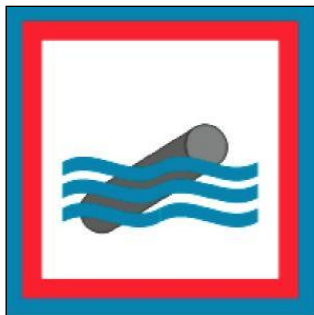

Рис. 5.13

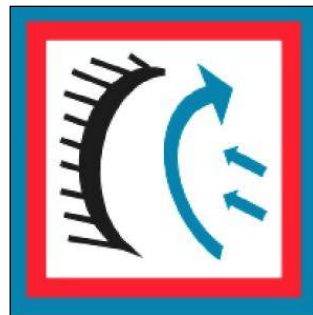

Рис. 5.14

та заборону сплаву цим відрізком (рис.5. 15), у т.ч. через гаті й греблі електростанцій (рис.5. 16). Розміри внутрішніх елементів знаків змінюються пропорційно до зовнішніх.

Рис. 5.15

Рис. 5.16

4.9. Знаки додаткової інформації – прямокутник та фігурна стрілка жовтого кольору завбільшки 150 x 350 мм, на якому червоним кольором позначають символи туристичних оглядових об'єктів і пункти надання першої медичної допомоги чи рятувальної служби (рис. 6.1–6.2), а чорним кольором – інші туристичні об'єкти, їх назви і відстань до них у кілометрах або метрах (для відстаней менше 1 км). Наприклад:

Рис. 6.1

Рис. 6.2

«Кінне господарство (конюшня, випас коней)» (рис. 6.3), «Прокат (ремонт) велосипедів (лиж, спорядження)» (рис.6.4), «Будинок для відпочинку (туристський притулок)», агрооселя)» (рис. 6.5), «Готель (мотель)» (рис. 6.6):

Рис. 6.3

Рис. 6.4

Рис. 6.5

Рис. 6.6

та «Кемпінг» (Наметовий табір), «Питна вода (джерело)», «Довідка», «Телефон (Відділення зв'язку)», «Пункт харчування», «Пункт зупинки громадського транспорту (пристань, автовокзал, залізничний вокзал)» згідно з ДСТУ 4100 – 2002 назви слід наносити українською й англійською мовами:

У разі необхідності на знаку додаткової інформації у зменшеному вигляді наносять піктограми кількох об'єктів, назву пункту, їх місце розташування та відстань до нього (рис. 6.7).

Рис. 6.7

4.10. Інформаційні схеми із зображенням шляху, мережі шляхів або окремого відтинка шляху (рис. 7.1–7.2) завбільшки від 500 x 500 мм, на яких позначають населені пункти й важливі туристичні об'єкти, а також перевали, ділянки з перешкодами, проїзд складних перехресть тощо. Схеми кожного шляху виконують у відповідних кольорах, букви наносять чорним кольором на

білому фоні. За необхідності нанесення схем двох і більше шляхів інформаційна схема може бути більших розмірів.

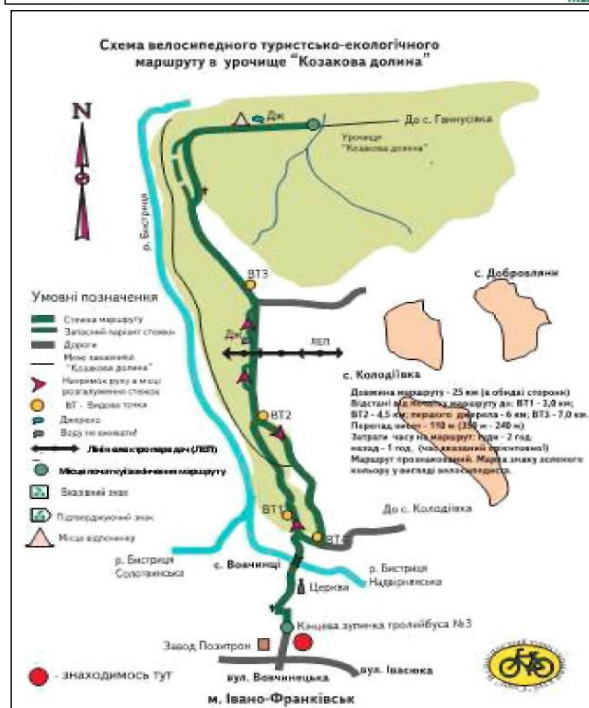

Рис. 7.1

Рис. 7.2

4.11. Знаки, які встановлюють уздовж автомобільних доріг.

Підтверджувальні, вказівні й інформаційно-вказівні знаки, які встановлюють уздовж автомобільних доріг у вигляді табличок (рис. 8.1–8.3), мають розміри 200 x 200 мм та 200 x 400 мм відповідно і містять у верхній частині знака стилізовані зображення пішоходів, велосипеда, вершника згідно з ДСТУ 4100-2002 «Знаки дорожні». В нижній частині знака розміщують символ або номер шляху (в багатоденних маршрутах) кольором марки завширшки 50 мм.

При зміні напрямку руху ставлять стрілку – відповідно в нижній (вказівні) та верхній частині знака (інформаційно-вказівні). В інформаційно-вказівних знаках також дають інформацію про географічні пункти на шляху з вказівкою відстані до них у кілометрах або часом руху в годинах.

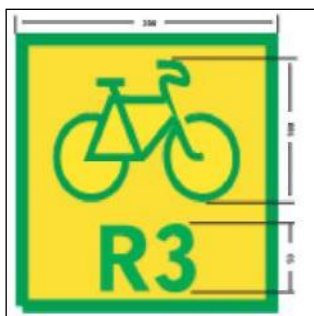

Рис. 8.1. Підтверджувальний знак

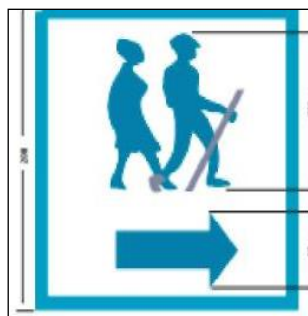

Рис. 8.2. Вказівний знак

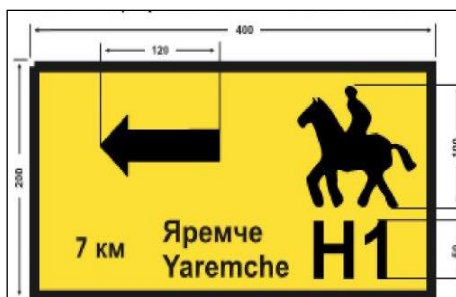

Рис. 8.3. Інформаційно-вказівний знак

По краях знаків наносять кайму завширшки 10 мм. Усі елементи знаків виконують у кольорі, що відповідає способу пересування шляхом, окрім інформації про географічні пункти, відстань і час, яку наносять чорним кольором. Інформаційні схеми, які встановлюють уздовж автомобільних доріг у вигляді таблиць, мають розміри 500 х 500 мм (рис. 8.4) та містять зменшені підтверджувальні знаки із стилізованими зображеннями пішоходів, велосипеда, вершника згідно з ДСТУ 4100-2002. Всі елементи знаків виконують у кольорі, що відповідає певному шляхові. Інші елементи наносять чорним кольором на білому фоні.

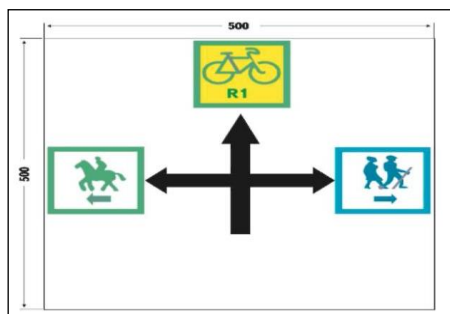

Рис. 8.4. Інформаційна схема

4.12. Попереджувальні знаки поділяють на знаки, що попереджають про:

- початок спільного відтинка шляху для різних форм пересування (рис. 9.1), наприклад, пішохідного з велосипедним тощо;
- небезпечний відтинок шляху й перешкоди на ньому (рис. 9.2), наприклад, «Лавини», «Небезпечний спуск», «Каменепади», «Осипища» «Переправа» тощо.

Знаки мають вигляд прямокутника жовтого кольору завбільшки 150 x 350 мм, на якому розміщено знак оклику червоного кольору, піктограму велосипеда та голови коня або назву небезпечного відтинка чи об'єкта українською й англійською мовами чорного кольору. По краях знака наносять кайму червоного кольору завширшки 10 мм.

Знаки, які встановлюють уздовж автомобільних доріг, містять стилізовані зображення пішоходів, велосипеда, вершника згідно з ДСТУ 4100-2002.

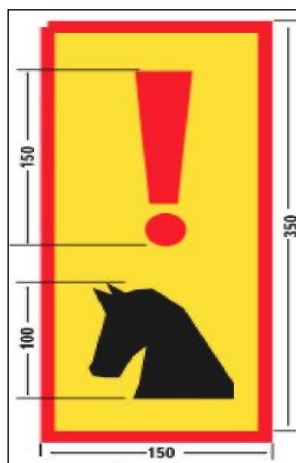

Рис. 9.1

Рис.9.2

5. Вимоги до закування і встановлення туристських знаків:

5.1. При знакуванні слід дотримуватися таких основних принципів:

- уніфікації (на державному і європейському рівнях);
- доцільності;
- наочності й інформативності (легкого читання);
- безпечності (завчасно попереджати про небезпечні місця);
- логічності (вибір найкращого варіанта проходження цього шляху);
- технологічності (простота і легкість нанесення знаків);
- економічності (дешевизна і довговічність матеріалів, що використовуються);
- естетичності.

5.2. Знакування слід проводити з урахуванням таких вимог:

- туристський шлях повинен бути прознакований так, щоб була можливість подорожувати в обох напрямках;
- знак має вказати відповідний напрям руху і підтвердити правильність вибору дороги;

- знаки слід розміщувати так, щоб їх було видно за складних погодних умов;
- забороняється розміщувати знаки паралельно осі стежки (дороги, водойми);
- рекомендується уникати розміщення знаків на сухих або пошкоджених деревах;
- знаки слід встановлювати таким чином, щоб кожен наступний було видно від попереднього. Допускається розміщення знаків на відстані до 300 м один від одного на відрізках без перехресть та відгалужень;
- на відкритих місцевостях допускається нанесення знаків на об'єктах, які віддалені від шляху на відстань до 20 м та пропорційне збільшення розміру знаків;
- на тонкі дерева (жердини) знак наноситься у вигляді кільця;
- на шляхах з лижним способом пересування висота розміщення знаків повинна бути максимальною.

5.3. Туристські знаки наносять у вигляді відповідного малюнку на контрастному фоні природних чи штучних об'єктів (деревах, камінні, стовпах (крім високовольтних опор) тощо або встановлюють їх у вигляді табличок, закріплених на таких же об'єктах. У випадку розташування вказівного знака на світлому фоні, його обов'язково потрібно обвести по периметру лінією чорного або сірого кольору завширшки 10-30 мм. Рекомендована висота розміщення знаків – 170-220 см (на рівні очей туриста).

На високогірних стежках, у разі відсутності природних об'єктів для нанесення знаків, встановлюють жердини, пофарбовані в червоний колір, на які наносять марку у вигляді кільця. Кількість жердин залежить від рельєфу місцевості, безпечності маршруту, сезонності тощо. При необхідності їх нумерують.

Знаки, які встановлюють уздовж автомобільних доріг, виготовляють згідно з ДСТУ 4100-2002 та ДСТУ 3587 (допускається встановлення табличок на існуючих стояках чи металевих конструкціях у разі згоди їх власника) й розміщують, як правило, по правій стороні дороги на вищевказаній висоті, якщо інша не обумовлена в технічних умовах (ТУ) власника доріг.

5.4. Знак початку / кінця шляху є першим і останнім знаком усіх маршрутів, окрім навчальних та прогулянкових. На останніх його не встановлюють.

Вказівні знаки розміщують перед перехрестями чи розгалуженнями доріг, стежок, водойм. Допускається встановлення цих знаків безпосередньо на перехрестях.

Підтверджувальні знаки розміщують на прямолінійних відтинках шляхів, а також за перехрестями чи відгалуженнями.

Інформаційні й інформаційно-вказівні знаки встановлюють безпосередньо перед туристичним об'єктом або на початку відрізка шляху, що веде до нього, із зазначенням напрямку та відстані до об'єкта.

Інформаційні схеми розміром 500 x 700 мм (чи більші за необхідності) встановлюють на початку, в кінці та у вузлових точках шляху. Інформаційні схеми завбільшки 500 x 500 мм встановлюють перед окремим відтинком шляху.

Попереджувальні знаки встановлюють:

- на початку спільного відтинка шляхів з різними формами пересування;

- перед початком небезпечного відтинка шляху або на початку відгалуження з небезпечним відтинком;
- перед відповідною перешкодою на туристському шляху.

5.5. Знаки, які розташовані вздовж автомобільних доріг, встановлюють перед або за перехрестям на відстані 30–150 м до нього та за 50 м до дорожніх знаків, якщо інша відстань не обумовлена в ТУ власника доріг.

5.6. На перехресті трьох і більше стежок, доріг з багаторядним рухом, на якому туристський шлях змінює напрям, перед транспортною розв'язкою встановлюють вказівний і підтверджувальний знаки або інформаційну схему згідно з правилами їх розміщення.

5.7. На спільних відтинках декількох шляхів туристські знаки об'єднують в один блок.

У місцевих та близьких маршрутах з однаковим способом пересування знаки суміщаються без проміжків (рис. 10.1), у далекобіжних маршрутах – пропорційно збільшується інформаційне поле (рис. 10.2).

На спільних відтинках місцевих і далекобіжних маршрутів між знаками дається проміжок: 30 мм у пішохідних та лижних маршрутах і 40 мм – у вело-та кінних маршрутах (рис. 10.3 – 10.4)

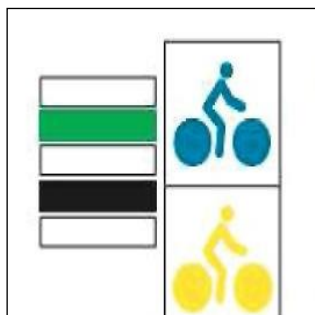

Рис. 10.1

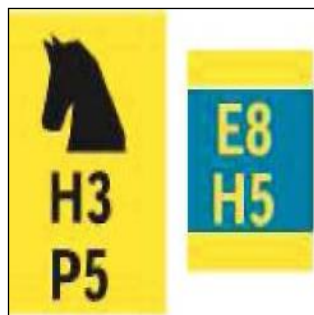

Рис. 10.2

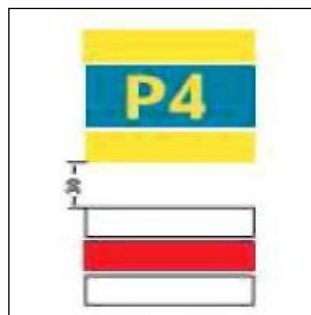

Рис. 10.3

Рис. 10.4

На спільних відтинках шляхів з різними способами пересування знаки розміщуються в такій послідовності (зверху вниз): – лижні – кінні – вело – пішохідні – знаки початку/ кінця шляху (рис. 10.5). Відстань між знаками становить 50 мм.

5.8. Процес *знакування* починається з вибору керівником місць нанесення чи встановлення знаків. Знаки наносять на суху підготовлену поверхню фарбою за допомогою шаблонів або прикріплюють (встановлюють) готову табличку. Підготовка поверхні полягає в очищенні від бруду, старої кори, іржі тощо, а за необхідності – в ґрунтуванні поверхні об'єкта.

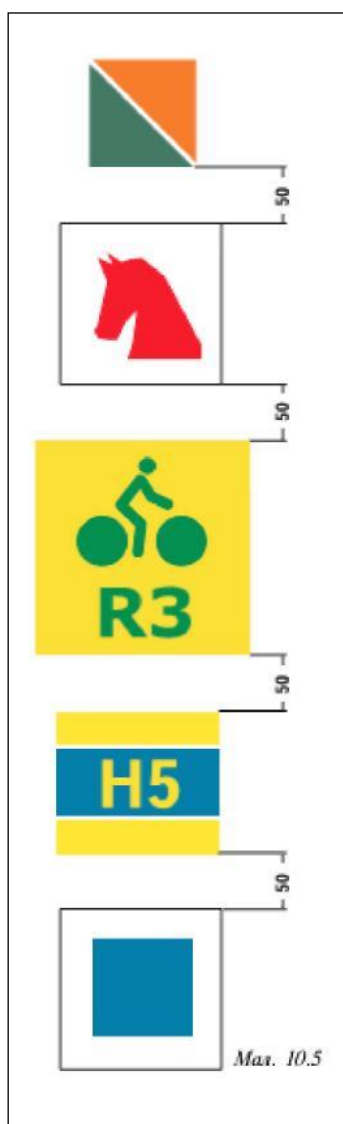
На деревах вирівнювати поверхню під знак можна за допомогою ножа, сокирки, скребка, а основу зачищати дротяною щіткою. При цьому необхідно

враховувати, що гострі предмети можуть пошкодити дерево і, витікаючи, смола зіпсує знак. Слідом за допомогою трафареті в наносять знаки.

Слід також видаляти гілля дерев, яке нависле і може закрити знак.

З метою протидії зовнішнім факторам (прокручування, виймання) до нижньої частини стовпчика, на якому кріпиться знак, прибивається поперечна планка.

На складних маршрутах склад групи знакувальників може збільшуватися до чотирьох-шести осіб, адже потрібно видаляти зі шляху повалені дерева, копати ями для опор тощо. Якщо проведене ґрунтування місць під знаки або ж трафарети не дає можливості відразу нанести всі елементи знака, то закінчують роботи після висихання фарб.

Розділ 13.

СЕРВІС В ЕКОТУРИЗМІ

"Туристичні послуги" – послуги суб'єктів туристичної діяльності по розміщенню, харчуванню, транспортному, інформаційно-рекламному обслуговуванню, а також послуги установ культури, спорту, побуту, розваг і

т.п., направлені на задоволення туристів" (Закон України "Про туризм", розділ 1, стаття 1). Робота турпідприємств може полягати як в організації всієї подорожі, так і в організації окремих послуг.

Туристським послугам властиві відмінні риси, які можна позначити як "3 Н":

- **Невідчутність**
- **Нерозривність виробництва і споживання**
- **Незберігаємість**

В структурі туристичних послуг розрізняють послуги:

Основні (сплачені)	Додаткові
послуги з організації і перевезення	послуги з організації екскурсій
розміщення	послуги із страхування
харчування	послуги з перевезення туриста

А також від місця прибуття до місця розміщення і назад перевезенням в межах країни перебування (трансфер) послуги прокату і т.п.

Окрім нематеріальних послуг можуть бути надані специфічні товари або матеріальні послуги: плани міст, карти метро, сувеніри і т.п.

Таким чином, тур - це комплекс послуг, що надаються в подорожі.

На міжнародному ринку представлено велику кількість турів і маршрутів.

Класифікація турів і транстурів проводиться по певних ознаках:

– **По формуванню і змісту пакету послуг:**

Інклюзив -тур (inclusive tour, package tour – США, paushalreise – ФРН, voyage a'forfait – Франція) – подорож, що продається у вигляді повного комплексу (пакету) послуг, що включає отримання візи, перевезення, розміщення в готелі, трансфер, екскурсійне обслуговування по маршруту.

Такі тури організуються як для групових, так і для індивідуальних подорожей. За міжнародними нормами груповою подорожжю вважається сумісна поїздка 15 осіб і більше. Індивідуальні тури пов'язані з персональним обслуговуванням і більш дорогі по вартості.

Інсенів - тур – заохочувальна поїздка за рахунок фірми, організована підприємством для своїх працівників за досягнення в праці.

Спеціалізований тур – пов'язаний з професійними і спортивно-туристськими інтересами.

Альтернативний туризм – сам турист, що використовує інформацію про туристські послуги, замовляє їх самостійно, за допомогою інформаційних мереж.

– **За сезонністю:** цілорічні і сезонні;

– **За тривалістю:** багатоденні (від 5 днів і більше); **маршрути вихідного дня (week-end tours)** - 1-4 дні.

– **За способами пересування на маршруті:** автобусні, судноплавні, авіаційні, залізничні, комбіновані;

– За іншими ознаками.

У будь-якому випадку тури проводяться по попередньо обраним маршрутам і програмам перебування і мають певну тривалість і ціль.

Маршрут – шлях слідування туриста, позначений переліком всіх географічних пунктів, з указанням видів транспорту. Початковою і кінцевою точками маршруту служать пункти початку і закінчення подорожі.

Залежно від переміщення по шляху проходження розрізняють:

Лінійний: шлях слідування, початок і закінчення якого відбуваються в різних географічних пунктах перебування (Одеса – Київ – Відень)

Кільцевий: з відвідуванням декількох пунктів обслуговування і збігом точок початку і кінця подорожі (Одеса – Львів – Будапешт – Відень – Одеса)

Радіальний: шлях слідування, початок і закінчення якого відбуваються в одному географічному пункті, перебуваючи в якому, турист здійснює подорож в інші пункти перебування, повертаючись в пункт початку подорожі (Знаходячись в Одесі, турист відвідує Ізмаїл, Іллічівськ, Вилкове, кожного разу повертаючись до Одеси).

Комбінований: шлях слідування, який містить в собі елементи різних маршрутів в будь-якій комбінації.

План заходів з вказівкою дат і часу перебування в пунктах зупинки на маршруті, в готелі, екскурсії, харчування вказується в програмі туру. Програма перебування є планом реалізації проданих послуг, обумовлених в договорі. Додаткові послуги можуть бути надані за окрему платню.

Тривалість туру є важливим статистичним показником.

За міжнародними правилами та українським законодавством максимальний термін – 1 рік. Мінімальна тривалість туру (24 год.) використовується для визначення відмінностей між туристами і одноденними (не ночують) відвідувачами-екскурсантами. Тривалість відвідування використовується для непрямої оцінки туристських витрат. Тривалість відвідин вимірюється в наступних одиницях:

Одноденні поїздки – Кількість годин перебування – Кількість ночівель

В міжнародному туризмі тривалість подорожі вимірюється кількістю часу (годин і ночівель), проведених в країні перебування (виїзний туризм) або кількістю часу, проведеного поза місцем постійного проживання (внутрішній туризм).

Таким чином, на практиці турпродукт може мати три види пропозиції: тур (комплексна послуга) окремі туристські послуги (транспорт, розміщення, харчування, прокат і т.д.) товари туристського призначення.

Завдання

Теоретичні питання:

1. Які відмінні риси властиві туристичним послугам? Порівняйте послуги магазину взуття і турагентства.
2. Які послуги є основними, а які додатковими? Чи обов'язкова послуга з організації екскурсій?
3. Чим відрізняється інклюзив-тур від інсентів-туру?
4. Назвіть п'ять цілей, за якими можуть здійснюватись подорожі.

Практичне завдання:

1. Використовуючи початкові дані, дайте класифікацію наступному туру: Група викладачів в кількості 15 осіб відправляється в Лімассол (Кіпр). Десятиденна поїздка відбудеться в червні. Учасники вирушать з Одеси до місця призначення на теплоході, а поїздки усередині країни будуть відбуватися на автобусі. Всі ночівлі передбачаються в Лімассолі. До Одеси група вилетить літаком. Тур оплачується профспівковою організацією працівників морського флоту, яка заохочує працівників училища за досягнення в праці. У вартість туру входять: послуги з організації і перевезення, розміщення, харчування, організація екскурсій і відвідування учбових закладів туристичного профілю, трансфер на всіх етапах, страхування, надання карти країни і міста, сувенірів.

Туроператори і турагенти. Їх функції і відмітні особливості. "*Туристичні оператори* – юридичні особи, створені згідно законодавству України, для яких винятковою діяльністю є організація і забезпечення створення туристичного продукту, реалізація і надання туристичних послуг, а також посередницька діяльність по наданню характерних і супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на туроператорську діяльність".

"*Туристичні агенти* – юридичні особи, створені згідно законодавству України, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, які здійснюють посередницьку діяльність по реалізації туристичного продукту туроператорів і туристичних послуг інших суб'єктів туристичної діяльності, а також посередницьку діяльність по реалізації характерних і супутніх послуг і які в установленому порядку отримали ліцензію на турагентську діяльність".

Основними функціями турорганізацій є: **комплектуюча, сервісна і гарантійна**. Різниця між ними полягає в тому, що турагенти ще і створюють (формують) тур продукт. За поняттям "формування" стоїть величезна праця пошуку зарубіжних партнерів, вибору готелів, підбору екскурсій, переговорів з авіакомпаніями, випуску каталогів, робота по пошуку і відбору агентств і т.д.

Етапи організації роботи туроператора можна представити в схемі:

Аналіз можливостей	Вивчення попиту	Перспективне планування	Укладання договорів з постачальника ми	Укладання договорів з перевізниками
Розрахунок вартості путівок і випуск їх в реалізацію	Товарно-методичне забезпечення турів	Забезпечення туристів проїзними документами		
Реалізація	Реклама і інформація			
Підготовка кадрів	Призначення кадрів на маршрут			

Таким чином, можна зробити висновок, що діяльність *туроператорів* і *турагентів* відрізняється:

1) За системою доходів:

– *туроператор* купує турпродукт і його прибуток формується з різниці між ціною покупки і ціною продажу. Крім того, при формуванні комплексного турпродукта діє свій механізм ціноутворення;

– *турагент* – роздрібний продавець, його прибуток виходить з комісійних. Він реалізує турпродукт (часто і окремі послуги) за цінами туроператора або виробника послуг.

2) За приналежністю туристського продукту:

– *туроператор* має *запас турпродукта*;

– *турагент* запрошує певний продукт (послугу) тільки коли клієнт демонструє купівельний попит.

В повсякденній практиці іноді важко визначити відмінність між туроператором і турагентом, оскільки обидва види фірм можуть вирішувати схожі задачі. Наприклад, фірма розробляє маршрути і продає агентствам. В той же час, ця ж фірма як турагент здійснює придбання турів і продає їх туристам. Розвиток індустрії туризму, посилення конкуренції вплинули на спеціалізацію туристських підприємств.

В Україні діє багато турфірм, з яких дуже незначна кількість фірм формує туристський пакет. Тільки одиниці займаються операторською діяльністю в класичному значенні цього слова. Переважна більшість фірм виступає оптовиками, що купують зарубіжний продукт і додають до нього частину послуг (наприклад, транспортну складову).

В міжнародній практиці туроператори класифікуються: За видом діяльності (оператори масового ринку, спеціалізовані оператори) За місцем діяльності (місцеві, виїзні, оператори на прийомі) Крім того, **прийнято розділяти туроператорів на ініціативних і рецептивних.**

Ініціативні – відправляють туристів за договором з рецептивними або напряму з туристським підприємством. Вони комплектують пакети з не менше ніж трьох послуг. До них відносяться виїзні і внутрішні оператори, які відправляють туристів в інші регіони своєї країни.

Рецептивні – туроператори на прийомі – в місці прийому і обслуговування, домовляючись з постачальниками. Це чистий туроперейтинг. До них відносяться внутрішні і оператори на прийомі.

Завдання

Теоретичні питання:

1. Чим відрізняється діяльність туроператора від турагента?
2. Який турпродукт може реалізувати турагент самостійно, не купуючи у туроператора?

3. Чи знаєте ви класичних туроператорів на Україні? Які з них мають свої представництва в Одесі?

4. До якого виду туристичного підприємства відноситься фірма "Вітер мандрів"?

Практичне завдання:

1. Знайдіть в місті туроператора на прийомі, тобто рецептивного, який може сам домовлятися з постачальниками туристичних послуг. З'ясуйте, які пропозиції по прийому туристів до Одеси вже існують, які плануються. Які причини ускладнюють роботу рецептивного туризму? Складіть список пропозицій для організації прийому туристів.

Розділ 14

МІЖНАРОДНІ ТА ВІТЧИЗНЯНІ ТУРИСТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Довгий час не існувало організаційних форм в туризмі, тобто державних, суспільних і ін. У туристських районах відбувався процес зародження і розвитку туризму. Проте цей процес розрізнявся в кожній країні, мав специфічні шляхи розвитку. Саме цим пояснюється існуюча в даний час різниця в туристському розвитку країн і регіонів, а також в організаційних формах туристських підприємств і структури управління.

Міжнародним туризм зміг стати лише на певному ступені розвитку суспільних відносин на базі високорозвинутого і стійкого економічного, політичного і культурного спілкування між народами.

У вдосконаленні міжнародних туристичних зв'язків важливе значення має формування нормативної бази туризму.

В 1963 р. на Римській конференції ООН по туризму і екскурсіям було прийнято і затверджено визначення міжнародного поняття "турист", яке до цього трактувалось в різних країнах по-різному. Єдине поняття "турист" служить основою при проведенні статистичного обліку, визначенні митного права, при наданні транспортних знижок і т.д. Це визначення зафіксувало різноманітність цілей подорожі і необхідну диференціацію туристського обслуговування.

Міжнародне визначення поняття "турист":

"Туристи – це особи, які мандрують з будь-якою метою, окрім пошуку заробітку і зміни постійного місця проживання, при терміні перебування поза свого місця проживання не менше 24 години (менше 24 годин – екскурсант)".

На думку **Всесвітньої Туристичної Організації**, діючі у ряді країн методики статистичного обліку туризму, неефективні і недостатньо узгоджені. Ухвалення урядами країн і оперативним сектором ВТО спільної мови для статистики туризму підвищить авторитет туристської індустрії в багатьох країнах світу, висвітить роль туризму в економіці країн, у тому числі і на Україні.

В 1993 році Статистичною комісією ООН була прийнята розроблена ВТО Стандартна Міжнародна Класифікація Видів Діяльності в Туризмі (СИКТА) – рекомендації за статистикою туризму і її порівняння на міжнародному рівні.

У цьому документі даються визначення таких понять як туризм, турист, відвідувач, екскурсант, визначаються види туризму, даються рекомендації по веденню збору статистичних даних. З метою класифікації сучасного туризму встановлені його найбільш істотні класифікаційні ознаки. Найбільш доцільною визнана **класифікація за географічною ознакою, напрямком туристичного потоку, метою поїздки, способом пересування, засобами розміщення туристів, числом учасників, організаційно-правовим формами і т.п.**

(див. таблицю)

Згідно міжнародних статистичних норм до **мандрівників, не включених в туристичну статистику, відносяться**: прикордонні робочі, транзитні пасажери; кочівники і біженці військовослужбовці і члени їх сімей; представники консульств і члени їх сімей; дипломати і члени їх сімей; тимчасові і постійні іммігранти.

Класифікаційна ознака	Види туризму	
1. Географічна ознака	1.1.	Внутрішній
	1.2.	Міжнародний
2. Напрямок туристичного потоку	1.1.	В'їзний
	1.2.	Виїзний
3. Мета	3.1.	Рекреаційний
	3.2.	Оздоровчий
	3.3.	Пізнавальний
	3.4.	Професійно-діловий
	3.5.	Науковий
	3.6.	Спортивний
	3.7.	Шоп-тури
	3.8.	Пригодницький
	3.9.	Паломничний
	3.10.	Ностальгічний
	3.11.	Екотуризм
	3.12.	Екзотичний і т.п.
4. Джерело фінансування	4.1.	Соціальний
	4.2.	Комерційний
5. Спосіб пересування	5.1.	Пішохідний
	5.2.	Авіаційний
	5.3.	Морський
	5.4.	Річковий
	5.5.	Автотуризм
	5.6.	Залізничний
	5.7.	Велосипедний
	5.8.	Змішаний
6. Засоби розміщення	6.1.	Готелі
	6.2.	Мотелі

	6.3.	Пансіонати
	6.4.	Кемпінги і т.п.
7. Число учасників	7.1.	Індивідуальний
	7.2.	Груповий
	7.3.	Сімейний
8. Організаційна форма	8.1.	Організований
	8.2.	Неорганізований

Мандрівники, включені в туристську статистику, називаються відвідувачами (visitors) і підрозділяються на 2 групи:

- **туристи** (tourists);
- **екскурсанти** (excursionists/ day-trippers).

У даний час існує більше 200 міжнародних туристських організацій різного рівня і профілю. Це асоціації, групи, групи асоціацій, союзи, федерації, комітети, бюро, комісії, ради, центри, інститути. Міжнародні туристські організації підрозділяють на наступні групи:

Світові загального характеру Світові галузевого характеру Регіональні загального характеру Регіональні галузевого характеру Спеціалізовані Особливі Найвпливовіша в даний час міжнародна туристська організація всесвітнього характеру була створена в 1975 році. WTO – Всесвітня Туристська Організація, діє під егідою ООН. В склад WTO входять 134 країни, у тому числі, Україна.

З 1979 р. за рішенням III сесії Генеральної Асамблеї WTO в м. Торремолінос (Іспанія) 27 вересня святкується як Всесвітній день Туризму.

Найбільш важливі документи WTO:

Манільська декларація по світовому туризму (1980р.). Вона проголосила поняття туризму, як діяльності, що має важливе значення в житті народів через безпосередній вплив на соціальну, культурну, освітню і економічну області життя держав і їх міжнародних відносин.

Хартія туризму і Кодекс туризму (1985р.) фіксують принципи міжнародного туризму, питання вдосконалення нормативної бази. При створенні цих документів експерти керувалися Статутом ООН, Загальною декларацією прав людини і Міжнародним пактом про економічні, соціальні і культурні права.

Ці документи є базовими, програмними для розвитку світового туризму, сприяють не тільки правильному відношенню всіх суб'єктів туристського руху, але і зближенню націй і народів, прагненню до взаєморозуміння і пошани один одного.

Завдання

Теоретичні питання:

Обміркуйте слідуєчі питання і обговоріть їх в бесіді з друзями по групі:

1. Чи потрібно нам знати визначення в сфері туризму?
2. Чи важливо знати кількість відвідувачів ресторану, в якому ви працюєте, їх національну приналежність, вік, статус та інше?

3. Чи являєтесь ви туристом, приїхавши до Києва з Одеси на конкурс кухарів (3 дні)?
4. Чи поповниться бюджет України від туристської індустрії, якщо наше училище відвідають однолітки з Австрії (10 осіб протягом 5 днів)?
5. До яких груп відносяться наступні туристські організації? Яке їх призначення?

WATA – World Association Travel Agents
(ВАТА – Всесвітня федерація туристських агентств)

IATA – International Air Transport Association
(ІАТА – Міжнародна асоціація повітряного транспорту)

IPSCA – International Passenger Sea Carriers Association
(ІПСА – Міжнародна Асоціація морських пасажирських перевізників)

CLIA – Cruise Lines International Association
(КЛІА – Міжнародна асоціація круїзних ліній)

IHA – International Hotel Association
(МГА – Міжнародна Готельна асоціація)

HO-RE-CA – World Unit Hotels, Restaurants, Cafes national associations
(ХО-РЕ-КА – Міжнародний союз національних асоціацій готелів, ресторанів, кафе)

HOTREC – Confederation hotels, restaurants, cafes national associations in EU and European Economical Area
(ХОТРЕК – Конфедерація національних асоціацій готелів, ресторанів, кафе і подібних установ в Європейському Союзі і Європейській економічній зоні)

BITS – Bureau International Social Tourism
(БІТС – Міжнародне бюро по соціальному туризму)

FIUTO - Federation International Youth Tourist Organizations
(ФІУТО – Федерація міжнародних молодіжних туристських організацій)

BITEG – Bureau International Tourist Educational Exchangers
(БІТЕЖ – Міжнародне бюро по молодіжному туризму і обмінам)

IAPETI – International Association professional education in tourism industry
(АМФОРТ – Всесвітня асоціація по професійному навчанню в області туризму)

Практичне завдання:

1. Визначте, членами, яких міжнародних організацій є наступні туристичні підприємства Одеси: Кафе "Грінвіч", ресторан "Європа Гранд", готель "Лондонський", туристичні бюро "Юджінія тревел", "Пласке".

2. Наведіть свої приклади підприємств туризму міста - членів престижних міжнародних об'єднань. Подумайте, які переваги дає членство в таких об'єднаннях і які накладає зобов'язання на своїх членів.

3. Використовуючи наступні початкові дані, дайте докладну класифікацію передбачуваного туру по всіх ознаках: напряму туристичного потоку; цілі; джерелу фінансування; способу пересування; засобам розміщення; числу учасників; організаційній формі.

Вихідні дані – група студентів туристичного коледжу м. Одеса (Україна) у складі 10 осіб має намір відвідати школу аналогічного профілю м. Бад Леонфельден (Австрія). Студенти хочуть протягом тижня ознайомитися з умовами навчання колег, культурою і традиціями Австрії. За рахунок свого учбового закладу студенти поїдуть поїздом, а в Австрії будуть розміщені в студентському готелі або гуртожитку за рахунок приймаючої сторони.

Крім відвідування школи планується культурна програма: оглядова екскурсія по м. Лінц (столиці Верхньої Австрії).

4. Проведіть власний аналіз гостей міста протягом літа (в своєму рідному місті). Запишіть свої пропозиції по збільшенню туристичного потоку.

Участь України в міжнародному туристському русі

Членство України в такій авторитетній всесвітній організації, як **ВТО**, дотримання Україною всіх нормативно-правових документів ВТО, можливість набувати практичного й теоретичного досвіду у сфері туризму в розвинених туристських державах мають сприяти піднесенню в країні як рівня внутрішніх туристських послуг, так і формуванню позитивного міжнародного туристичного іміджу нашої держави.

Спираючись на правові засади, туристські організації України значно активізували свою діяльність у розвитку як внутрішнього, так і міжнародного туризму:

Проведена робота з **формування** в туристичній галузі **управлінської вертикалі** шляхом **створення підрозділів** з питань туризму **в місцевих органах виконавчої влади**.

Успішно **розвивається співробітництво** в сфері туризму в **межах міжнародних організацій: Організації Чорноморського економічного співробітництва (ЧОС), Центральноєвропейської ініціативи (ЦЕІ), Ради з туризму країн - учасниць СНД.**

Розроблено **Національну систему туристсько-екскурсійних маршрутів "Намісто Славутича"**.

Введено **державну статистичну звітність** у галузі туризму.

Запроваджено **ліцензування суб'єктів туристичної діяльності** всіх форм власності (нині їх понад 3000).

Запроваджено **щорічне проведення міжнародних туристських салонів у Києві, Львові, Одесі, Харкові, Ялті** та ін.

Стала традиційною доля *національних стендів України* в престижних *туристичних біржах і ярмарках* (Лондон, Берлін, Москва, Мілан тощо).

Розроблено та зареєстровано у Міністерстві юстиції України *Правила обов'язкової сертифікації готельних послуг і послуг харчування* та розпочато *сертифікацію підприємств*, що надають ці послуги.

Сформовано *мережу навчальних закладів* різного рівня для підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації *кадрів туризму*.

Створено *Державну акціонерну компанію "Україна туристична"*.

Створено *автоматизований інформаційно-рекламний центр "Українська туристична інформаційна система" (УТІС)*, що увійшла до мережі Інтернет з регіональними представниками у містах Одесі та Львові.

У липні 2000р. з метою про об'єднання зусиль працівників суб'єктів туристичної діяльності і суміжних галузей, захисту їх законних інтересів, сприяння поліпшеного обслуговування туристів та розвитку туризму в Україні засновано громадську організацію – *Всеукраїнський Союз працівників асоціацій, підприємств і організацій туристської сфери (УкрСоюзТур)*.

Створено *Асоціацію навчальних закладів України туристичного й готельного профілю* на базі навчально-науково-виробничого комплексу "Туризм, готельне господарство, економіка і право".

В 2001 році представники Одеського вищого професійного училища морського туристичного сервісу вперше представили Україну в Європейській Асоціації шкіл готелів і туризму, ставши членом цієї організації наступного року.

АЄНТ – Асоціація Європейських Шкіл Готелів і Туризму заснована в травні 1988 року Страсбурзькою школою готелів і туризму (Франція). Первинне представництво складало 25 шкіл з 16 європейських країн. З жовтня 2000 р. головний офіс АЄНТ перенесений в м. Дайкірш (Люксембург). В 2003 р. в асоціації представлено 34 школи.

Цілі АЄНТ:

Основною ціллю є впровадження європейського погляду на майбутнє шляхом:

- розширення контактів між школами по всій Європі;
- сприяння широкому ознайомленню з освітніми системами різних країн;
- забезпечення обміну викладачів і студентів;
- зміцнення зв'язків між освітою (школами) і практикою (підприємствами);
- розповсюдження методик навчання і матеріалів викладачів, їх знань і досвіду.

Заходи АЄНТ:

- щорічна конференція шкіл;
- семінари для викладачів;
- конференції для студентів, викладачів, директорів;
- фестиваль "Різдво в Європі";
- розміщення студентів для вдосконалення професійних навиків;
- оновлення досвіду викладачів шляхом розміщення в одиницях готельної мережі "ACCOR";
- публікація щорічника АЄНТ на початку кожного року.

АЄНТ – міжнародна неурядова організація, що користується консультативним статусом Ради Європи.

Відмінною рисою асоціації є те, що вона включає заходи всіх рівнів освіти, не тільки директорів, але також викладачів і студентів. Широкий спектр заходів організується для того, щоб задовольнити потреби всіх вказаних груп.

Завдання

Теоретичні питання:

1. Розкажіть про заходи, в яких приймало участь ОБПУ МТС в статусі члена АЄНТ.
2. Напишіть свої пропозиції по проведенню спільних заходів з конкретним європейським партнером.

Практичне завдання:

Користуючись Інтернет, познайомтеся з поточними заходами асоціації, школи, яка вас зацікавила, обговоріть інформацію в групі.

Перелік підсумкових питань з дисципліни «Екогеографія та екотуризм»

1. Дайте визначення терміну «Екотуризм» за різними джерелами. Хто і коли запропонував вперше термін «Екотуризм»?
2. Що є головним ресурсом або мотивацією в екотуризмі?
3. Що входить до спектру діяльності екотуризму?
4. Назвіть міжнародні принципи сталого екотуризму.
5. Які види екотуризму Ви знаєте?
6. Що таке екотуристичні ресурси?
7. Які рекреаційні ресурси входять до туристичних ресурсів?
8. Охарактеризуйте основні екоресурси світу.
9. Чим цікаве з точки зору екотуризму Європейське Середземномор'я?
10. Що приваблює людей у Європу?
11. Чим характерний Азійсько-Тихоокеанський туристичний регіон?
12. Чим приваблює туристів Американський регіон?
13. Які екотуристичні ресурси нашої держави Ви знаєте?
14. Чим привабливі українські Карпати?
15. Дайте короткий опис географії України.
16. Чим цікаві для екотуристів Чорне та Азовське моря?
17. Які найбільші ріки України Ви знаєте? Дайте їм коротку характеристику.
18. Які напрями інновацій у екотуризмі Ви знаєте?
19. Що Ви знаєте про зародження туризму та екотуризму, зокрема?
20. Завдяки чому Коста-Ріка стала сьогодні одним із світових лідерів екотуризму?
21. Назвіть основні етапи розвитку туризму.
22. Коли зародився зелений туризм?
23. Якими спорідненими термінами називають екотуризм?
24. Що є головною метою екотуриста?
25. Основні ознаки екотуризму.
26. Основні функції екотуризму.
27. Які основні завдання розвитку екотуризму в Україні?
28. Назвіть наслідки (позитивні і негативні) від впливу туризму на довкілля.
29. Екотуризм в контексті сталого розвитку.
30. Шляхи мінімізації негативного впливу екотуризму на довкілля.
31. Що Ви знаєте про екологізацію туризму і круїзного бізнесу?
32. Що таке сільський зелений туризм?
33. Яка економічна користь і вигода від сільського зеленого туризму?
34. Які існують загрози від сільського зеленого туризму?
35. На яких принципах будується співпраця і залучення місцевої громади до розвитку сільського зеленого туризму?
36. Що таке сільський зелений туризм чистого і змішаного типу?
37. Чим відрізняються туроператори і турагенти?
38. Що таке інклюзив-тур, спеціалізований тур та інсентів-тур?
39. Дайте міжнародне визначення терміну «турист».
40. Назвіть класифікаційні ознаки туризму за:

- напрямом потоку;
 - метою;
 - джерелом фінансування;
 - способом пересування;
 - засобами розміщення;
 - числом учасників;
 - організаційною формою.
41. Які міжнародні туристські організації Ви знаєте?
 42. Назвіть вітчизняні туристські організації.
 43. Які туристичні об'єкти Поділля (Вінниччини) Ви знаєте?
 44. Назвіть основні рекреаційні зони Вінниччини.
 45. Які санаторії, дитячі табори та курорти Вінницької області Ви знаєте?
 46. Якими туристичними ресурсами (місцями, об'єктами) славна Вінниця?
 47. Дайте визначення туристичного шляху.
 48. Що таке туристський маршрут?
 49. Чим відрізняються місцеві, близькі, регіональні, національні та міжнародні маршрути?
 50. Яка інформація входить до паспорту туристичного маршруту (шляху)?
 51. Що таке туристські знаки і туристська марка?
 52. Навіщо знакують туристські шляхи та маршрути?
 53. У який спосіб (за якою послідовністю) здійснюється організація робіт зі знакування?
 54. Як позначаються підтверджувальні знаки кінних і веломаршрутів?
 55. Які знаки додаткової інформації по туристичним об'єктам і маршрутам Ви знаєте?
 56. Що таке туристичні послуги?
 57. Які етапи організації роботи туроператора Ви знаєте?
 58. Які напрямки роботи по збільшенню туристичних потоків в Україні і Вінниччину Ви можете запропонувати?
 59. Що Ви знаєте про Асоціацію Європейських шкіл, готелів і туризму (АЄНТ)? Які її цілі і заходи?
 60. Які інтернет-сторінки з тематики міжнародного та вітчизняного туризму, в тому числі і в першу чергу, екотуризму Ви переглядали?

Література

1. Гавриленко О. П. Екогеографія України: навч. посібник. – К. : Знання, 2008. – 646с.
2. Екотуризм і сталий розвиток у Карпатах: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10-12 жовтня 2007р. / Карпатський біосферний заповідник ; Державна служба туризму і курортів України ; Ужгородський національний ун-т ; Карпатський ін-т підприємництва ; Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника / Ф.Д. Гамор (відп.ред.) – Рахів, 2007. – 406с.
3. Національна доповідь про екотуризм в Україні/ Т.Ф. Панченко (підгот.). – К., 1999. – 24с.
4. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу. – Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. – 336 с.
5. Удовиченко Вікторія Віталіївна. Фізична географія материків і океанів: навч.-метод. комплекс / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Географічний факультет. Кафедра географії України. – К., 2007. – 95с.
6. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. – Вінниця : Арбат, 1998. – 289с.
7. Мирон Інна Василівна. Фізична географія України (використання й охорона природних ресурсів, регіональний огляд): [Навч.-метод. посіб.] / Ніжинський держ. педагогічний ун-т ім. Миколи Гоголя / О.Г. Мордвінов (відп.ред.). – Ніжин : Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М.Гоголя, 2003. – 56с.
8. Денисик Г. І., Чернова Г. В., Гудзевич А. В., Дручинський А. М. Перлини Східного Поділля. – Вінниця : Теза, 2008. – 168с.
9. Денисик Г. І. Природа Вінниччини: пробний навч. посіб. для серед. школи. — Вінниця : Консоль, 2008. – 136с.
10. Денисик Г. І. Природнича географія Поділля. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. – 183с.
11. Денисик Г. І., Бабчинська О. І. Селитебні ландшафти Поділля. – Вінниця : Теза, 2006. - (Серія "Антропогенні ландшафти Поділля"). Ч. 1 : Ландшафти міст та приміських зон. – Вінниця : Теза, 2006 – 256с.
12. Заповідне Поділля: Краєзнавчі нариси / Г.І. Денисик (ред.), В.Є. Любченко (ред.). – Вінниця : Тезис, 2001. – 102с.
13. Закон України №40-IV „Про інноваційну діяльність” від 04.07.2002 зі змінами та доповненнями. Режим доступу: http://www.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=55&law_id=23 (1)
14. Постанова № 447 від 14.05.2008 „Про затвердження Державної цільової економічної програми "Створення в Україні інноваційної інфраструктури" на 2009 – 2013 роки”. Режим доступу: http://www.in.gov.ua/index.php?lang=ru&get=55&law_id=180#1 (2)
15. Гнатюк С.Д. Розвиток мережі Інтернет та он лайн-ресурсів в Україні: проблеми і перспективи. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/April2009/1.htm>
16. Новиков В.С. Инновации в туризме М.: ИЦ "Академия", 2007. – 208 с.

17. Тищенко О.М., Дуленко А.Л., Петрова Н.Б. Визначення рівня конкурентоспроможності сфери туризму в регіонах України/У монографії „Социально-экономическое развитие Украины и ее регионов: проблемы науки и практики”. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2009. – С. 260-274.
18. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні. - К.: Вища школа, 2002. – 195 с.
19. Холловой Жд. К., Тейлор Н. Туристический бизнес: Пер. с 7-го англ.изд. – К.: Знання, 2007. – 798 с.
20. Широкова Г.В. Инновации в индустрии туризма: экологический аспект//Вестник СПбГУ. Сер. 5. – 1999. – вып. 2 (№ 12). – С. 5-12.
21. Hjalager A.-M. Innovation patterns in sustainable tourism //Tourism Management. - 1997. - Vol.18. - N.1. - P.36. (3)
22. Сервіс в туризмі / Під редакцією Гриценок Н.І., Бурдейного В.А., Кутузової О.Є. та ін. Одеса: Талісман, 2006. – 162 с
23. Програма дій “Порядок денний на ХХІ століття” / Перекл. з англ.: ВГО “Україна. Порядок денний на ХХІ століття”. К., 2000.
24. Туризм и устойчивое развитие: Доклад Генер. секр. // Сессия (7; 1999). Нью-Йорк, 1999.
25. Gossiling S. Tourism – Sustainable Development Option? // Environmental Conservation, 2000. Vol. 27.N 3.
26. Местні Л. Зміна орієнтирів міжнародного туризму // Стан світу 2002. К., 2002.
27. Mieczkowski Z. Environmental Issues of Tourism and Recreation. Lanham, MD: University Press of America, 1995.
28. Time, 10 September 1984.
29. Time, 7 October 1991.
30. Kluster J. Ecotourism and recourse conservation: a collect of papers from 2nd International Symposium: Ecotourism and resource Conservation, November 1990 / compiled by Jon A. Kluster, 1991.
31. Butler R. W. Tourism, Environment, and Sustainable Development. Environmental Conservation, 1991.
32. Hana Ayala. Resort Ecotourism: a Paradigm for the 21st Century. Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly, 1996. Vol. 37. N 5.
33. Смаль В.В., Смаль І.В. Світовий досвід розвитку екологічного туризму// Укр. геогр. ж-л. 2003. №4.
34. Michael H. Historical antecedents of sustainable development and ecotourism: new labels on old bottles // Sustainable Tourism: A Geographical Perspective. – Addison Weesley Longman Limited, 1998.
35. Кукурудза М. М. Менеджмент національних парків: Навч. пос. Львів, 2003.
36. Тематичний довідник розвиток сталого сільського туризму. – Асоціація європейська академія сталого сільського розвитку: Ужгород, 2007. – 89 с.
37. Дмитрук О. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу / О. Дмитрук – К.: Альтерпрес, 2004. – 192 с.

38. Заповідники і національні природні парки України / Авт. тексту В. Колос. – К.: Вища школа, 1999. – 223 с.
39. Иванух Р. Стратегические проблемы развития туристско-рекреационного комплекса Украины / Р. Ива-нух, В. Жученко. – Экономика Украины. – 1997. – №1. – С. 65-71.
40. Квартальнов В. Туризм: Финансы и статистика / В. Квартальнов. – М.: Ученик, 2000. – 57 с.
41. Кифяк В. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Кифяк. – Черкаси: Зелена Буковина, 2003. – 108 с.
42. Сергеева Т. Экология туризма / Т. Сергеева. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 77с.
43. Стафійчук В. Рекреологія / В.Стафійчук. – К.: Либідь, 2006. – 146с.
44. Фоменко Н. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 32 с.
45. Сервіс в туризмі / Під редакцією Гриценюк Н.І., Бурдейного В.А., Кутузової О.Є. та ін. Одеса: Талісман, 2006. – 162 с.
46. http://www.vlasnasprava.info/ua/information.html?_m=publications&_t
47. <http://www.gdrc.org/uem/eco-tour/charter.html>.
48. www.ihei.org.

Додатки

Додаток А

Обласна Програма розвитку туризму в області на 2002-2010 роки

1. Загальні положення

Обласна програма розвитку туризму в області на 2002-2010 роки (далі Програма) розроблена відповідно до Указу Президента України від 10 серпня 1999 року № 973/99 „Про основні напрями розвитку туризму в Україні до 2010 року,” постанови Кабінету Міністрів України від 29 квітня № 583 „Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки.”

Програма покликана:

1. Стимулювати розвиток ринкових відносин, в'їзного і внутрішнього туризму, як важливих чинників підвищення рівня життя населення, утворення додаткових робочих місць, поповнення обласного і районних бюджетів та ефективного використання рекреаційного потенціалу Вінниччини;

2. Визначити перспективи подальшого розвитку туристичної сфери в регіоні.

До Програми включені нереалізовані заходи „Програми розвитку туризму в області до 2005 року,” затвердженої розпорядженням голови облдержадміністрації № 369 від 3 листопада 1997 року, з урахуванням сучасного стану розвитку туристичної галузі.

На 1 січня 2002 року в області 41 суб'єкт отримав ліцензію в Державному департаменті туризму на право займатись різними видами туристичної діяльності, з них надавали туристичні послуги населенню протягом 2001 року та мають певні фінансово-економічні показники 26 підприємств, що складає 63%.

Власну матеріальну базу, тобто власні підприємства розміщення туристів (готелі, пансіонати, бази відпочинку) мають три організації, в яких обладнано 127 цілорічних місць та 1186 місць у місяць максимального розгортання.

Власні підприємства харчування (ресторани, бари, кафе) на 1270 посадкових місць є в наявності у двох туристичних організаціях.

У 2001 році у Вінницькій області було обслуговано 36413 туристів. Найбільш характерним для нашого регіону є розвиток внутрішнього туризму, яким було охоплено 32345 осіб (88,8 %), 1506 осіб (4,1 %) складають іноземні туристи, 2562 (7 %) – туристи, які виїжджали за кордон. За віковим складом більше половини туристів (52,3 %) складають діти, підлітки і молоді люди віком до 28 років. До екскурсійної діяльності було залучено 24509 осіб.

Основні фінансово-економічні показники діяльності туристичних організацій області характеризуються наступними даними: обсяг туристичних послуг у 2001 році склав 6533,8 тис. гривень, витрати, пов'язані з наданням туристичних послуг, налічують 5464,5 тис. гривень, платежі до бюджету склали 797,2 тис. гривень, балансовий прибуток, отриманий туристичними організаціями, досяг 257,3 тис. гривень.

Чисельність працівників туристичної галузі області у 2001 році становила 348 осіб, з них з вищою освітою 3-4 рівня акредитації – 99 осіб (28,4%), з вищою освітою 1-

2 рівня акредитації – 111(31,9%), з загальною середньою – 96 (27,6%), з іншою – 42 особи (12%). Програма передбачає реалізацію комплексу заходів по пріоритетним напрямкам туризму, з врахуванням специфіки Вінницького регіону, які сприятимуть розв'язанню певних соціально-економічних проблем, активізації виробничої діяльності туристичних підприємств різних форм власності, удосконаленню системи управління туристичною галуззю, зміцненню існуючої матеріальної бази, створенню умов для реалізації інвестиційних проектів, нарощуванню обсягів надання туристичних послуг за рахунок розширення в'їзного та внутрішнього туризму, державній підтримці рекламно-інформаційної діяльності, участі в розробці інноваційних проектів і проведенні наукових досліджень з питань туризму.

Мета і основні завдання Програми

Головною метою Програми є створення конкурентоспроможного туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби жителів області, забезпечення на цій основі комплексного розвитку районів за умови збереження екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини.

Основними завданнями Програми є:

- забезпечення сталого розвитку туристичної галузі та підвищення її частки в економічних показниках області;

- збільшення частки очікуваних доходів від туристичної галузі в обласному та місцевих бюджетах;
- підвищення рівня життя громадян і створення додаткових робочих місць;
- підвищення іміджу області на всеукраїнському та міжнародному ринках туристичних послуг.

Програма визначає наступні напрями розвитку туризму:

- удосконалення системи управління галуззю на рівні області та районів;
- поліпшення матеріально-технічної бази туризму та транспортного забезпечення;
- розширення міжнародної співпраці у туристичній галузі;
- підвищення якості та розширення асортименту туристичних послуг;
- створення сприятливих умов, відповідної інфраструктури і нових туристичних маршрутів для розвитку спортивно-оздоровчого, культурно-пізнавального, екстремального, мисливського та рибальського, релігійного та інших видів туризму;
- залучення до розвитку туристичної індустрії приватного сектору в сільській місцевості та забезпечення розвитку сільського зеленого туризму;
- проведення реставраційних робіт історичних пам'яток;
- підвищення ефективності використання рекреаційних ресурсів та об'єктів культурної спадщини;
- поліпшення інформаційного та рекламного забезпечення;
- поліпшення кадрового забезпечення.

Фінансове забезпечення Програми

Заходи Програми реалізуються за рахунок коштів, обласного та районних бюджетів, виділених згідно з рішеннями відповідних рад про затвердження своїх бюджетів, суб'єктів підприємництва усіх форм власності, благодійних громадських організацій, інвестиційних коштів, цільових кредитів банків, інших джерел, не заборонених законом.

Очікувані результати Програми

Реалізація Програми сприятиме соціально-економічним зрушенням, зростанню авторитету Вінниччини, як туристичного регіону. Її виконання дасть змогу відновити і зміцнити існуючу матеріальну базу туризму, здійснити реконструкцію діючих рекреаційних об'єктів, провести відновлення, реставрацію та збереження пам'яток історії, культури і архітектури, заповідних зон і природних ландшафтів, створити якісний туристичний продукт, здатний максимально задовольнити потреби населення області.

Активізується туристична діяльність, значно зросте контингент туристів, основні потоки яких будуть спрямовані у визначні історичні місця, рекреаційні зони.

Реалізація Програми створить можливості для інтенсифікації туристичної діяльності, посилить взаємозв'язок інфраструктури туризму з іншими сферами соціально-економічного та культурного розвитку області.

Водночас туристичне господарство, особливо через приплив іноземних туристів, висуватиме високі вимоги до суміжних галузей, сприятиме впровадженню ефективних форм господарювання, створенню нових робочих місць, надходженню валюти, розширенню виробництва сувенірної продукції.

Виконання Програми дозволить створити передумови для залучення іноземних інвестицій, підвищить якість науково-методичного та кадрового забезпечення туристичної галузі.

Зростання темпів розвитку туризму приведе у 2006 році до прийому 2500, а у 2010 році до 3500 іноземних туристів, кількість вітчизняних туристів до 2010 року зросте вдвічі, а екскурсантів втричі, що сприятиме збільшенню надходжень до бюджету області в 3-4 рази.

Затверджена
рішенням 3 сесії 4 скликання
обласної Ради
від 2 липня 2002 р.

Додаток Б

Управління культури і туризму Вінницької облдержадміністрації Структура та керівництво

Керівництво управління

Начальник управління

Скрипник Марія Василівна

Головний спеціаліст з організації діловодства

Пасека Галина Анатоліївна

Заступник начальника управління

Гарбулінський Сергій Вікторович

Заступник начальника управління

Куделя Галина Денисівна

Відділ культурно-мистецьких установ та туризму

Начальник відділу

Троян Валентина Геннадіївна

Головний спеціаліст з питань роботи музейних установ

Зелінська Ольга Георгіївна

Головний спеціаліст з питань роботи закладів культури клубного типу

Нечипорук Алла Миколаївна

Головний спеціаліст з питань туризму

Максименко Катерина Анатоліївна

Провідний спеціаліст

Маліцька Олеся Сергіївна

Головний спеціаліст з питань роботи театральних-видовищних закладів

Дернова Ольга Миколаївна

Сектор охорони культурної спадщини

Завідуючий

Потупчик Михайло Валентинович

Головний спеціаліст

Горбань Оксана Геннадіївна

Відділ фінансово-господарського забезпечення та бухгалтерського обліку

Начальник відділу

Свіргун Зінаїда Віталіївна

Заступник начальника

Давидюк Наталія Яківна

Провідний спеціаліст

Карашенко Леся Володимирівна

Провідний спеціаліст з кадрової роботи та навчальних закладів

Бойко Галина Валентинівна

Заклади культури і мистецтва обласного підпорядкування

Обласний центр народної творчості

Директор - **Цвігун Тетяна Омелянівна**

Обласний краєзнавчий музей

Директор - **Висоцька Катерина Іванівна**

Обласний художній музей

Директор - **Безбах Ілля Васильович**

Обласна універсальна наукова бібліотека ім. К.А. Тімірязєва

Директор - **Морозова Наталія Іванівна**

Обласна бібліотека для юнацтва

Директор - **Пісна Тетяна Олександрівна**

Обласна бібліотека для дітей ім. І.Франка
Директор - **Мришук Тетяна Андріївна**

Обласний академічний український музично-драматичний театр ім.
М.Садовського
Директор - **Лозовський Володимир Васильович**

Обласний театр ляльок
Директор - **Байдюк Михайло Дмитрович**

Обласна філармонія
Директор - **Левицький Анатолій Іванович**

Вінницьке училище культури і мистецтв ім. М.Леонтовича
Директор - **Городинський Станіслав Станіславович**

Тульчинське училище культури
Директор - **Трачук Леонід Данилович**

Вінницький факультет Державної Академії керівних кадрів культури і
мистецтва
Декан - **Кіщенко Ірина Вікторівна**

ОКП "Вінницякіно"
Директор - **Безносюк Микола Сергійович**

Державний історико-культурний заповідник "Буша"
Директор - **Піряк Олександр Олександрович**

Додаток В

Сайти з екотуризму

1. Сільський зелений туризм у Вінницькій області
<http://www.greentour.vn.ua/>
2. Сільський зелений туризм <http://www.greentour.com.ua/ukrainian/>
3. Банк даних про сільський туризм в Україні <http://ruraltourism.com.ua/>
4. Водний туризм України <http://www.poezdnik.kiev.ua/>
5. Всеукраїнська молодіжна туристична асоціація (ВМТА)
<http://www.hostels.org.ua/index.php?lang=ua&mode=uyta>
6. World Association Travel Agents <http://www.wata.net/>
7. Birdwatching (Спостереження за птахами) <http://www.birdingguide.com/>
8. Екотур. Вивчення дельфінів <http://www.dolphinresearch.org.au/>
9. Еколагер «Велика фауна Апенін», Італія (Parco Nazionale d'Abruzzo, Lazio e Molise) <http://www.parcoabruzzo.it/>
10. Екологічний лагерь. Спостереження за дельфінами. Італія Lampedusa - Riserva Marina Isole Pelagie http://www.isole-pelagie.it/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1
11. FIYTO – The Federation of International Youth Travel Organizations (Федерація міжнародних молодіжних туристських організацій)
<http://www.fiyto.org/Docs/index.php4>
12. World Youth Student & Educational Travel Confederation (Всесвітня освітньо-подорожувальна конфедерація студентської молоді)
<http://www.wysetc.org/>
13. Internatioanal ecotourism Club (Міжнародних клуб з екотуризму)
<http://www.ecoclub.com/>
14. The Nature Conservancy (Захист природи)
<http://www.nature.org/aboutus/travel/ecotourism/>
15. The International Organisation of Social Tourism (Міжнародна організація соціального туризму) <http://www.bits-int.org/en/index.php>
16. Ecotourism International (Міжнародний екотуризм)
<http://www.ecotourisminternational.com/>
17. Conservation Internatioal
<http://www.conservation.org/learn/culture/ecotourism/Pages/ecotourism.aspx>
18. International Ecotourism Jobs (Робочі вакансії в сфері міжнародного екотуризму) <http://www.ecotourjob.info/>
19. Wildlife International (Міжнародна організація «Жива природа»)
<http://www.wildlifeinternational.org/EN/public/ecotour/ecotour.html>